ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ

ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η "ΖΩΗ"

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΓΩΝΙΣΤΑΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η "ΖΩΗ„
ΑΘΗΝΑΙ—1968

Μέγας Φώτιος
(Εἰκόνα ἀπὸ Κώδικα τῆς Μεγάλης Λαύρας Ἁγ. Ὄρους).

ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὑπῆρξε μιὰ ὑπέροχη φυσιογνωμία τοῦ 9ου μ.Χ. αἰῶνος, δημιουργὸς μιᾶς νέας ἱστορικῆς ἐποχῆς. «Ἡ μεγαλοπρεπὴς τῆς ὄντως γιγαντώδους αὐτοῦ μορφῆς ἐμφάνισις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἤναψε τοὺς σπινθῆρες τῆς νέας ζωῆς, κατέλαβε τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τονίζει ὁ ἱστορικὸς καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ἀείμνηστος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Διότι περὶ τὸ μέγα ὄνομα τοῦ Φω-

τίου περιεστράφη καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔλαβε τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἱστορικὴν κατεύθυνσιν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, διαπλασθεὶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, παραγαγὼν τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν».

Μὲ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ τὸν Μ. Φώτιο ἀρχίζει, ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ καὶ ὁ καθηγητὴς Ζακυνθινός, τὸ «Οἰκουμενικὸν Χριστιανικὸν Κράτος τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους». Ἀπὸ τότε καὶ ἐδῶθε ἔχουμε ἐντονώτερη τὴ συνύφανσι τῶν δυὸ μεγάλων δυνάμεων, τοῦ οἰκουμενικοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Πρωτουργὸς στὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο στάθηκε ὁ Μ. Φώτιος—ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ φωτεινοὺς φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἕνας θερμὸς μαχητὴς τῆς πίστεως. Ἕνα λυχνάρι πολύφωτο, ποὺ ἔλαμπε μὲ τὴ ζωή του καὶ τὸ λόγο του. Κήρυττε, νουθετοῦσε, ἐπιτελοῦσε ἔργο εὐαγγελιστοῦ. Ὑπέμεινε καρτερικὰ ἐπιβουλὲς καὶ συκοφαντίες, διωγμοὺς καὶ ἐξορίες. Ὁ ἱερὸς Φώτιος «τοῦτο μόνον εἶχε μέλημα τὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τῶν ἱερῶν Ἐκείνου μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων διδασκαλίαν τιμᾶν καὶ ταύτῃ μόνῃ τὸν νοῦν προσέχειν, εἰς δόξαν καὶ στερέωσιν τῆς Ἐκκλησίας, πάντα τ' ἄλλα δεύτερα ποιούμενος».

Α΄

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΜΑΓΝΑΥΡΑΣ

Ὁ Μέγας Φώτιος φάνηκε σὲ μιὰ ἐποχή — στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰῶνος — ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε σὰν προοίμιο καὶ σὰν προετοιμασία τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας, ποὺ ἀνέβηκε στὰ 867 μ. Χ. στὸ Βυζαντινὸ θρόνο. Κατὰ τὰ ἔτη 802 ἕως 867 διοικοῦσαν τὴν ἀχανῆ αὐτοκρατορία Ἕλληνες καὶ Φρύγιοι αὐτοκράτορες. Οἱ ἀπειλὲς ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, ποὺ κύκλωναν τὴν Αὐτοκρατορία, δὲν ἔπαψαν οὔτε στιγμή. Παληοὶ καὶ νέοι ἐπιδρομεῖς φάνηκαν στὸ Βορρᾶ καὶ στὴν Ἀνατολὴ καὶ συχνὰ οἱ Βυζαντινοὶ

Πατέρες μας πολεμοῦσαν γιὰ τὴν διάσωσι τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα — γιὰ ἄλλους ἄγνωστος εἶναι ἡ ἀκριβὴς χρονολογία καὶ μερικοὶ θέλουν τὸ 820 — εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ὁ Μέγας Φώτιος στὴν ξακουστὴ Βασιλεύουσα.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, τὴν ὁποίαν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκτισε στὸ μέρος ποὺ ἦταν τὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο, ἔγινε ἡ πλέον ὀνομαστὴ πολιτεία. Τὴν ἔλεγαν «Θεοφρούρητον», «τὸ καύχημα τῶν ζώντων ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν» κι' ἄλλα πολλὰ ὀνόματα εἶχε ἡ θαυμαστὴ αὐτὴ Πόλις. Ὅλος ὁ κόσμος πηγαινοερχότανε στὴν Κωνσταντινούπολι, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀνειρεύονταν νὰ φθάσουν ὣς ἐκεῖ. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ντόπιους συναντοῦσε κανένας μέσα σ' αὐτὴ τὴν πολιτεία ἀνθρώπους ἀπὸ κάθε φυλή: Ἰταλούς, Σλαύους, Βουλγάρους, Ἀρμενίους, Πέρσας, Μογγόλους κ. ἄ.

Τὰ πλούτη τῆς Πόλεως ἦταν παραμυθένια, καὶ ὁ κόσμος ζοῦσε καλά. Δὲν ἦταν σὰν ἄλλες μεγάλες πολιτεῖες, σὰν τὴν Ρώμη, ὅπου κατοικοῦσαν ἄρχοντες πλούσιοι τριγυρισμένοι ἀπὸ πάμφτωχους ποὺ ζοῦσαν σὰν τὰ ζῶα, ἐδῶ, οἱ περισσότεροι Κωνσταντινοπολίτες ἦταν ἔμποροι, ἐπαγγελματίες, τεχνίτες, ποὺ ἔκαναν κάθε λογῆς ἐργασία. Ὅ,τι νὰ ζητοῦσες τὸ εὕρισκες, καὶ τὸ εὕρισκες καμωμένο τέλεια. Ὅ,τι ἔκαναν οἱ τεχνίτες τῆς Πόλεως ἦταν τὸ πιὸ μαστορικὸ ποὺ μποροῦσε νὰ γίνη: ἀπὸ τὰ κτίρια, τὰ ψηφιδωτά, τὶς ζωγραφιές, τὰ σκαλιστά, τὰ βιβλία τὰ γραμμένα μὲ τὸ χέρι, τὰ χρυσαφικά, τ' ἀσημικά, τὰ ὀρειχάλκινα, ἴσαμε τὰ ἅρματα καὶ τὰ καράβια.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν τὸ κέντρο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ ἦταν τὰ ἀνάκτορα, τὸ Πα-

λάτιον, στοές, βιβλιοθῆκες, κρῆνες, λουτρῶνες, ναύσταθμος, ἐκκλησίες, σχολεῖα, δυὸ κτίρια τῆς συγκλήτου, ἱππόδρομος, ἀμφιθέατρα. «Θεόκτιστα τείχη» φρουροῦσαν τὴ «Νέα Ρώμη», ὅπου ἄκμαζε τὸ ἐμπόριο, ἀνθοῦσαν οἱ τέχνες, σπινθηροβόλιζε τὸ πνεῦμα. Γι' αὐτὴ τὴν πόλι — τὴν Βασιλεύουσα — λέει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος:

«Ὁπλοτέρη Ρώμη προφέρουσα πολήων

Ὁσσάτιον γαίης οὐρανὸς ἀστερόεις».

«Ἡ νεωτέρα Ρώμη ὑπερέχει ἀπὸ τὶς ἄλλες πόλεις, ὅσο ὑπερέχει ἀπὸ τὴ γῆ ὁ ἔναστρος οὐρανός».

Ἐκεῖ ζοῦσε καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Μ. Φωτίου, ποὺ ἦταν ἀπὸ τὶς ἐπιφανέστερες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ πατέρας του Σέργιος ἦταν «σπαθάριος», δηλαδὴ μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, καὶ Εἰρήνη λεγόταν ἡ μητέρα του. Σ' ἀξιώματα μεγάλα ἀνέβηκαν καὶ τὰ ἀδέλφια του ὁ Σέργιος, ὁμώνυμος τοῦ πατέρα του, καὶ ὁ Ταράσιος. Ὁ πρῶτος ἔγινε «σπαθάριος» καὶ ὁ δεύτερος «πατρίκιος». Μὲ τὰ ἀνάκτορα τὸν συνέδεαν καὶ συγγενικοὶ δεσμοί. Ὁ ἀδελφὸς τῆς μητέρας του Σέργιος εἶχε πάρει σύζυγο τὴν Εἰρήνη, ἀδελφὴ τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας, ἐκείνης ποὺ ἀναστήλωσε τὶς εἰκόνες. Ὁ δὲ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ταράσιος, ποὺ προήδρευσε τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἦταν στενὸς συγγενής του.

Ἐπάνω ὅμως ἀπὸ τὴ φημισμένη καταγωγή του, ἐπάνω ἀπὸ τὰ πλούτη τῆς οἰκογενείας του, πιὸ πολὺ ἀξίζει ἡ μεγαλοφυΐα του, ποὺ ἄστραφτε ἀπὸ τὰ πρῶτα του παιδικὰ χρόνια. Ὅπως λέμε σήμερα: φάνηκε ἕνα παιδί - θαῦμα.

Προικισμένος μὲ πλούσια χαρίσματα καὶ ἔχοντας ἄφθονα τὰ ὑλικὰ μέσα ρίχτηκε ἀπὸ νωρὶς στὴ μάθησι. Ἀγάπησε τὸ σχολεῖο καὶ τὰ βιβλία ὅσο λίγα παιδιὰ στὸν καιρό του καὶ ἴσως καὶ γιὰ πολλοὺς αἰῶνας. Σπούδασε ἄριστα τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία, τὴ ρητορική, τὴν ἰατρικὴ καὶ ἐμβάθυνε ὅσο λίγοι στὴ χριστιανικὴ γραμματεία, καὶ μάλιστα στὴν Ἁγία Γραφὴ καὶ στοὺς Μεγάλους Πατέρας τῶν πρώτων αἰώνων.

Πῶς ἀπέκτησε ὅμως τόσες γνώσεις; Ποιοὶ οἱ Καθηγηταί του; Καὶ ἐδῶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει καταλήξει σὲ θετικὰ συμπεράσματα. Μερικοὶ τὸν παρουσιάζουν σὰν αὐτοδίδακτο. Μὲ τὴν συστηματική, κοπιαστικὴ μελέτη καὶ σπουδή, ὑποστηρίζουν, ἔγινε ἄριστος ἐπιστήμων, δυνατὸς φιλόλογος, βαθὺς θεολόγος. Ἄλλοι πάλι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Hargenröther, μὲ τὸν ὁποῖον συμφωνεῖ καὶ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, δέχονται σὰν πιθανὸ δάσκαλο τοῦ Φωτίου τὸν περίφημο μαθηματικὸ Λέοντα, ποὺ μετὰ τὴν καθαίρεσί του ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης ἐπανέλαβε στὴν Κωνσταντινούπολι τὸ διδασκαλικό του ἔργο. Πάντως, ὅπως καὶ νὰ ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ Φώτιος ἀπὸ νέος ἀπέκτησε πολλὲς γνώσεις, ἰδίως φιλολογικὲς καὶ θεολογικές. Συνεδύασε ἄριστα τὴν αἰώνια Ἀλήθεια μὲ τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Τὴ σπάνια μόρφωσι ποὺ ἀπέκτησε θαύμαζαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροί του, ποὺ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι μὲ τὴν σοφία καὶ τὴν σύνεσί του παρουσιαζόταν πρῶτος μεταξὺ τῶν ὁμοίων του. «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ρητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας καὶ δὴ καὶ ἰατρικῆς καὶ πάσης ἐπιστήμης τῶν θύραθεν, τοσοῦτον αὐ-

τῷ τὸ περιόν, ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν ἁπάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιοὺς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι».

Ἡ πληροφορία αὐτή, ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἐχθρὸ τοῦ Φωτίου, τὸν Νικήτα Δαυΐδ, Ἐπίσκοπο Παφλαγονίας, ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Πρωτοφανὴς καὶ καταπληκτικὴ ὑπῆρξε ἡ πολυμάθειά του. Σὰν γραμματικός, σὰν φιλόσοφος, σὰν νομικός, σὰν γιατρός, σὰν μαθηματικός, σὰν ἀστρονόμος καὶ μουσικός, σὰν θεολόγος ὁ χαλκέντερος Φώτιος ὑπῆρξε ἀληθινὰ μοναδικὸ φαινόμενο. Καμμιὰ περιοχὴ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως δὲν ἔμεινε σ' αὐτὸν ἀπρόσιτη, γιατί ἄπληστα ζητοῦσε τὰ πάντα νὰ μάθη, σ' ὅλα νὰ ἐμβαθύνη.

Μιὰ τέτοια φωτόλαμπρη φυσιογνωμία δὲν μποροῦσε νὰ μείνη «ὑπὸ τὸν μόδιον». Στὴν ἐποχή του φάνηκε αὐτός, ὄχι μόνον σὰν κολοσσὸς σοφίας, ἀλλὰ καὶ σὰν φάρος, διαλύοντας τὸ σκοτάδι, καὶ καλῶντας πρὸς τὸ Φῶς. «Ἔγινε, κατὰ τὸν ἱστορικὸ Βασίλιεφ, ἡ κεντρικὴ δύναμις τῆς μορφωτικῆς καὶ πνευματικῆς κινήσεως τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Διαθέτοντας ἐξαιρετικὴ ἱκανότητα καὶ μόρφωσι καὶ ἀγαπῶντας τὶς γνώσεις, ἀφιέρωσε ὅλη του τὴν προσοχὴ καὶ δραστηριότητα στὴν διαπαιδαγώγησι τῶν ἄλλων»...

Κι' ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ καὶ ὁ Καῖσαρ Βάρδας, θεῖος του, ἀπεφάσισαν γιὰ νὰ καταρτίζωνται στελέχη γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν πολιτικὴ διοίκησι νὰ ἀνασυστήσουν τὴ Σχολὴ ἀνωτέρας μορφώσεως, ποὺ λειτουργοῦσε καὶ πρὶν στ' ἀνάκτορα.

Τὸ πρόγραμμα τῆς Σχολῆς ἐκείνης περιελάμβανε

ἑπτὰ μαθήματα, ποὺ εἶχαν υἱοθετήσει — παίρνοντάς τα ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς — οἱ σχολὲς τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Τὰ μαθήματα αὐτὰ ἦταν συνήθως γνωστὰ σὰν «ἐλευθέρια μαθήματα» (septem artes liberales) καὶ διαιροῦντο σὲ δυὸ ὁμάδες: στὸ trivium, γραμματική, ρητορικὴ καὶ διαλεκτικὴ καὶ στὸ quadrivium, ἀριθμητική, γεωμετρία, ἀστρονομία καὶ μουσική. Ἡ φιλοσοφία καὶ οἱ ἀρχαῖοι κλασικοὶ συγγραφεῖς διδάσκονταν ἐπίσης στὴ Σχολὴ αὐτή. Ἀγωνιζόμενος νὰ κάνη τὴ μόρφωσι προσιτὴ σ᾿ ὅλους ὁ Βάρδας, δήλωσε ὅτι ἡ παρακολούθησις τῆς Σχολῆς ἦταν δωρεάν, διότι οἱ καθηγηταὶ θὰ πληρώνονταν ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ Κράτους.

Τὸν ἴδιο καιρὸ λειτουργοῦσαν ἄλλα δυὸ ὀνομαστὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα στὴν Κωνσταντινούπολι: ἡ Σχολὴ τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ στὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ οἱ δύο αὐτὲς Σχολὲς ἦταν αὐστηρὰ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Οἱ τρόφιμοί τους ἔπρεπε νὰ ἀσκοῦνται στὴν ἀνάγνωσι, τὴν γραφὴ τῶν χειρογράφων, τὴν μελέτη τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ στὴν τέχνη τῆς συνθέσεως ὕμνων, ποὺ ἔψελναν κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἀκολουθιῶν. Ἀντίθετα ἡ Σχολή, ποὺ ἀνασυγκρότησε ὁ Βάρδας στὰ ἀνάκτορα τῆς Μαγναύρας ἦταν κυρίως κοσμικοῦ, ἂς ποῦμε, χαρακτῆρος. Ἀπέβλεπε στὴν εὐρύτερη ἀγωγὴ τῶν νέων, ποὺ θὰ ἀνελάμβαναν ἀργότερα ὑπεύθυνες θέσεις στὴν διακυβέρνησι τῆς αὐτοκρατορίας.

Σ᾿ αὐτὴ τὴ Σχολὴ δίδαξε καὶ ὁ Φώτιος. Ὑπῆρξε δάσκαλος μὲ τὴν βαθύτερη σημασία τῆς λέξεως, σ᾿ ὅλη τὴν διάρκεια καὶ σ᾿ ὅλες τὶς περιστάσεις τῆς πο-

λυκύμαντης ζωῆς του. Δάσκαλος καὶ τὰ πρῶτα αὐτὰ χρόνια σὰν λαϊκός, δάσκαλος καὶ ὅταν κάθησε στὸν Πατριαρχικὸ Θρόνο, δάσκαλος καὶ στὴν εἰρήνη, ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς ἐξορίας του. Πολύμορφη ἡ ἐκπαίδευσίς του, πολυμερὴς ἡ διδασκαλία του. Ἑρμήνευε τὴν Ἁγία Γραφή, ποὺ εἶναι ἡ βάσις τῆς Θεολογίας «ὅπου θεμελιοῦται τὸ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀκήρατον καὶ πατροπαράδοτον φρόνημα», ὅπως ἔλεγε. Δίδασκε ἐπίσης μαθηματικά, λογική, φιλολογία καὶ φιλοσοφία, νομικὴ ἴσως δὲ καὶ τὶς ἰατρικές του γνώσεις. Ἡ διδασκαλία του γινόταν ἄλλοτε σὰν εἶδος διαλέξεως ἄλλοτε δὲ εἰσηγεῖτο ἕνα θέμα καὶ ἀκολουθοῦσε συζήτησις. Ἦταν δεινὸς συζητητής. Κάθε ἀπορία, κάθε ἔνστασι τῶν μαθητῶν του ἢ τῶν ἀκροατῶν του τὴν ἐξονύχιζε. Ἔλυε θέματα θεολογικὰ μὲ βαθειὰ συντηρητικότητα καὶ συγχρόνως μὲ εὐρύτητα πνεύματος. Προέβαλλε γιὰ ἕνα θέμα διάφορες γνῶμες καὶ θεωροῦσε ἄξιο εὐγνωμοσύνης ὅποιον μποροῦσε νὰ πῆ καλύτερη γνώμη ἀπὸ τὴν δική του. Καὶ ὄχι μόνο ἀνέπτυσσε αὐτὸς ζητήματα ἢ ἔλυε ἀπορίες, προκαλῶντας συζητήσεις, ὄχι μόνο διάβαζε καὶ ἔκρινε ἀρχαῖα συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ ἄκουγε τὰ φροντιστηριακὰ κείμενα τῶν μαθητῶν του. Συγχρόνως μετέδιδε τὶς ἰατρικές του γνώσεις καὶ βοηθοῦσε τοὺς ἀρρώστους.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους του, γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Γεώργιος, τὸν ὁποῖον θεράπευσε ὁ Φώτιος, τὸν παρέβαλλε μὲ τὸν Γαληνὸ καὶ τὸν Ἱπποκράτη. Καὶ στὸν Ζαχαρία, ποὺ ἔγινε ἀργότερα Μητροπολίτης Μυτιλήνης, ἔστειλε ὁ Φώτιος φάρμακο δικῆς του παρασκευῆς, ἐνῶ κάτι μικρὲς ἐπιστολὲς στὸν ἴδιο εἶναι μᾶλλον ἰατρικὲς συνταγές. Σ᾽ αὐτὲς ἐλέγχει τοὺς συγχρό-

νους του γιατροὺς γιὰ ἡμιμάθεια καὶ ἀνικανότητα στὴ θεραπεία τῶν νοσημάτων, ὑποδεικνύοντάς τους σφάλματα στὴν κατασκευὴ καὶ στὴν χρῆσι τῶν φαρμάκων.

Ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν δρᾶσι δημιουργήθηκε γύρω στὸν Φώτιο κύκλος ἀπὸ ἐκλεκτοὺς νέους κληρικούς, ἐπιστήμονας, πολιτικοὺς καὶ καλλιτέχνας, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν μεγάλο δάσκαλό τους μελετοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ γραμματεία καὶ συζητοῦσαν τὰ προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας. Στὸν κύκλο αὐτό, ὅπως τονίζει ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἔδωσε ὁ Φώτιος χαρακτῆρα ἐπιστημονικοῦ συλλόγου. Ἀπὸ τὰ μέλη του ἀπαιτοῦσε ἀπόλυτη τάξι καὶ ὑποταγὴ σὲ ὡρισμένες ὑποχρεώσεις, ποὺ ἀναλάμβαναν μὲ μιὰ ἔγγραφη δήλωσι. Στὸ κύκλο αὐτὸ δὲν περιωριζόταν στὴν διδασκαλία τῆς ἀρχαίας καὶ χριστιανικῆς φιλολογίας. Ἀλλὰ βοηθοῦσε τοὺς μαθητάς του καὶ στὴν ἐπιστημονική τους ἐξέλιξι μὲ ἕνα εἶδος, ὅπως λέμε σήμερα, φροντιστηρίου. Ἔδινε σὰν ἄσκησι σὲ κάποιο μέλος τοῦ ὁμίλου του, νὰ διαβάση ἕνα ἀρχαῖο σύγγραμμα, καὶ νὰ κρίνη τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ ὕφος, καταρτίζοντας συγχρόνως καὶ σύντομη περίληψι ἢ ἀντιγράφοντας καὶ ἀναλύοντας μικρὰ ἢ μεγαλύτερα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του.

Ὁ Μ. Φώτιος δὲν περιωριζόταν μόνο στὴν διδασκαλία του. Ἡ μεγάλη του ψυχὴ ἦταν δέκτης καὶ δείκτης ὅλων τῶν διακυμάνσεων ποὺ τάραζαν τὴν Μεγάλη Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Οἱ Ἄραβες κυριαρχοῦσαν στὴν Μεσόγειο καὶ στὴν Μέση Ἀνατολή, οἱ Σλάβοι ὠργανώνονταν καὶ πάλι στὰ βόρεια σύνορα, ἐνῶ μέσα στὴν αὐτοκρατορία οἱ ἄλλοτε εἰκονομάχοι ἐξα-

κολουθοῦσαν νὰ κυριαρχοῦν. Καὶ τὸ σπουδαιότερο, ποὺ τονίζει ὁ ἱστορικὸς Β. Λαούρδας, ἡ αὐτοκρατορία ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται πνευματικὰ καὶ ἰδεολογικὰ ἀνοργάνωτη, διότι ἐνῶ ἡ εἰκονομαχία εἶχε κλονίσει τὶς πνευματικὲς παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ συντριβή της καὶ γενικὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῆς πολεμικῆς ἐναντίον τῆς αἱρέσεως δὲν ἦταν καὶ θετικὸ ἰδανικό. Χρειαζόταν ἕνα δυνατὸ ἰδεῶδες, μιὰ πνευματικὴ ἀναγέννησις, γιὰ νὰ δώση νέα ὤθησι στὸ Βυζάντιο.

Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ μεγάλα αὐτὰ προβλήματα ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ καὶ οἱ σύμβουλοί του στράφηκαν πρὸς τὴν Σχολὴ τῆς Μαγναύρας καὶ πρὸς τὸν Φώτιο, ποὺ ἦταν ἡ δεσπόζουσα ἐκεῖ προσωπικότης μὲ τοὺς φίλους καὶ τοὺς μαθητάς του. Τὸν κάλεσαν στὰ ἀνάκτορα. Τοῦ ἔδωσαν θέσεις. Τὸν ἀνέβασαν στὸ ἀξίωμα τοῦ «πρωτοασηκρῆτι», ἔγινε δηλαδὴ πρῶτος τῶν ἐξ ἀπορρήτων, πρῶτος μυστικοσύμβουλος τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἀργότερα τοῦ ἔδωσαν τὸν τίτλο τοῦ «Πρωτοσπαθαρίου», δηλαδὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, καὶ τὸν ἀνέβασαν στὸ ἀξίωμα τοῦ συγκλητικοῦ.

Τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα δέχθηκε μὲ τὸν ὅρο νὰ μὴ μένη συνεχῶς στὰ Ἀνάκτορα καὶ νὰ μὴ διακόψη τὶς ἐπιστημονικές του μελέτες. Περιζήτητος στὰ Ἀνάκτορα, δὲν ἀποσπῶταν ἐν τούτοις ἀπὸ τὸν ὅμιλο τῶν μαθητῶν του.

Ἔχουμε ἔτσι μπροστά μας ἐξαίσια εἰκόνα — σύμφωνα μὲ περιγραφὴ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ Χρυσ. Παπαδοπούλου — ποὺ ἀριστοτέχνης ὑπῆρξε ὁ Φώτιος. Πρωτοσπαθάριος καὶ Πρωτοασηκρῆτις, περιφανέστατος στὴν πολιτεία καὶ στὰ Ἀνάκτορα, εἶχε ὅμως σὰν

κύρια ἀσχολία τὶς ἐπιστημονικές του ἐργασίες. Ἐρχόταν ἡ ὥρα νὰ πάη στὰ Ἀνάκτορα καὶ οἱ μαθηταί του τὸν παρακαλοῦσαν νὰ μὴν ἀργήση. Οἱ συνεργάται του ἀνυπόμονοι συγκεντρώνονταν στὶς πύλες τῶν Ἀνακτόρων ἀναμένοντάς τον. Ὅταν ἐμφανιζόταν, ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν περισσότερο θάρρος παρεπονοῦντο γιὰ τὴν βραδύτητα, οἱ ἄλλοι μὲ σεβασμὸ τὸν χαιρετοῦσαν. Ἔτσι περιτριγυρισμένος ἀπὸ φίλους καὶ μαθητάς, γύριζε στὸ σπίτι του καὶ συνέχιζε τὴν διδασκαλία του. «Ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ συνηθροίζετο τὸ πλήρωμα τῶν φιλομαθῶν, καθ' ἑκάστην δὲ καὶ νέοι μαθηταὶ προσετίθεντο εἰς τὴν ἐνθουσιῶσαν χορείαν τῶν παρ' αὐτῷ μαθητευομένων».

Κάποτε ὅμως διέκοπτε τὸ διδασκαλικό του ἔργο γιὰ νὰ πάη σὲ δύσκολες διπλωματικὲς ἀποστολὲς στοὺς γύρω λαούς. Σὲ μιὰ τέτοια ἀποστολὴ ἔφθασε ὥς τὴν Βαγδάτη, ὅπου διαχειρίστηκε ποικίλα θέματα μὲ τὸν Χαλίφη τῶν Ἀράβων. Γύριζε ὅμως πάλι στὸ ἔργο του, πάντα μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό. Ἐνθουσιασμὸ ποὺ πήγαζε ἀπὸ τὴν πνευματικὴ προοπτική του. Δὲν μόρφωνε τοὺς μαθητάς του χαρίζοντάς τους μόνο ξερὲς γνώσεις. Τοὺς ἐνέπνεε. Τοὺς ἄνοιγε προοπτικές. Τοὺς ἔδειχνε πλατεῖς ὁρίζοντας, τοῦ Πνεύματος τοὺς ὁρίζοντας.

Ἔτσι μπόρεσε ὁ Φώτιος νὰ ἀναδείξη ὁλόκληρη γενεὰ ἀπὸ μορφωμένους πνευματικὰ κληρικοὺς καὶ λαϊκούς. Ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ κατόπιν Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς καὶ ὁ Κύριλλος, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν μεγαλύτερο ἀδελφό του Μεθόδιο θὰ γίνουν οἱ ἱεραπόστολοι τῶν Σλαύων.

Αὐτοκράτορες, Ἡγεμόνες, λόγιοι καὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ὅλοι ζητοῦσαν τὴ φιλία τοῦ Πατριάρχου

καὶ τοῦ χάριζαν τὴν ἀγάπη τους. Σ᾽ ὅλων τὶς καρδιὲς εἶχε μιὰ θέσι ἐξαιρετική — μιὰ θέσι ποὺ τὴν ἄξιζε, ὁ μορφωμένος καὶ τόσο ἁπλὸς αὐτὸς ἄνθρωπος. Καὶ ὁ σοφός, μὰ καὶ τόσο καταδεκτικὸς καθηγητής, ἔνοιωθε συγκίνησι μὲ τῶν συνανθρώπων του τὴν ἀγάπη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα κείμενο, ποὺ συνέταξε ἀργότερα σὲ ὧρες πόνου καὶ κατατρεγμῶν:

«Ποτὲ δὲν λύπησα κανένα, γράφει, καὶ γι᾽ αὐτὸ ὅλοι γενικὰ ἦσαν καλοὶ ἀπέναντί μου. Μὲ ἀγαποῦσαν οἱ φίλοι μου περισσότερο ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς μου καὶ οἱ συγγενεῖς μου μὲ θεωροῦσαν καὶ τὰ δύο: καὶ τὸν πιὸ ἀγαπητὸ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς καὶ τὸν καλύτερό τους φίλο».

Β΄

ΣΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΘΡΟΝΟ

Ο ΦΩΤΙΟΣ δὲν ἐπρόκειτο νὰ μείνη γιὰ πολὺ στὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, στὰ ὁποῖα ὁ Αὐτοκράτωρ τὸν εἶχε ἀνυψώσει. Οὔτε ἐπρόκειτο νὰ περιορισθῆ μόνον στὶς ἐπιστημονικὲς καὶ διδακτικές του ἀσχολίες. Θὰ ἐκαλεῖτο στὸ θρόνο τῆς Βασιλευούσης στὴ θέσι τοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου.

Ὁ Ἰγνάτιος ἀσπάσθηκε πολὺ νέος, 14 μόλις ἐτῶν, τὸ μοναχικὸ βίο στὴ Μονὴ τῆς Πρώτης τῶν Πριγκηποννήσων. Ἀργότερα χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ ἔ-

γινε Ἡγούμενος στὴν ἴδια Μονή. Ἵδρυσε ἀπὸ τὴν θέσι αὐτὴ τρία ἄλλα μοναστήρια, στὰ γύρω νησιά. Συνδέθηκε μὲ τοὺς κύκλους τῶν «Ζηλωτῶν», ποὺ ἦταν αὐστηροὶ καὶ δὲν ἔβλεπαν μὲ καλὸ μάτι κάθε προοδευτικὸ κίνημα, ὅπως δὲ αὐτοί, ὑποτιμοῦσε καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἀρχαία φιλοσοφία καὶ τὰ κλασικὰ γράμματα. Στὴν ἀντίπερα ὄχθη ἦταν ἡ παράταξις τῶν «μετριοπαθῶν», ποὺ ἀγαποῦσαν τὴν κλασικὴ παιδεία καὶ τὰ γράμματα καὶ κάθε τι ποὺ βοηθοῦσε στὴν πρόοδο τοῦ λαοῦ. Στὴν παράταξι αὐτὴ ἀνῆκε καὶ ὁ Φώτιος.

Οἱ αὐστηροὶ «Ζηλωταί» (οἱ περισσότεροι ἦταν μοναχοὶ στὸ περίφημο Μοναστήρι τοῦ Στουδίου) εἶχαν ἀποσπάσει τὴν συμπάθεια τῆς Αὐτοκρατείρας Θεοδώρας μητέρας τοῦ Μιχαήλ, ποὺ ἔστρεψε τὴν προσοχή της στὸν Ἰγνάτιο, ὅταν ὁ θρόνος χήρεψε. Ἂν ἐκείνη προσωπικὰ τὸν «διώρισε» Πατριάρχη ἢ ἂν ἐξελέγη ἀπὸ Σύνοδο, ἀποτελεῖ ἄλυτο ἱστορικὸ ζήτημα. Μᾶλλον δὲν συνῆλθε γι' αὐτὸν Σύνοδος — αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ συγχρόνου μας μεγάλου Βυζαντινολόγου Dvornik. Πάντως ἡ στάσις τῶν «μετριοπαθῶν» ἀπέναντι στὴν ἄνοδό του στὸ θρόνο ὑπῆρξε εὐγενὴς ἢ τουλάχιστον ἀνεκτική. Τοῦτο ἴσως ὠφείλετο στὸ ὅτι ὁ Ἰγνάτιος, καίτοι συνδεδεμένος μὲ τοὺς «Ζηλωτὰς» δὲν εἶχε ποτὲ ὡς τότε παρουσιασθῆ ἄνθρωπος τῶν ἄκρων. Ἡ στάσις αὐτὴ τῶν «μετριοπαθῶν» μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν προθυμία, μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἐπίσκοπος Συρακουσῶν Γρηγόριος Ἀσβεστᾶς, ἡγετικὴ προσωπικότης τῆς μερίδος τους, ἔσπευσε νὰ λάβη μέρος στὴν τελετὴ τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ Ἰγνατίου. Ἀλλ' ἐνῶ τέτοια ἦταν ἡ στάσις τῶν «μετριοπαθῶν», ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἐπέτρεψε στὸν Γρηγόριο νὰ συμμετάσχη στὴν

τελετή. Αὐτὸ ἐξηρέθισε τόσο τὸν Γρηγόριο, ὥστε πέταξε τὴν λαμπάδα του καὶ βγῆκε ἀπὸ τὸν ναό, φωνάζοντας ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰγνατίου ἡ Ἐκκλησία ἀποκτοῦσε λύκο ἀντὶ ποιμένα. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν περιωρίσθηκε ὡς ἐδῶ. Ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πατριάρχης κατεδίκασε τὸν Γρηγόριο Ἀσβεστᾶ καὶ τὴν καταδίκη του ἐπεκύρωσε ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ἐξ ὀνόματος τοῦ Μιχαήλ.

Παρ᾽ ὅλες ὅμως τὶς φανερὲς ἀδυναμίες, ὁ Πατριάρχης Ἰγνάτιος διέθετε καὶ φωτεινὲς πλευρές, ποὺ φάνηκαν στὴ στάσι του ἀπέναντι στὸ Παλάτι. Τὴν ἀφορμὴ νὰ δείξη τὴν παρρησία καὶ τὸ θάρρος του ἔδωκαν δύο γεγονότα: Τὸ πρῶτο ἦταν, ὅταν ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Γ, μόλις ἐνηλικιώθηκε, παρακινούμενος ἀπὸ τὸν θεῖο καὶ ἐπίτροπό του Βάρδα, περιώρισε σὲ μοναστῆρι τὴν Βασιλομήτορα Θεοδώρα καὶ τὶς θυγατέρες της (857) καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο νὰ τὶς κάνη, παρὰ τὴ θέλησί τους, μοναχές. Τότε ὕψωσε τὸ ἀνάστημά του καὶ ἀρνήθηκε. Δὲν μποροῦσε σὲ μιὰ τέτοια πρᾶξι βίας νὰ συνευδοκήση καὶ νὰ κάνη θρησκευτικὴ κουρὰ χωρὶς τὴν ἐλεύθερη συγκατάθεσί τους. Ἀπὸ τότε ἔπεσε στὴν δυσμένεια τοῦ Παλατιοῦ, ἡ ὁποία κορυφώθηκε στὴ γιορτὴ τῶν Θεοφανείων. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἀρνήθηκε νὰ δώση τὴν θεία κοινωνία στὸν πανίσχυρο Βάρδα, ὁ ὁποῖος εἶχε πέσει σὲ ἠθικὲς παρεκτροπές.

Μετὰ τὸ ἐπεισόδιο ὁ Βάρδας, γιὰ νὰ παύσουν οἱ ψίθυροι καὶ τὰ δυσμενῆ σχόλια, ποὺ γινόταν εἰς βάρος του, ἱκετευτικὰ προσέπεσε στὸν Πατριάρχη, ζητώντας τὴν συγγνώμη καὶ τὴν θεία Μετάληψι. Ἀλλ᾽ ὁ ἄκαμπτος Ἰγνάτιος δὲν ὑπεχώρησε. Καὶ στὶς μεσιτεῖες ἀκόμα τοῦ Αὐτοκράτορος, ποὺ γινόνταν ἄλλο-

τε μὲ πραότητα καὶ ἄλλοτε μὲ ἀπειλές, ὁ Ἰγνάτιος ἔμενε ἀνένδοτος, μιὰ καὶ ἤξερε ὅτι ὁ Βάρδας δὲν εἶχε ἀλλάξει ζωή. Ἡ στάσις του ἐξαγρίωσε τὸ Παλάτι, ποὺ ζητοῦσε ἄλλως τε ἀφορμὴ νὰ τὸν ἐκδικηθῆ.

Ἀλλ' ἡ ἀφορμὴ ἀργοῦσε νὰ ἔρθη. Ἔτσι ὁ καιρὸς κυλοῦσε μὲ τὸν Ἰγνάτιο στὸν θρόνο καὶ τὸν Φώτιο στὰ Ἀνάκτορα καὶ στὴν Πανεπιστημιακὴ ἕδρα, ὡς τὴν ὥρα ποὺ κάποιος Γήβων ἀπὸ τὸ Δυρράχι ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ ἄρχισε νὰ διαδίδη ὅτι ἦταν γυιὸς τῆς Θεοδώρας ἀπὸ ἄλλο δῆθεν ἄνδρα. Ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε τὴν σύλληψί του. Ὁ Γήβων, γιὰ νὰ ἀποφύγη τὴν δικαιοσύνη, κατέφυγε στὸν Πατριάρχη, ὁ ὁποῖος μὲ συμπάθεια τὸν δέχτηκε. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Βάρδας θύμωσαν πολύ, ἀγρίεψαν καὶ τότε ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Ἰγνάτιο.

Μὴ λησμονοῦμε ὅτι κατὰ τὰ βυζαντινὰ χρόνια οἱ Αὐτοκράτορες ἦταν πανίσχυροι καὶ συχνὰ ἐπενέβαιναν στὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνέβαζαν, ὄχι σπάνια, καὶ κατέβαζαν Πατριάρχας, προήδρευαν Συνόδων, διωργάνωναν ἱεραποστολές. Συχνὰ ὅμως οἱ ἐπεμβάσεις των δημιουργοῦσαν ἀναταραχὴ στὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀνέβαζαν στὸν θρόνο τῆς Βασιλευούσης δὲν ἦσαν πάντα κατάλληλα. Συνήθως ὅμως ἡ προτίμησίς τους στρεφόταν σὲ ἄνδρες ἱκανούς, ὅπως θὰ συμβῆ καὶ τώρα, ποὺ ὁ θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔμεινε ἄδειος, πρᾶγμα ποὺ μποροῦσε νὰ δημιουργήση ἀπὸ τὴν μιὰ ὥρα στὴν ἄλλη διχόνοιες καὶ ταραχές. Ὁ Μιχαὴλ μὲ τὸν Βάρδα καὶ τὴν Σύγκλητο γιὰ νὰ προλάβουν τὸ κακό, συνεκάλεσαν Σύνοδο γιὰ ἐκλογὴ νέου Πατριάρχου. Ὅλοι ἔνοιωθαν τὶς δύσκολες στιγμὲς ποὺ περνοῦσε

ἡ Ἐκκλησία. Οἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦσαν προσωπικότητα μὲ σοφία καὶ ἀρετή, ποὺ νὰ συγκεντρώνη τὴν κοινὴ ἐκτίμησι. Τέτοια προσωπικότης κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν μόνον ὁ Φ ώ τ ι ο ς. Ὅλων τὰ μάτια ἐπάνω του καρφώθηκαν. Τὰ Ἀνάκτορα, ἡ Σύγκλητος, οἱ Ἐπίσκοποι τοῦ ζήτησαν νὰ δεχθῆ τὸν Πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Φώτιος ὅμως ἀρνήθηκε γιατί, παρ' ὅλες τὶς σπάνιες ἱκανότητές του, ἔνοιωθε βαρὺ τὸ ἔργο τοῦ Ἐπισκόπου, «πολυτάραχον» καὶ «πολυμέριμνον», ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε:

«Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ποιμένος εἶναι «τοὺς ἀστηρίκτους στηρίξαι, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξαι, τοὺς ἀπαιδεύτους παιδεῦσαι, τοὺς θρασεῖς ἑλκῦσαι, τοὺς βλακώδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πεῖσαι χρημάτων ὑπερφρονεῖν καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς φιλοτίμους (ἤτοι τοὺς ἀγαπῶντας τὰς τιμάς) χαλιναγωγῆσαι, τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι καὶ μετριοφρονεῖν παρορμῆσαι, τοὺς ἀδικοῦντας κωλῦσαι καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευάσαι, τοὺς ὀργίλους ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθήσασθαι».

Μὲ τὴν ἄρνησί του νὰ δεχθῆ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀκολούθησε τὰ ἴχνη τῶν Μεγάλων Πατέρων τῶν πρώτων αἰώνων. Ποτὲ κι' αὐτός, σὰν ἐκείνους, δὲν ἔτρεφε ὄνειρα γιὰ μιὰ τέτοια θέσι. Ποτὲ δὲν ἀνεζήτησε ἀξιώματα. Τὰ ἀξιώματα τὸν ἀναζητοῦσαν. Πρῶτα τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ διπλωματικά, τώρα τὰ ἐκκλησιαστικά. Σὰν τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο πολιορκήθηκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἡγεμόνας καὶ Ἐπισκόπους, ποὺ παρ' ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις του τὸν ἔσπρωξαν νὰ ἀνεβῆ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἡ ἱστορία λέγει: «Πάντων αὐτὸν πειθαναγκαζόντων καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ πολλὰ ἰσχύοντος Βάρδα εἰς παραδοχὴν τῆς ἐκλογῆς καὶ δι'

ἀπειλῶν πολλάκις βιαζόντων αὐτὸν προσταγῇ τοῦ Βάρδα προσάγεται ὁ Φώτιος ὅπως ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω ὁ Φώτιος συρόμενος καὶ βιαζόμενος ἐπὶ τὸν θρόνον, ἀναγκάζεται ἐν τέλει νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς προτροπὰς πάντων καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἀπέσπασε τὴν ὑπόσχεσιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰγνατίου, ὅτι θέλουν ὑποταγῇ αὐτῷ ὡς κανονικῷ Πατριάρχῃ».

Ἔτσι ἀπὸ λαϊκὸς μέσα σὲ ἕξη μέρες ἔγινε Πατριάρχης. Ἐκάρη μοναχὸς στὶς 20 Δεκεμβρίου τοῦ 857, στὶς 21 ἀναγνώστης, στὶς 22 ὑποδιάκονος, στὶς 23 διάκονος, στὶς 24 πρεσβύτερος καὶ τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων Ἐπίσκοπος. Ἡ ἄνοδος μέσα σὲ λίγες ἡμέρες ἑνὸς λαϊκοῦ στὸν ἀνώτατο βαθμὸ τῆς Ἐκκλησίας μας λέγεται «ἀθρόα χειροτονία».

Μεγάλη στάθηκε ἡ ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 857 γιὰ τὴν Βασιλεύουσα. Κόσμος πολὺς κατέκλυσε τὸν περίφημο ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Κάτω ἀπὸ τοὺς δοξασμένους θόλους του ἀκούσθηκε τό: «Ἡ θεία Χάρις ἡ πάντοτε τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα προχειρίζεται Φώτιον τὸν θεοφιλέστατον Πρεσβύτερον εἰς Ἐπίσκοπον...».

Πόσες ἱερὲς ἀναμνήσεις δὲν κρατάει τὸ περίλαμπρο αὐτὸ οἰκοδόμημα τῆς Χριστιανοσύνης! Εἶναι μνημεῖο, ποὺ κατέχει τὴν πρώτη θέσι ἀνάμεσα στὰ παγκοσμίου φήμης καλλιτεχνήματα. Εἶναι τὸ καύχημα τῆς Ὀρθοδοξίας. Γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνας εἶναι τὸ ὀχυρὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς θρησκείας μας, γιατί συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Πόλεως καὶ ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκεῖ γίνονταν ὅλες οἱ μεγάλες θρησκευτικὲς γιορτὲς καὶ τελετές. Ἐκεῖ παρακαλοῦσε τὸν Θεὸ ὁ αὐτοκράτωρ γιὰ τὴ νίκη τῶν χριστι-

ανικῶν ὅπλων πρὶν φύγῃ σ' ἐκστρατεία. Ἐκεῖ δοξολογοῦσε τὸν Ὕψιστο, ὅταν γύριζε νικητής. Σ' αὐτὴ στέφθησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ αὐτοκράτορες. Ἐκεῖ ἐνθρονίσθηκαν οἱ περισσότεροι Ἱεράρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸν ναὸ ὑψώθηκε στὸν Πατριαρχικὸ Θρόνο καὶ ὁ Φώτιος. Ἀνέβηκε ὅμως — τὸ εἴπαμε — στὴν ὑπέρτατη αὐτὴ βαθμίδα «ἄκων», ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς λέει:

«Συνεσχέθημεν ἄκοντες, γράφει, κακούργοις ἴσα καθείρχθημεν· ἐτηρούμεθα φυλασσόμενοι· ἐψηφίσθημεν ἀνανεύοντες· ἐ χ ε ι ρ ο τ ο ν ή θ η μ ε ν κ λ α ί ο ν τ ε ς, ὀ δ υ ρ ό μ ε ν ο ι, κ ο π τ ό μ ε ν ο ι. Ἴσασι ταῦτα πάντες· οὐδὲ γὰρ ἐν γωνίᾳ ἐγένετο...».

«Μὲ συνέλαβαν χωρὶς τὴν θέλησίν μου, φυλακίσθηκα σὰν κακοῦργος· περιωρίσθηκα μὲ φρουρά· μὲ ἐψήφισαν μολονότι δὲν συμφωνοῦσα· χειροτονήθηκα κλαίγοντας, ὀδυρόμενος καὶ κοπτόμενος. Τὰ γνωρίζουν ὅλοι· διότι δὲν ἔγιναν σὲ καμμιὰ γωνιά...».

Καὶ ἀλλοῦ συμπληρώνει:

«Οὐδέποτε τοῦ θρόνου τούτου ἐν ἐπιθυμίᾳ γέγονα· τοῦτο τῶν μὲν παρόντων ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἡμῶν, ἢ οἱ πάντες, ἢ οἵ γε πλεῖστοι συνεπίστανται. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ πρώην μετὰ δακρύων μὲν πολλῶν, ἀναβολῆς δὲ παντοίας καὶ βίας ἀπαραιτήτου εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν τουτονὶ ἀνῆλθον θρόνον τοῦ μὲν κατ' ἐκεῖνον καιρὸν βασιλεύοντος τὸ τῆς ἀνάγκης ἀδυσώπητον ἐπάγοντος, ἔτι δὲ καὶ τῶν παραδυναστευόντων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων, ἐμοῦ μηδαμῶς ἐν αἰσθήσει τῶν δρωμένων γινομένου, ταῖς ὁμοφώνοις ψήφοις καὶ ταῖς κοιναῖς χειρογραφίαις τὴν βασιλικὴν συνεπισχυόντων τε καὶ κρατούντων

βίαν· διὸ καὶ φύλαξι παραδοθεὶς ἐτηρούμην καὶ οὕτως ἐκεῖθεν ἄκων καὶ ἀποδυρόμενος εἰς τουτονὶ τὸν θρόνον ἀνεβιβάσθην».

«Οὐδέποτε τὸν θρόνον τοῦτον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεθύμισα· τοῦτο ἀπὸ τοὺς παρόντας ἀδελφοὺς καὶ συλλειτουργούς μας, ἂν ὄχι ὅλοι, οἱ περισσότεροι βεβαίως καλὰ ξέρουν. Διὰ τοῦτο καὶ πρῶτα μὲ δάκρυα πολλὰ καὶ μὲ κάθε ἀναβολή, ἀλλὰ καὶ ἐκβιασμὸ ἀπαραίτητο ἐγκαταστάθηκα σ' αὐτὸν τὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο, διότι ὁ μὲν βασιλεύων κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν παρουσίαζε τὴν ἀδυσώπητη ἀνάγκη, ἀκόμη δὲ καὶ σύμβουλοί του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐγὼ δὲ καθόλου δὲν καταλάβαινα αὐτὰ ποὺ ἐγίνοντο, μὲ ὁμοφώνους ψήφους καὶ κοινὲς ἔγγραφες ἀποφάσεις, ποὺ ἐνίσχυαν τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν καὶ ἐπεκύρωναν τὸν ἐκβιασμό· διὰ τοῦτο σὲ φύλακες ἀφοῦ μὲ παρέδωσαν μὲ ἐφύλασσαν καὶ ἔτσι ἀπὸ ἐκεῖ χωρὶς τὴν θέλησί μου καὶ ὀδυρόμενος σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν θρόνο μὲ ἀνέβασαν».

Νὰ σχολιάσωμε τὰ γεμᾶτα πόνο λόγια του; Μὰ κάθε σχόλιο φτωχὸ θὰ ἦταν, ἐμπρὸς σὲ τοῦτο τὸ ὑπέροχο γεγονός. Γεγονὸς ποὺ δείχνει μεγαλεῖο ψυχῆς καὶ βαθειὰ ταπείνωσι. Καὶ δείχνει τέτοια ταπεινωσύνη ἄνθρωπος πολυτάλαντος, μιὰ ἀληθινὰ σπάνια φυσιογνωμία!

Ἡ ἄνοδος τοῦ Φωτίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἐσήμαινε ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἄνοδο στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο μιᾶς ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πνευματικὲς προσωπικότητες τοῦ Βυζαντίου, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὴν ἔναρξι διαμάχης σὲ παγκόσμια κλίμακα. Ἀπὸ τότε ἄρχισε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ θλιβερὲς πτυχὲς στὴν ἱστορία τῆς Χριστιανοσύνης. Ἄνοιξε ἡ διαμάχη, ποὺ ἔφθασε ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες στὸ πιὸ συνταρακτικὸ γεγονὸς τῆς

χριστιανικῆς ἱστορίας: στὸ σχίσμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἀλλὰ ἂς ἱστορήσωμε μὲ τὴ σειρά τους τὰ συμβάντα. Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες πράξεις τοῦ νέου Πατριάρχου — ποὺ τὸν τιμοῦν καὶ τὸν ἀνυψώνουν — ἦταν ἡ δήλωσίς του ὅτι τίποτα δὲν εἶχε κατὰ τοῦ Ἰγνατίου. Τὴν δήλωσι τὴν συνώδευαν πράξεις ἀγάπης καὶ καλωσύνης, μὲ τὶς ὁποῖες προσπαθοῦσε νὰ καταπραΰνη τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ πρώην Πατριάρχου, γιὰ νὰ ἀποφύγη τὶς διενέξεις καὶ νὰ βοηθήση στὴν εἰρήνευσι τῆς Ἐκκλησίας.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ ἄκαμπτος Ἰγνάτιος, ὑποκινούμενος, ὅπως φαίνεται, καὶ ἀπὸ τοὺς φανατικοὺς ὑποστηρικτάς του, ἄρχισε ὀξὺν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Φωτίου. Τὸν κατηγοροῦσε σὰν «ἀλλότριον καὶ ληστὴν καὶ μοιχόν».

Ὁ Βάρδας τότε στὴ βία ζήτησε νὰ ἐφαρμόση βία. Ἔδιωξε ἀπὸ τὶς θέσεις τους ὀπαδοὺς τοῦ Ἰγνατίου, ἐνῶ ἄλλους συνέλαβε, περιώρισε, ἐξώρισε καὶ ὑπέβαλε σὲ μαρτύρια. Ἔτσι ὅμως τὰ πράγματα ἀκόμα περισσότερο ἐξετραχύνθησαν. Οἱ Ἰγνατιανοὶ συνεκάλεσαν Σύνοδο, ἀθετώντας τὶς ὑποσχέσεις ποὺ εἶχαν δώσει, καὶ καθαίρεσαν τὸν Φώτιο. Ὁ Βάρδας συνέλαβε τότε τὸν Ἰγνάτιο καὶ τὸν ἐξόρισε πρῶτα στὸ νησάκι Τεβέρινθο (τώρα Ἀνδερόβιζο) τῆς Προποντίδος, κατόπιν τὸν ἔστειλε στὴ Μυτιλήνη καὶ πάλι τὸν ἔφερε στὴν Τεβέρινθο.

Τούτη τὴ θλιβερὴ ὥρα φάνηκε ξανὰ τὸ ἠθικὸ μεγαλεῖο τοῦ Φωτίου. Ὄχι μόνο δὲν συνευδόκησε στὰ ἔργα τοῦ Βάρδα, ἀλλὰ καὶ διαμαρτυρήθηκε ἔντονα. Μιὰ διαμαρτυρία ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἤθελε θάρρος με-

γάλο. Ἡ Αὐλὴ δέσποζε καὶ ὁ Βάρδας ἦταν ὁ ἰσχυρότερος ἄνθρωπος. Κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ τοῦ ἀντιταχθῆ. Ὅλοι σκῦβαν τὸ κεφάλι στὶς προσταγές του. Ἤθελε, λοιπόν, ἀντρίκια ψυχὴ νὰ ἔχη ἐκεῖνος, στὴν περίπτωσί μας ὁ Φώτιος, ποὺ τοῦ ἔγραψε:

«Ἤδειν ἐγὼ καὶ πρὸ πείρας ἀνάξιον ἐμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρίσεως· διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἑλκόμενος ἀποδυσπέτουν πρὸς ταῦτα· καὶ εἴθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας προανήρπασεν... Ὑφ' ὧν πικρῶς ἀλγινόμενος, ἔκλαιον, ἐδυσπέτουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτνιώμενος. Νῦν δε αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα, καὶ τὴν ἐμὴν ἐλέγχει ἀναξιότητα· καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλ' ὀδύνη στηριζομένη περὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμὸς καὶ ἀμηχανία, ἐπὶ τοῖς ἤδη καταλαβοῦσιν. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὁποῖοι καὶ ἂν εἶεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἑνὶ πταίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, δημευομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶτταν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, ἁμαρτιῶν ἡμῶν), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ; πῶς οὐ τὸ φορτίον τὸ ἐπιτεθέν μοι οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων λογίσωμαι;»

«Ἐγνώριζα ἐγὼ πολὺ καλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πεῖρα τῆς ἀρχιερωσύνης, τὸν ἑαυτόν μου ἀνάξιο γιὰ τὸν ἀρχιερατικὸ βαθμὸ καὶ γιὰ τὴν ποιμαντικὴ ἐργασία· διὰ τοῦτο λοιπὸν δυσανασχετοῦσα ποὺ μὲ ὡδηγοῦσαν καὶ μὲ τραβοῦσαν πρὸς αὐτὸ τὸ ἀρχιερατικὸ ἀξίωμα· καὶ μακάρι ὁ θάνατος νὰ μὲ ἔπαιρνε τότε, παρὰ ποὺ μὲ παρέσυρε ἡ τότε προβολή, μᾶλλον ὅμως ἡ ἀφόρητη βία... Γι' αὐτὰ πικρὰ

λυπούμενος ἔκλαιγα, δυσανασχετοῦσα, τὰ πάντα μᾶλλον ἐνεργοῦσα, παρὰ ἐσυμφωνοῦσα μὲ αὐτοὺς ποὺ μὲ ἐψήφιζαν καὶ μὲ ἐξεβίαζαν καὶ παρακαλοῦσα νὰ ἀπομακρυνθῇ τὸ ποτήρι τῶν πολλῶν καὶ πολυπλόκων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ἀπὸ μένα. Τώρα δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ ἴδια τὰ πράγματα μὲ διδάσκουν καὶ ἐλέγχουν τὴν ἀναξιότητά μου. Καὶ δὲν ὑπάρχει φόβος γιὰ μέλλοντα πράγματα νὰ συμβοῦν, ἀλλὰ ὑπάρχει ὀδύνη στηριζομένη στὰ σημερινὰ καὶ ὑπάρχει στεναγμὸς καὶ ἀμηχανία γιὰ ὅσα ἤδη μὲ ἔχουν καταλάβει. Διότι ὅταν ἱερεῖς, ὁποιοι καὶ ἂν εἶναι, τοὺς βλέπω νὰ πάσχουν ὅλοι μαζῆ γιὰ ἕνα παράπτωμα, νὰ δέρνωνται καὶ νὰ δημεύωνται οἱ περιουσίες τους καὶ νὰ ἐξευτελίζωνται καὶ νὰ τοὺς κόβουν τὴν γλῶσσαν (λυπήσου μας, Κύριε, γιὰ τὶς ἁμαρτίες μας), πῶς νὰ μὴ μακαρίσω πάρα πάνω ἀπὸ ἐμὲ αὐτοὺς ποὺ πέθαναν; Πῶς νὰ μὴ θεωρήσω, τὸ φορτίο ποὺ μοῦ φόρτωσαν, σὰν ἔλεγχο γιὰ τὶς ἁμαρτίες μου;»

Ἰδιαιτέρως ἐξανίσταται κατὰ τῶν βασανιστηρίων, ποὺ ἐπεβλήθηκαν σ' ἕναν κληρικό, ποὺ ὀνομαζόταν Βλάσιος. Γράφει:

«Ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτυφλώθη, ἐφυλακίσθη· τὸ ἀπαραμύθητον ἀπετμήθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φορῶν, ὑπὲρ οὗ πολλάκις ἐπρέσβευσα».

Καὶ καταλήγει ὅτι ἂν δὲν γίνη διόρθωσις τοῦ κακοῦ:

«Οὔτε γράφω, οὔτε ἄλλως πως ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω, ἐμαυτὸν ἐπισκοπῶν καὶ τὰ ἐμαυτοῦ ὀδυρόμενος».

Δὲν γνωρίζουμε ἐπακριβῶς τί ἐντύπωσι θὰ ἔκαναν στὸν Βάρδα, ποὺ ἦταν «ἄνευ ἀρχῶν μεγαλοφυΐα», τὰ λόγια τοῦτα. Οὔτε ξέρουμε ἂν σταμάτησε τὶς διώξεις. Πάντως θὰ ἐπηρεάσθηκε πολύ, μιὰ καὶ ὅπως θὰ ἰδοῦμε στὴ συνέχεια, βαθειὰ ἐκτιμοῦσε τὸν Πατριάρχη.

Πάντοτε ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺ καταπατοῦν στὴ ζωή τους τὶς ἠθικὲς ἀρχές, στέκονται ὅμως μὲ εἰλικρινῆ σεβασμὸ μπρὸς σ' ὅποιον τὶς ἐφαρμόζει.

Πάντως τώρα, τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Φωτίου στὸν Θρόνο, τοῦτα τὰ θλιβερὰ γεγονότα εἶχαν ἀντίκτυπο στὶς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Μόλις ὁ Μ. Φώτιος ἀνέβηκε στὸν Θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔστειλε «ἐνθρονιστηρίους» ἐπιστολὰς στὸν Ἐπίσκοπο Ρώμης Νικόλαο καὶ στοὺς Ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς, γιὰ νὰ τοὺς ἀναγγείλῃ τὴν ἐκλογή του.

Ἡ ἐπιστολὴ ταξίδεψε στὴ Ρώμη μὲ αὐτοκρατορικὸ ἀπεσταλμένο, ποὺ ἐκόμιζε καὶ προσωπικὴ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος στὸν Πάπα, ὅπου τοῦ ζητοῦσε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν Φώτιο καὶ τὸν παρακαλοῦσε νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους γιὰ τὴν σύγκλησι Συνόδου πρὸς ἐπισφράγισι τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ νέου Πατριάρχου καὶ κατάπαυσι τῆς συγχύσεως, ποὺ εἶχε δημιουργηθῆ μετὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ καταπολέμησι τῶν αἱρέσεων τῶν Παυλικιανῶν κ. ἄ.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος ἔφθασε στὴ Ρώμη στὶς ἀρχὲς τοῦ 860. Εἶχαν ὅμως στὸ μεταξὺ φθάσει ἐκεῖ φίλοι τοῦ παραμερισθέντος πατριάρχου Ἰγνατίου μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἱερομόναχο Θεόγνωστο, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Πάπα Νικόλαο νὰ μὴν ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Φωτίου καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν Ἰγνάτιο στὴν θέσι του.

Στὴν ἀρχὴ ὁ Νικόλαος δίστασε νὰ δεχθῆ γιὰ ὀρθὲς τὶς ἀπόψεις τῶν φίλων τοῦ ἀπομακρυθέντος Πατριάρχου. Καὶ περισσότερο ἀκόμα δίσταζε ν' ἀναμιχθῆ σὲ μιὰ καθαρὰ ἐσωτερικὴ ὑπόθεσι τῆς Ἐκκλη-

σίας Κωνσταντινουπόλεως. Σὲ λίγο ὅμως οἱ φιλόδοξες τάσεις του ἔδιωξαν τοὺς δισταγμούς του. Ὁ πόθος του νὰ κυριαρχήση ἐπάνω σ᾽ ὅλες τὶς ἐκκλησίες τὸν ἔσπρωξε νὰ φανερώση τὴν ἐμμονή του στὸ πρωτεῖο, ὅτι δηλαδὴ αὐτὸς ἦταν πρῶτος καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἄρα αὐτὸς ἔπρεπε νὰ κανονίζη τὰ πάντα. Καὶ στήριζε τὸ πρωτεῖο στὸ οἰκτρὰ παρερμηνευμένο χωρίο τοῦ Ματθαίου κεφ. ιστ΄ στ. 18: «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν». Μπολιασμένος μ᾽ αὐτὴ τὴ νοοτροπία ἀπάντησε στὸν Αὐτοκράτορα καὶ στὸν Φώτιο. Στὸν πρῶτο γράφει ὅτι στέλνει δυὸ «λεγάτους» (ἀντιπροσώπους), τοὺς Ροδοάλδο καὶ Ζαχαρία Ἀνάγνη, γιὰ νὰ μάθουν καὶ τὸν πληροφορήσουν ἀκριβῶς γιὰ τὰ συμβαίνοντα, ὥστε νὰ μπορέση ἔτσι, σχηματίζοντας ἀσφαλῆ γνώμη, νὰ κρίνη! Ἐπίσης ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ διαμαρτύρεται, διότι ἡ καταβίβασις τοῦ Ἰγνατίου ἀπὸ τὸν θρόνο ἔγινε «ἄνευ γνώμης τοῦ Ρωμαίου ποντίφηκος». Στὸν δεύτερο, τὸν Πατριάρχη Φώτιο, ποὺ ἀποκαλεῖ «Ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως», ἔγραφε ὅτι δοξάζει τὸν Θεὸν καὶ χαίρει γιὰ τὴν χρηστότητά του καὶ τὴν ὀρθόδοξη ὁμολογία πίστεως. Τὸν ἐπιτιμοῦσε ὅμως γιὰ τὴν ἀστραπιαία ἀπὸ λαϊκὸ σὲ Ἐπίσκοπο χειροτονία του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ἔλεγε, ὅτι δὲν ἤθελε νὰ συναινέση στὴν ἐπικύρωσι τῆς ἐκλογῆς του, πρὶν ἢ μάθη ἀπὸ τοὺς τοποτηρητάς του τὰ γεγονότα.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν λῆψι τούτων τῶν γραμμάτων, ποὺ ἐξένισαν ἀρκετὰ τοὺς παραλήπτας τους, ἔφθασαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα στὸ Βυζάντιο. Οἱ «λεγάτοι» τῆς Ρώμης, ἀφοῦ ἐξέτασαν τὴν κατά-

στασι καὶ ἐπείσθηκαν ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπανέλθη ὁ Ἰγνάτιος, ἐπεκοινώνησαν μὲ τὸν Φώτιο. Αὐτοὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τῶν ἄλλων Ἀρχιερέων, ποὺ εἶχαν στὸ μεταξὺ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολι, συγκρότησαν σύνοδο τὸ 861 στὸ Ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἡ Σύνοδος ἀπετελεῖτο ἀπὸ 318 Πατέρας εἰς μνήμη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἁγίων Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ ἐπειδὴ διέκοψε γιὰ λίγο διάστημα τὶς ἐργασίες της καὶ ξανάρχισε ἀργότερα ὠνομάσθηκε «πρωτοδευτέρα».

Μετὰ ἀπὸ πολλὴ συζήτησι καὶ ἐξέτασι ὅλων τῶν ἀπόψεων, μὲ σύμφωνη γνώμη καὶ τῶν «λεγάτων» τῆς Ρώμης, ἡ Σύνοδος ἐπεκύρωσε τὴν καθαίρεσι τοῦ Ἰγνατίου, ποὺ ἦταν παρών, καθὼς καὶ τὴν ἀνύψωσι στὸν θρόνο τοῦ Φωτίου καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἀναστήλωσι τῶν εἰκόνων. Τὰ πρακτικά της ἐστάλησαν στὸν Πάπα καὶ μαζὶ οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Φωτίου. Ὁ Αὐτοκράτωρ τοῦ ἐξιστορεῖ, πῶς ἔφθασε ἡ Σύνοδος στὶς ἀποφάσεις της. Ὁ Φώτιος στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Πάπα στὴν ἀρχὴ ἐξαίρει τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀγάπης καὶ ὁμονοίας καὶ ἀμέσως τονίζει ὅτι βιαζόμενος δέχθηκε τὴν πατριαρχικὴ ἐξουσία. Λέει:

«Ἤδειν γὰρ καὶ πρὸ τῆς πείρας τὸ πολυτάραχον καὶ πολυμέριμνον τῆς καθέδρας ταύτης· ᾔδειν τὸ δυσάρεστον καὶ δυσήνιον τοῦ μεγάλου ὄχλου, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔριν, τὸν φθόνον, τὰς στάσεις, τὰς ἐπαναστάσεις, τὴν κατὰ τῶν προεστηκότων ὕβριν καὶ τὸν γογγυσμὸν ὅταν μὴ τύχωσιν ὅσων δέονται...».

Συνεχίζοντας ἀναιρεῖ τὴν κατηγορία ὅτι ἡ σύντομη ἀνύψωσίς του στὸν θρόνο ἀποτελεῖ παράβασι τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Στὴν Ἀνατολὴ δὲν ὑπάρχει κανών, ποὺ νὰ ἐμποδίζη τὴν «ἀθρόα» χειροτονία. Ἔ-

τσι ἀνέβηκαν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ τοῦ Φωτίου ὁ Νεκτάριος (381 - 397), ὁ Παῦλος Γ΄ (686 - 693), ὁ Ταράσιος (784 - 806) καὶ ὁ Νικηφόρος Α΄ (806 - 815). Ἐπίσης καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι ἐξελέγησαν ἀπὸ λαϊκοί, ὅπως ὁ Συνέσιος στὴν Ἀνατολή, ὁ Ἀμβρόσιος ὁ Μεδιολάνων στὴ Δύσι κ.ο.κ.

Τέτοια ὅμως ζητήματα δίκαια φρονεῖ ὁ Μ. Φώτιος δὲν μπορεῖ νὰ δώσουν ἀφορμὴ σὲ διάσπασι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος. Ὑπάρχουν ἄλλα, τονίζει, καὶ μάλιστα τὰ θέματα τῆς πίστεως, στὰ ὁποῖα «καὶ τὸ παρεκκλῖναι μικρόν, ἁμαρτεῖν ἐστιν ἁμαρτίαν τὴν πρὸς τὸν θάνατον». Κατόπιν ὁ Φώτιος διεκτραγωδεῖ ὅτι βρίσκεται σὲ διαρκεῖς μέριμνες ἐναντίον ἐκείνων ποὺ διδάσκουν ἀπὸ κενοδοξία, ἐκείνων ποὺ ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ὑπολειμμάτων τῆς εἰκονομαχίας, τῶν αἱρετικῶν ποὺ συγχέουν τὶς δύο φύσεις τοῦ Κυρίου ἢ ἀπαρνοῦνται τὴν θεία Του φύσι. Στὸ τέλος ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι «οἱ θεοσεβέστατοι τοποτηρηταί, συνέσει καὶ ἀρετῇ καὶ πολυπειρίᾳ διαπρέποντες» θὰ τὸν πληροφορήσουν ἀκριβῶς γιὰ τὸ φλέγον ζήτημα.

Ὅταν ὁ Πάπας Νικόλαος ὁ Α΄ ἔλαβε τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου, καὶ τὶς ἐπιστολὲς καὶ εἶδε ὅτι ὅλες του οἱ προσδοκίες διεψεύσθησαν, θύμωσε ἐναντίον τῶν ἀντιπροσώπων του καὶ ἔγραψε στὸν αὐτοκράτορα, ἀποδοκιμάζοντας τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου καὶ τονίζοντας τὸ παπικὸν πρωτεῖον. Στὸν ἴδιο τόνο ἀπάντησε καὶ στὸν Φώτιο, ποὺ δὲν τὸν ἀποκαλοῦσε πιὰ Ἐπίσκοπο, ἀλλ᾿ ἁπλῶς «φρονιμώτατον ἄνδρα» κατακρίνοντας τὴν Σύνοδο. Συγχρόνως ἔστειλε καὶ ἐγκύκλιο στοὺς Ἱεράρχας τῆς Ἀνατολῆς, στὴν ὁποία τοὺς ἐδήλωνε ὅτι οὔτε τὴν καθαίρεσι τοῦ Ἰγνατίου,

οὔτε τὴν ἀνύψωσι τοῦ Φωτίου, ἀνεγνώριζε.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπαντώντας στὸν Πάπα, τοῦ ἔγραψε σὲ δριμὺν ὕφος, ὅτι οἱ «ἀποφάνσεις» του δὲν ἔχουν γι' αὐτὸν κανένα κῦρος, ὅτι κανεὶς δὲν τὸν ἔβαλε δικαστὴ καὶ ὅτι αὐτός, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀνεγνώριζε σὰν κανονικὸ πατριάρχη τὸν Φώτιο.

Ὁ Πάπας ἀνταπαντώντας σὲ δριμύτερο ὕφος, ἔγραψε στὸν Αὐτοκράτορα ὅτι ἡ ἐπιστολή του ἔδειχνε ὅτι εἶχε βάψει τὸν κάλαμό του «ἐν φάρυγγι ὄφεως» καὶ τοῦ ἀρνιόταν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφανθῆ γιὰ τὴν νομιμότητα ἢ ὄχι τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου, καθότι, ὅπως ἰσχυριζόταν αὐτός, εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν Σωτῆρα τὴν ἐξουσία «ἐπὶ πάσης τῆς γῆς καὶ συνεπῶς ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας». Ἀκόμα χαρακτήριζε σὰ ληστρικὴ τὴν «Πρωτοδευτέρα» Σύνοδο καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ πᾶνε στὴ Ρώμη ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Φώτιος, γιὰ νὰ κρίνη τὴν ὑπόθεσί τους.

Ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν ἀπάντησε. Ὁ Πάπας χωλώθηθηκε καὶ ἔστειλε μὲ τρεῖς κληρικοὺς νέες ὑπεροπτικὲς καὶ ὑβριστικὲς ἐπιστολὲς στὸν Αὐτοκράτορα καὶ στὸν κλῆρο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ τρεῖς ἀπεσταλμένοι δὲν ἔφθασαν ὡς τὰ Βασιλικὰ Ἀνάκτορα. Δὲν τοὺς ἐπετράπη νὰ μποῦν στὴν Βασιλεύουσα. Γύρισαν σκυθρωποὶ στὴ Ρώμη... μαζὶ μὲ τὶς ἐπιστολές. Τότε ὁ Πάπας συνεκάλεσε σύνοδο στὴ Ρώμη ποὺ καθαίρεσε τὸν Φώτιο καὶ ἀναγνώρισε τὸν Ἰγνάτιο σὰν κανονικὸ Πατριάρχη.

Δὲν ἦταν ὅμως οὔτε τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο τῆς ἀντιδικίας μεταξὺ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου, οὔτε καὶ τὸ κανονικὸ ζήτημα, ποὺ παρουσιάσθηκε γιὰ τὰ ὁποῖα κυρίως ἐνδιεφέρετο ἡ διπλωματικὴ πολιτικὴ τῆς Ἁγίας Ἕδρας, τονίζει ὁ Β. Λαούρδας. Ἐπάνω καὶ ἀ-

πὸ τὰ δύο αὐτὰ θέματα ὑπῆρχαν ἄλλα, σπουδαιότερα ζητήματα. Ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν ἡ περιοχὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ποὺ ἀπὸ καιρὸ εἶχε ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς Ρώμης καὶ εἶχε ὑπαχθῆ στὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γιὰ τὴν ἐπανάκτησι τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ τὴν ἀνασύνδεσί της πρὸς τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἡ παπικὴ διπλωματία ἐνδιαφερόταν ζωηρότατα.

Ἄλλο μεγάλο ζήτημα ἦταν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Βουλγαρίας, ὅπου ἱεραπόστολοι τῆς Ἁγίας Ἕδρας, τοῦ Φραγκικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀναπτύσσουν ἔντονη δρᾶσι. Ἂν ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία πετύχαινε τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Βουλγάρων, αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε διπλῆ ἐπιτυχία: πρῶτα γιατί θὰ πετύχαινε διὰ μέσου τῶν Βουλγάρων νὰ ἀσκῆ ἔμμεση ἐπιρροὴ στὴ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία καὶ δεύτερο διότι οἱ Ρωμαῖοι ἱεραπόστολοι θὰ ἦταν ἔτσι σὲ θέσι νὰ ἐκτοπίσουν τοὺς Φράγκους, ποὺ ἡ δραστηριότης τους ἐπεκτεινόταν μέχρι τὴν Κροατία καὶ Βουλγαρία πρὸς νότο καὶ μέχρι τὴν Πανονία, Μοραβία, καὶ Βοημία ἀνατολικὰ καὶ βορειοανατολικά. Διότι δὲν συνέφερε τὴν Ἁγία Ἕδρα νὰ ἰσχυροποιηθῆ τόσο πολὺ ἡ Φραγκικὴ Ἐκκλησία, ὥστε νὰ ἀσκῆ ἄμεση ἐπιρροὴ καὶ στὰ νέα αὐτὰ ἔθνη. Ἐξ ἄλλου ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων, ποὺ ἦταν γιὰ τὴν Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἁπλῶς ὑπόθεσις κύρους, γιὰ τὸ Βυζάντιο ἦταν ὑπόθεσις ζωῆς ἢ θανάτου. Δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιτρέψη ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἄλλη δύναμι, εἴτε πολιτικὴ ἦταν αὐτή, εἴτε πολιτιστική, ν' ἀναπτυχθῆ μπρὸς στὶς πόρτες της. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἰγνάτιος θὰ ἦταν περισσότερο εὐμενὴς στὰ διπλωματικὰ σχέδια τῆς Ἁ-

γίας Ἕδρας γιὰ τὸ Ἰλλυρικὸ καὶ τὴ Βουλγαρία ἀπὸ ὅτι θὰ ἦταν ὁ Φώτιος, ὁ Πάπας Νικόλαος ἀρνήθηκε νὰ ἀναγνωρίση τὸ νέο Πατριάρχη καὶ ζητοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐπαναφέρη τὸν Ἰγνάτιο.

Τοῦτο ἦταν τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ κλῖμα, ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ νέος Πατριάρχης. Κλῖμα συχνὰ δυσμενές, ποὺ πήγαζε ἀπὸ συμφέροντα καὶ ἀνθρώπινες φιλοδοξίες. Θὰ τὸ ἀντιμετωπίση ὅμως μὲ θάρρος καὶ φρόνημα ἡρωϊκό. Ὁ Φώτιος, ὅταν εἶχε τὸ δίκαιο, δὲν καμπτόταν. Ἦταν σὰν τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο: ἀλύγιστη δρύς. Δεχόταν τσεκουριές, μὰ πάντα ἀτένιζε πρὸς τὸν Οὐρανό, ἀπὸ ὅπου ἔπαιρνε δύναμι καὶ θάρρος. Μὲ ὑπομονὴ δεχόταν τοὺς κατατρεγμοὺς τῶν ἀντιπάλων του στὴν Βασιλεύουσα καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῆς Ρώμης. Πίστευε πὼς δὲν μποροῦσε ἀπὸ ὅλους νὰ δεχθῆ ἐπαίνους. Πέτρες θὰ τοῦ ἔρριχναν πολλοὶ στὸ διάβα τῆς ζωῆς του. Λυπόταν ὅμως, ποὺ οἱ πέτρες ρίχνονταν ἀπὸ χέρια συλλειτουργῶν του. Δὲν ἔδειχνε ὅμως τὴ λύπη του. Δὲν παραπονιόταν. Ἔκλεινε στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς του τὸν πόνο του, καὶ συνέχιζε τὴν πολύπλευρη δρᾶσι του.

Γ'

Μ. ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΕΣ

ΣΤΗΝ Κωνσταντινούπολι ἡ διένεξις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἡ ἀντικανονικὴ καθαίρεσις τοῦ Φωτίου ἀπὸ τὸν Πάπα γινόταν δεκτὰ μὲ μεγάθυμη σιωπή. Ἡ στενὴ συνεργασία, ποὺ ἄρχισε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου νὰ ἀναπτύσσεται μεταξὺ Φωτίου, Μιχαὴλ καὶ Βάρδα, ἀπέδιδε λαμπρὰ ἀποτελέσματα.

Οἱ Βυζαντινοὶ κατορθώνουν μέσα σὲ λίγο διάστημα νὰ ἀνυψώσουν τὴν Αὐτοκρατορία, ἐλεύθερη πιὰ ἀπὸ τὴν αἵρεσι τῆς εἰκονομαχίας, σὲ πανίσχυρη δύναμι στὴ Μέση Ἀνατολή. Τὸ 859-860 τὰ βυζαντινὰ στρα-

τεύματα συνέτριψαν τοὺς Ἄραβας κοντὰ στὰ Σαμόσατα, ὠχύρωσαν πάλι τὴν Ἄγκυρα καὶ τὴ Νίκαια, ἔδιωξαν τὸν ἀραβικὸ στόλο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Δαμιέττης.

Στὸ μεταξὺ οἱ Βυζαντινοὶ γνώρισαν γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς Σλάβους τοῦ Βορρᾶ καὶ τὴ σκληρότητά τους. Στὶς 18 Ἰουνίου τοῦ 860, τὸ πέμπτο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ καὶ τὸ τρίτο ἔτος ἀπὸ τὴν ἐνθρόνισι τοῦ Φωτίου, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Ἀράβων, ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι φάνηκαν οἱ Ρῶσσοι, ποὺ εἶχαν φθάσει ὡς ἐκεῖ μὲ 200 μονόξυλα. Ἀποβιβάσθηκαν στὶς ἀκτές, ἐπολιόρκησαν τὴν Πόλι καὶ ρίχθηκαν στὴν ὕπαιθρο. Ἄγριες λεηλασίες καὶ σφαγὲς ἀθώων ἀκολούθησαν. Θρῆνοι καὶ ὀδυρμὸς ἁπλώθηκε στὴ Βασιλεύουσα.

Τότε ὕψωσε τὸ πνευματικό του ἀνάστημα ὁ μεγάλος Πατριάρχης. Ὁ ἡγέτης στὶς δοκιμασίες φαίνεται. Καὶ στὴν δοκιμασία αὐτὴ φάνηκαν τὰ ἡγετικὰ προτερήματα τοῦ Φωτίου. Γίνεται ὁ στοργικὸς πατέρας, ἡ κλῶσσα ποὺ περιμαζεύει τὰ κλωσσόπουλά της. Ταυτόχρονα ὅμως καὶ ὁ μεγάλος παιδαγωγός. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ μεγάλη θλίψι, βγάζει ἠθικὰ συμπεράσματα καὶ δείχνει τὸν μόνο δρόμο τῆς σωτηρίας.

Κάποτε ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος εἶπε στὴν Ἀντιόχεια τοὺς περιφήμους του λόγους «στοὺς ἀνδριάντας». Τώρα ὁ Φώτιος ὁμιλεῖ στὴν «ἐπιδρομὴ τῶν Ρώσων».

«Τί εἶναι αὐτὸ ποὺ μᾶς συνέβη! εἶπε στὸ λαό του. Ἕνας ὑπερβόρειος καὶ φοβερὸς «ἐνέσκηψε» κεραυνός, ποὺ σαρώνει ἄψυχα καὶ ἔμψυχα. Διερράγη ἡ θάλασσα καὶ ἐκάλυψε τὴν ξηρὰ καὶ καταστρέφει σπαρτὰ καὶ καρποφόρα δένδρα καὶ θερίζει ἀνθρώπους.

»Ὅτι δὲν πρέπει νὰ κλαῖμε τώρα, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ εἴχαμε ἐξ ἀρχῆς μισήσει τὴν ἁμαρτία. Ἐγὼ πολλὲς φορὲς σᾶς συμβούλευσα καὶ πολλὲς φορὲς σᾶς θύμισα τὴν τύχη τῶν Ἰσραηλιτῶν, ποὺ μὲ τοὺς γογγυσμούς, τὶς ἀντιλογίες, τὶς ἀχαριστίες καὶ ἄλλες ἁμαρτίες ἐταπεινώθηκαν καὶ τιμωρήθηκαν. Πολλὲς φορὲς σᾶς εἶπα νὰ φυλαχθῆτε, νὰ διορθωθῆτε, νὰ ἐπιστρέψετε στὸν δρόμο τῆς ἀλήθειας. Σᾶς ἐνουθέτησα καὶ σᾶς εἶπα ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι βέβαια μακρόθυμος, ἀλλὰ ἂν ὀργισθῆ, ποιὸς εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῆ μπροστά του; Αὐτὰ σᾶς ἔλεγα, ἀλλὰ σεῖς δὲν θελήσατε νὰ συμμορφωθῆτε. Γι' αὐτὸ τώρα ἦρθε ἡ τιμωρία. Γι' αὐτὸ ἐπέπεσαν αἰφνίδια ἐναντίον τῆς πόλεως οἱ βάρβαροι καὶ καταστρέφουν τὰ πάντα καὶ εἶναι εὐτυχισμένοι ὅσοι φονεύθηκαν καὶ δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ ἰδοῦν τὸ μέγεθος τῶν συμφορῶν. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ στρατὸς ἀπουσιάζουν σὲ μακρυνὴ ἐκστρατεία καὶ οἱ βάρβαροι ἐπιτίθενται καὶ καταστρέφουν τὰ πάντα. Ποιὸς θὰ πολεμήση γιὰ μᾶς, ποιὸς θὰ ἀντιπαραταχθῆ στοὺς ἐχθρούς; Ποιὸς θρῆνος θὰ ἐξισωθῆ μὲ τὶς συμφορές; Ἂς ἔρθη ὁ Ἱερεμίας καὶ ἂς θρηνήση τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν μητρόπολι, ὄχι ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ ὁλοκλήρου τῆς Χριστιανικῆς Οἰκουμένης... Ἂς κλαύση γιὰ τὸ κατάντημα τῆς μεγάλης καὶ ξακουσμένης αὐτῆς πόλεως ποὺ σήμερα οἱ πολέμιοι τὴν βεβηλώνουν. Θρηνήσατε παρθένοι, κλαύσατε νεανίσκοι, πενθήσατε μητέρες, δακρύσατε νήπια, δακρύσατε ὅτι ἐπλήθυνεν ἡμῖν τὰ κακά...

»Ὡς πότε ὅμως θὰ διαρκέση ὁ θρῆνος;... Ὥρα νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὸν Κύριο, τὸν φιλάνθρωπο Κύριο, νὰ συγχωρήση τὶς ἁμαρτίες μας καὶ νὰ μᾶς σώση. «Πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Λόγου, τὴν μόνην ἡμῶν ἐλπίδα καὶ καταφυγήν, καιρὸς ἐφέστηκεν προσδραμεῖν. Ταύτῃ βοήσωμεν: Σῶσον πόλιν σήν, ὡς οἶδας, ὦ Δέσποινα».

Τὰ λόγια τοῦ φλογεροῦ Ἡγέτου συνεκίνησαν τὸν λαό. Δημιούργησαν αἰσθήματα μετανοίας. Σὰν τοὺς Νινευῖτας καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες γονάτισαν καὶ ζήτησαν συγγνώμη ἀπὸ τὸν Θεόν - Πατέρα. Πάντα ὁ ἄνθρωπος στὸν πόνο καὶ στὴν σκληρὴ δοκιμασία πλησιάζει τὸν Δημιουργό του. Ἡ Βασιλεύουσα ἔγινε στρατόπεδο προσευχῆς. Κάθε ἡμέρα ἀπὸ κάθε ἐκκλησία μὰ κι' ἀπὸ κάθε σπίτι δεήσεις ὑψώνονταν στὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων, νὰ σώση τὸν λαό του. Ἀπὸ κάθε γωνιὰ παρακλήσεις στὴν Ὑπέρμαχο Στρατηγὸ ἀνέβαιναν στὰ Οὐράνια νὰ λυτρώση τὴν θεοφρούρητη Πόλι της.

Καὶ ξανάσωσε τὴν Πόλι της ἡ Ἀήττητος Στρατηγός, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες φορὲς ὡς τότε εἶχε κάνει. Θαλασσοταραχὴ φοβερὴ σηκώθηκε. Καταστράφηκαν πολλὲς σχεδίες τῶν βαρβάρων. Τρομοκρατήθηκαν. Ἔλυσαν τὴν πολιορκία καὶ ἔφυγαν. Ἄδειο τὸ πεδίο τῆς μάχης τὸ βρῆκε ὁ Αὐτοκράτωρ, ὅταν ἐσπευσμένα γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολι. Ἐπιδρομεῖς δὲν ὑπῆρχαν. Εἶχαν φύγει γιὰ τὴν ἀχανῆ πατρίδα τους, χωρὶς νὰ ὑπάρξη ὁ «ἐκδιώκων αὐτούς».

Σὰν θαῦμα εἶδαν τὸ γεγονὸς ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ Πατριάρχης καὶ ὁ λαός. Καὶ ὠργάνωσαν τότε, ὅπως ἔκαναν αἰῶνες πρὶν ὁ Πατριάρχης Σέργιος μὲ τὸν Ἡράκλειο, εὐχαριστήρια τελετή — λιτανεία — γύρω γύρω στὰ τείχη, ἔχοντας μαζί τους τὸ ἱμάτιο τῆς Θεοτόκου. Στὸ τέλος τῆς μεγάλης γιορτῆς μίλησε ὁ Μ. Φώτιος. Εἶπε μεταξὺ ἄλλων:

«Εἶδε ὁ Κύριος τὴν μετάνοιά μας καὶ ἔκλινε τὸ αὐτί του στὴν ἐξομολόγησί μας. Ἀπροσδόκητος ἦρθε ἡ ἔφοδος τῶν ἐχθρῶν, ἀνέλπιστος ὑπῆρξεν καὶ ἡ ἀναχώρησίς τους. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν σφαλμάτων μας, ἡ συντριβὴ καὶ ἡ μετά-

νοια, ποὺ ἄνθισαν τὴν ὥρα τῆς ἐπιθέσεως δὲν πρέπει νὰ εἶναι κάτι τὸ παροδικό, γιατί ἀλλοιώτικα θὰ ἐπακολουθήσουν καὶ νέες συμφορές, ἴσως καὶ μεγαλύτερες. Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴ συνείδησί μας καὶ ἀφοῦ διαπιστώσουμε μὲ ποιὲς πράξεις μας προκαλέσαμε τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, νὰ φροντίσουμε, ὥστε νὰ μὴν τὶς ἐπαναλάβουμε. Ἂς μετανοιώση ὁ καθένας μας γιὰ τὰ ἔργα του τὰ πονηρά, καὶ τότε ὁ Κύριος θὰ μείνη γιὰ πάντα κοντά μας. Ἂς μισήσουμε τὴν ἁμαρτία καὶ ἂς καλλιεργήσουμε τὶς ἀρετές. Ἂς φύγουμε μακρυὰ ἀπὸ τὴν μέθη, τὴν πορνεία, τὸν φθόνο, τὴν καταλαλιά, τὴν πλεονεξία, τὴν ἀδικία, γιὰ νὰ κληρονομήσουμε τὴν θεία Βασιλεία Του».

Τέτοιος εἶναι σὲ κάθε ἐποχὴ ὁ ἀληθινὸς Ἡγέτης. «Ἀπὸ τὸ πικρὸ ἐξάγει γλυκύ». Ἀπὸ τὸν πόνο, πνευματικὴ ὠφέλεια. Καὶ ἀπὸ τὴν τρομερώτερη συμφορά, μπορεῖ νὰ καθοδηγήση τὸ λαό του στὶς κορυφὲς τοῦ Πνεύματος. Ἀρκεῖ ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ἄνθρωπος τοῦ Πνεύματος, ὅπως ὁ Μέγας Φώτιος!

Μετὰ τὴ λύτρωσί τους, ἄλλος στὴν θέσι τοῦ Πατριάρχου θὰ ἀναπαυόταν στὶς δάφνες του καὶ σὲ λίγο θὰ ξεχνοῦσε τοὺς ἐπιδρομεῖς. Δὲν συνέβη τὸ ἴδιο μὲ τὸν Φώτιο. Διατήρησε στὴ μνήμη του τοὺς Ρώσους, ὄχι ὅμως γιὰ νὰ ὑποκαίη ἔχθρα καὶ μῖσος κατὰ τῶν βαρβάρων, ποὺ ἔφθασαν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Βασιλευούσης. Ἀλλὰ γιὰ νὰ τοὺς εὐεργετήση. Καὶ ἤξερε καὶ πίστευε πὼς μεγαλύτερη εὐεργεσία δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τοῦ νὰ τοὺς προσφέρη τὸ Φ ῶ ς. Ἡ γνωριμία μὲ τὴν εὐαγγελικὴ Ἀλήθεια θὰ ἦταν τὸ μεγαλύτερο καὶ τὸ πιὸ πολύτιμο δῶρο ποὺ εἶχε νὰ τοὺς κάνη.

Κάλεσε, λοιπόν, μερικοὺς συνεργάτας του, τοὺς μί-

λησε γιὰ τοὺς εἰδωλολάτρας ἐπιδρομεῖς καὶ τοὺς ἐπρότεινε νὰ εἰσδύσουν στὴν ἀχανῆ τους χώρα καὶ νὰ τοὺς κηρύξουν τὸν Χριστό. Μὴ ξεχνᾶμε πὼς τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ποὺ ἀνθοῦσε ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ παιδεία, ἦταν ζωηρὰ ἔντονο καὶ τὸ ἱεραποστολικὸ φρόνημα, χάρις στὸν Μ. Φώτιο καὶ στοὺς μαθητάς του, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ περιορισθοῦν στὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Πλατειὰ πνεύματα, καθὼς ἦταν, ἔνοιωθαν καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν ἄλλων λαῶν, ποὺ ζοῦσαν στὰ σκοτάδια τῆς εἰδωλολατρείας, γιατί τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶχε ἀκόμα ἐκεῖ ἀκουσθῆ.

Οἱ συνεργάτες καὶ μαθηταί του — τὰ ὀνόματά τους μᾶς εἶναι ἄγνωστα — δέχθηκαν τὴν πρότασι καὶ σὲ λίγο ἔφυγαν καὶ πῆγαν στὴν ἀπέραντη χώρα τοῦ Βορρᾶ. Ἐκεῖ μὲ πολλοὺς κόπους καὶ θυσίες μετέδωσαν τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου σὲ πλήθη βαρβάρων. Πολλοί, πάρα πολλοὶ ἔγιναν Χριστιανοὶ καὶ ζήτησαν Ἐπίσκοπο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, ποὺ γρήγορα ἔφθασε στὴν ἀχανῆ τους χώρα.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς τους χαροποίησε πολὺ τὸν Πατριάρχη. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ μιὰ ἐγκύκλιο ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Πατριαρχικοὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς. Λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα γιὰ τοὺς Ρώσους:

«Ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοὺς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνέφλεξε... ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δέξασθαι καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν θρησκεύματα διὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάζεσθαι».

Οἱ βάρβαροι τοῦ Βορρᾶ μὲ δόρατα καὶ ἀσπίδες ἐπέδραμαν, οἱ πολιτισμένοι τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν ἀγάπη, τὴν αὐτοθυσία καὶ τὸ θεῖο λόγο γιὰ ὅπλα τους κέρδησαν γιὰ τὸν Χριστὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς!

Τὴν ἴδια χρονιὰ ἔχουμε καὶ ἄλλη ἱεραποστολικὴ

ἐξόρμησι τῶν Βυζαντινῶν. Αὐτὴ τὴ φορὰ πρὸς Ἀνατολάς, στοὺς Χαζάρους. Οἱ Χάζαροι ἦταν λαὸς τουρκικῆς καταγωγῆς. Ἐγκατεστημένοι στὰ Βορειοδυτικὰ τῆς Κασπίας θαλάσσης, συνώρευαν μὲ τὴν Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Στὶς χῶρες, ποὺ κατεῖχαν οἱ Χάζαροι, ἀνεμιγνύοντο τρεῖς θρησκεῖες ὁ Χριστιανισμός, ὁ Ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ Ἰσλαμισμός. Τὸν 9ον αἰῶνα ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἦταν μεγάλη. Φανατικοὶ Ἰουδαῖοι καὶ Μουσουλμάνοι ζητοῦσαν νὰ ἔχουν τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Χάζαροι ὅμως ποὺ εἶχαν ἔρθει καὶ ἄλλοτε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ Βυζάντιο ἔστρεψαν τὰ μάτια τους στὴν δοξασμένη Αὐτοκρατορία.

Σύμφωνα μὲ ἱστορικὲς μαρτυρίες ἔστειλαν ἀπεσταλμένους στὴν Βασιλεύουσα, οἱ ὁποῖοι εἶπαν στὸν Αὐτοκράτορα: «Ἀπ' ἀρχῆς ἀναγνωρίζομεν ἕνα Θεόν, κυρίαρχον ἐπὶ πάντων τῶν ὄντων, τὸν λατρεύομεν στρεφόμενοι πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπὶ πλέον ὅμως τηροῦμεν καὶ ἄλλας συνηθείας αἰσχράς. Οἱ Ἑβραῖοι μᾶς συμβουλεύουν ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν πίστιν των καὶ τὰς παραδόσεις των, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν καὶ οἱ Σαρακηνοὶ μᾶς σύρουν πρὸς τὴν πίστιν των, προσφέροντες τὴν εἰρήνην καὶ πολυάριθμα δῶρα καὶ λέγοντες «ἡ πίστις μας εἶναι ἡ καλυτέρα ὅλων τῶν ἄλλων». Ἡμεῖς ὅμως ἀπευθυνόμεθα πρὸς ἐσᾶς, ἕνεκα τῆς παλαιᾶς φιλίας καὶ ἀγάπης μας. Ἐπειδὴ εἶσθε μέγα ἔθνος καὶ διατηρεῖτε τὴν θείαν αὐτοκρατορίαν σας, σᾶς παρακαλοῦμεν, ζητοῦντες τὴν συμβουλήν σας, νὰ μᾶς ἀποστείλετε ἄνθρωπον πεπαιδευμένον, ὁ ὁποῖος ν' ἀντικρούσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἑβραίων καὶ Σαρακηνῶν, διὰ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν ἰδικήν σας πίστιν».

῾Ο Μιχαὴλ καὶ ὁ Βάρδας σὰν ἄκουσαν τὴν αἴτησι τῶν Χαζάρων κάλεσαν τὸν Πατριάρχη καὶ συζήτησαν μαζὶ τὸ θέμα. ῾Ο Μ. Φώτιος συγκινήθηκε ἀπὸ τὴν πρόσκλησί τους, ποὺ τὴν ἔνοιωσε σὰν φωνὴ Θεοῦ, καὶ πρότεινε στὰ δυὸ ἀδέλφια στὸν Κύριλλο καὶ τὸν Μεθόδιο ν' ἀναλάβουν τὸ ἱερὸ τοῦτο ἔργο. Ἔτσι οἱ δυὸ Μακεδόνες ἱεραπόστολοι μὲ λίγους ἀκόμα συντρόφους ξεκίνησαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 860 γιὰ τὴ χώρα τῶν Χαζάρων «μετὰ τιμῆς καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Αὐτοκράτορος».

Μὲ τιμὲς τοὺς δέχθηκε καὶ ὁ Χαγάνος στὰ ἀνάκτορά του καὶ μὲ σεβασμὸ αὐτὸς καὶ οἱ σύμβουλοί του παρακολούθησαν τὶς θεολογικὲς συζητήσεις τῶν ἱεραποστόλων μὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Σαρακηνούς. Μὲ ἱκανότητα μεγάλη ὁ Κύριλλος κατέρριψε τὰ ἐπιχειρήματά τους καὶ τοὺς μίλησε γιὰ τὸν Μεσσία καὶ τὸ λυτρωτικό του ἔργο. Τοὺς ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλία τῆς ῾Αγίας Γραφῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως.

Στὸ τέλος ὁ Χαγάνος εἶπεν: «῾Ο Θεὸς σὲ ἔστειλε ἐδῶ διὰ τὴν οἰκοδομήν μας· διδαχθεὶς δι' Αὐτοῦ ἐξ ὅλων τῶν βιβλίων, ἐξήγησες ὅλα τὰ ζητήματα μὲ τὴν σειρά των, μᾶς ἐχόρτασες ὅλους μὲ τὰ μελίρρυτα λόγια τῆς ῾Αγίας Γραφῆς. Εἴμεθα ἀγράμματοι, ἀλλὰ πιστεύομεν, ὅτι προέρχεσαι ἀπὸ τὸν Θεόν».

Οἱ συζητήσεις τῶν ἱεραποστόλων μὲ τοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ τὸ θερμό τους κήρυγμα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ βαπτισθοῦν 200 Χάζαροι, πρὶν ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ἐγκαταλείψουν τὴν βάρβαρη ἐκείνη χώρα. Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ φύγουν, ὁ Χαγάνος τοὺς εὐχαρίστησε, τοὺς παρέδωσε εὐχαριστήριο ἐπιστολὴ γιὰ τὸν Ἕλληνα αὐτοκράτορα καὶ τοὺς προσέφερε

πλούσια δῶρα. Ἀλλ' αὐτοὶ δὲν τὰ δέχθηκαν καὶ τοῦ ζήτησαν νὰ ἐλευθερώση τοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους, ποὺ κρατοῦσε. Ὁ Χαγάνος τοὺς παρέδωσε τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅλοι μαζὶ μὲ χαρὰ ξεκίνησαν γιὰ τὴν Βασιλεύουσα.

Στὴν Κωνσταντινούπολι ἔφθασαν τὰ μέσα τοῦ 861. Ὁ Κύριλλος ἐξέθεσε στὸν Αὐτοκράτορα καὶ στὸν Πατριάρχη τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του. Καὶ οἱ δυὸ χάρηκαν πολὺ καὶ ἐπαίνεσαν τοὺς ἀτρόμητους Ἱεραποστόλους. Ἡ ἱκανοποίησι τοῦ Πατριάρχου φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολή του, ποὺ ἔστειλε λίγο ἀργότερα στὸν Ἀντώνιο, Ἐπίσκοπο Βοσπόρου, καὶ ὅπου γράφει ὅτι ὁ Εὔξεινος Πόντος, ἄλλοτε δύστροπος στὶς χριστιανικὲς ἐπιδράσεις (ἄξεινος), ἔγινε ὄχι μόνο φιλόξενος (εὔξεινος) ἀλλὰ καὶ «εὐσεβής». Ὁ Ἐπίσκοπος αὐτὸς ἐργάσθηκε ἱεραποστολικὰ στὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ τὴν καθοδήγησι τοῦ Φωτίου.

Καθὼς κυλοῦσε ὁ χρόνος ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία γινόταν πανίσχυρη δύναμις καὶ στὰ Βαλκάνια. Οἱ Ἕλληνες μὲ συνεργασία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μοραβίας Ρατισλάβου εἰσέβαλαν στὴ Βουλγαρία, ἐνῶ ὁ Βυζαντινὸς στόλος ἀναπτυσσόταν ἐπιδεικτικὰ στὶς βουλγαρικὲς ἀκτές. Τότε ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν Βόρις ὑπεχώρησε χωρὶς συζητήσεις, ὑποσχέθηκε νὰ βαπτισθῆ Χριστιανὸς ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔδιωξε ἀπὸ τὴ χώρα του τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ρωμαίους. Τὰ σχέδια τοῦ Πάπα Νικολάου εἶχαν ματαιωθῆ. Τὸ Ἰλλυρικὸ καὶ ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ἀνῆκαν πιὰ στὴν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Ἕλληνες ἱεραπόστολοι, ποὺ ἦταν ἐκεῖ, καὶ οἱ νέοι ποὺ ἐστάλησαν ἀπὸ τὸν Μ. Φώτιο, μὲ τὸ παράδειγμά τους καὶ τὸ θεῖο λόγο, ποὺ εἶ-

ναι μαχαίρι «δίστομο», κύρυτταν παντοῦ τὸν ἀληθινὸ Θεό. Καὶ οἱ Βούλγαροι δεχόταν τὸ μήνυμα τῆς θείας Ἀληθείας, ἐγκατέλειπαν τὰ εἴδωλα καὶ πίστευαν στὸν ἀληθινὸ Θεὸ καὶ κατὰ ἑκατοντάδες βαπτίζονταν. Ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ ὁ Βόρις κατέβηκε στὰ ἁγιασμένα νερὰ τοῦ Βαπτίσματος καὶ μετωνομάσθηκε Μιχαήλ.

Ὁ Πατριάρχης Φώτιος ἔστειλε μιὰ ἐπιστολὴ στὸ νέο Χριστιανὸ βασιληᾶ. Σ᾽ αὐτὴ ἀναπτύσσει τί πρέπει νὰ πιστεύη καὶ πῶς πρέπει νὰ ζῇ ὁ πιστὸς Ἡγεμών. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι κλασικὴ στὸ εἶδος της. Τοῦ γράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

«Οἱ ἄλλες χάριτες, μεγαλειότατε καὶ ἀγαπημένε μου υἱέ, παρέχουν μικρὲς καὶ πρόσκαιρες ὠφέλειες. Ὅσες ὅμως χάριτες συμβάλλουν στὸ νὰ καλυτερεύση ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτὲς εἶναι οἱ ἀληθινὲς χάριτες, γιατί χορηγοῦν μεγάλα καὶ ἀθάνατα κέρδη στὴν ψυχή. Ἡ σπουδαιότερη ἀπὸ ὅλες πρώτη χάρις εἶναι ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῆς καθαρᾶς καὶ ἀψόγου χριστιανικῆς μας πίστεως καὶ ἡ βίωσις τῆς μυστηριακῆς ζωῆς. Διὰ μέσου αὐτῆς ἀναγόμεθα στὴ μία Τριαδικὴ Θεότητα, τὴν κατ᾽ οὐσία ἀσύλληπτη στὸν ἀνθρώπινο νοῦ καὶ τὴν αἰτία καὶ τὴν δημιουργία τῶν πάντων.

»Εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι γιὰ σένα εἶναι ἀξιαγάπητες ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια. Εἶναι δὲ ἀνάγκη οἱ ἀρετὲς νὰ ἔχουν συναρμολογηθῆ μαζῆ μὲ τὴν πίστι καὶ μὲ τὰ δυὸ αὐτὰ νὰ καταρτίζεται ἡ ἐξαιρετικὴ προσωπικότης τοῦ ἀτόμου. Καὶ πρέπει μέχρι τὴν δύσι τοῦ βίου νὰ φρονοῦμε, νὰ πιστεύωμε καὶ νὰ πολιτευώμεθα σύμφωνα πρὸς τὴν χριστιανικὴ πίστι. Πρέπει νὰ ἀποδέχεσαι καὶ νὰ ἀγαπᾶς τὴν πίστι χωρὶς δισταγμούς, καὶ οὔτε στὸ ἐλάχιστο νὰ ἀποκλί-

νης, οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά. Ὄχι μόνο σὺ ὁ ἴδιος πρέπει ἔτσι νὰ φρονῆς καὶ νὰ πιστεύῃς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηκόους σου στὸ ἴδιο ἀληθινὸ φρόνημα νὰ ὁδηγῆς καὶ στὴν αὐτὴ πίστι νὰ τοὺς καταρτίζῃς καὶ τὴν φροντίδα καὶ τὴν ἐπιμέλεια αὐτὴ νὰ τὴν θεωρῆς ὅτι εἶναι ἡ πιὸ σπουδαία ἀπὸ ὅλες. Διότι ὁ ἀληθινὸς ἄρχοντας δὲν φροντίζει μόνο γιὰ τὴν προσωπική του σωτηρία, ἀλλὰ δείχνει τὴν ἴδια φροντίδα καὶ πρόνοια καὶ γιὰ τὸ λαό, ποὺ τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ Θεός: Τὸν προσκαλεῖ καὶ τὸν καθοδηγεῖ στὴν τελειότητα τῆς θεογνωσίας. Παρακαλῶ μὴ διαψεύσῃς τὶς ἐλπίδες μου, ἀλλ' ἡ συμπεριφορά σου, σ' ὅλη σου τὴ ζωὴ νὰ εἶναι σύμφωνη πρὸς τὴν πίστι... Νὰ στέκεσαι σταθερὰ ἐπάνω στὴν πέτρα τῆς πίστεως, ποὺ εἶναι καλὰ θεμελιωμένη ἀπὸ τὸν Κύριο. Ὁ Κύριος μᾶς προτρέπει νὰ προβάλωμε σὰν καρπούς, τὶς ἀρετές μας, καὶ νὰ μὴν καταισχύνωμε τὴν πίστι μας μὲ τὶς πράξεις μας. Ἔτσι καὶ ἐμεῖς σὲ προτρέπουμε καὶ σὲ συμβουλεύουμε νὰ στολίζῃς τὴν πίστι μὲ τὶς ἀρετές, καὶ διὰ τῆς πίστεως νὰ καλλιεργῆς τὶς ἀρετές, ὥστε νὰ γίνωνται λαμπρότερες».

Στὴν συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Φώτιος δίνει στὸν Βούλγαρο βασιλῆα συμβουλὲς ἐπάνω σὲ εἰδικὰ θέματα, ποὺ κάθε ἡγεμὼν πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του. Τοῦ γράφει:

«Ὁ ἄρχοντας πρέπει νὰ ἔχῃ πολλὴ καλοκαγαθία σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του, καὶ εὐκοσμία στὰ ἤθη. Νὰ προσεύχεσαι μόνος στὸν Θεό, ἀλλὰ νὰ προσεύχεσαι καὶ μ' ὅλο τὸ λαὸ δημοσίᾳ... Νὰ προφυλάσσεσαι ἀπὸ ὀλισθήματα τῆς γλώσσης, γιατί πολλὲς φορὲς λίγες λέξεις φέρουν μεγάλη ζημία καὶ ὑποβάλλουν σὲ κίνδυνο καὶ αὐτὴ τὴ ζωή. Νὰ ἀποστρέφεσαι τοὺς συκοφάντας καὶ τοὺς κατηγόρους. Ὁλόκληρες πόλεις κατέστρεψε μιὰ συκοφαντία. Μὴν ἀποκτᾶς

γρήγορα φίλους. Καὶ ὅταν ἀποκτᾶς, νὰ ἀποκτᾶς τοὺς ἀρίστους στὸν χαρακτῆρα. Μὴ ζητᾶς νὰ ἀκοῦς ἀπὸ τοὺς φίλους τὰ εὐχάριστα, ἀλλὰ μόνον τὰ ἀληθινά. Νὰ διοικῆς τοὺς ὑπηκόους σου χωρὶς νὰ στηρίζεσαι στὴ βία, ἀλλὰ στὴν ἀγάπη τους...

»Μερικοὶ χαρακτήρισαν σὰν ἀρετὴ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἄρχοντος νὰ δημιουργήση μιὰ μεγάλη πολιτεία ἀπὸ μιὰ μικρή, ἐγὼ ὅμως μᾶλλον θὰ ἔλεγα ἀρετὴ τὴν ἱκανότητα νὰ δημιουργήση ἀπὸ μιὰ διεφθαρμένη πόλι μιὰ πόλι μὲ ἐναρέτους πολίτες... Ὁ φθόνος γιὰ κάθε ψυχὴ εἶναι μεγάλη ἀρρώστια, μεγαλύτερη ὅμως εἶναι γιὰ τοὺς ἄρχοντας. Ὅταν κανεὶς εἶναι ἀπόλυτος κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, τότε ἂς νομίζη ὅτι ἀληθινὰ κυβερνᾶ καὶ τοὺς ὑπηκόους του. Τότε θὰ εἶσαι ἄριστος κριτὴς τῶν ἄλλων, ὅταν, ἐξετάζοντας τὶς δικές σου πράξεις, δίνης λόγο στὴ συνείδησί σου γιὰ κάθε πρᾶξι σου καὶ ἐπινοῆς τρόπους διορθώσεως τῶν σφαλμάτων σου... Ὅσα καλὰ οἱ ἄλλοι κάνουν σὲ σένα πάντοτε νὰ τὰ θυμῆσαι, ἀλλ' ὅσα καλὰ σὺ πράττεις γρήγορα νὰ τὰ λησμονῆς... Τὸ νὰ βοηθάη ὁ ἄρχοντας σ' ὅτι ἔχει ἀνάγκη ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του εἶναι γνώρισμα ἄρχοντος μὲ σοφὴ καὶ φρόνιμη διάνοια. Ἡ εὐδαιμονία τῶν ὑπηκόων διακηρύττει τὴν σύνεσι καὶ τὴ δικαιοσύνη τῆς ἐξουσίας».

Καὶ κλείνει τὴν ἐπιστολή του μὲ αὐτὰ τὰ ὑπέροχα λόγια:

«Τὰ λίγα αὐτὰ ἀπὸ τὰ πολλά, ποὺ ἤθελα νὰ γράψω, ὦ γνήσιο καὶ εὐγενικὸ τέκνο, ποὺ ἐγέννησα μὲ πνευματικὲς ὠδῖνες, πρέπει νὰ τὰ θεωρήσης σὰν θεῖα συμβόλαια καὶ πρωτότυπες εἰκόνες τῆς ἀρετῆς. Καὶ εὔχομαι νὰ παρουσιάσης τὸν ἑαυτό σου ἔμψυχο ὑπόδειγμα ἀληθινῆς καὶ ἀρίστης συμπεριφορᾶς κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Εἴθε νὰ

εἶσαι πρὸς χάριν μου ὁ ὑπογραμμὸς καὶ τὸ παράδειγμα κάθε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας, ὄχι μόνο γιὰ τοὺς ὑπηκόους σου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν διάδοχό σου καὶ σ' ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος ὑποδειγματικὸ παράδειγμα καὶ γιὰ κάθε μεγάλο καὶ καλὸ μεγάλη παραίνεσις καὶ προτροπή».

Ἡ ὑπέροχη αὐτὴ ἐπιστολὴ μᾶς φανερώνει πάλι τὸ ἡγετικὸ φρόνημα τοῦ σοφοῦ Ἱεράρχου. Εἶναι ὁ καθοδηγὸς Ἑλλήνων ἀρχόντων καὶ τώρα ἔχει γίνει καὶ ξένων βασιληάδων. Εἶναι ὁ πνευματικὸς δείκτης, ποὺ δείχνει σὲ μικροὺς καὶ μεγάλους τὸ δρόμο τὸ σωστό, τῆς Ἀλήθειας τὸ δρόμο.

Ἡ ἐντύπωσις ποὺ δημιουργεῖ τὸ γράμμα του στὸν Βούλγαρο Μονάρχη εἶναι μεγάλη. Τὸν ἐνισχύει, τὸν τονώνει, τὸν βοηθεῖ νὰ μεταδώση καὶ στοὺς ὑπηκόους του τὸ ἀληθινὸ Φῶς, τὸ ἀνέσπερο θεῖο Φῶς. Καὶ πολλοὶ τὸ δέχονται μὲ χαρά, ἐνῶ οἱ ἱεραπόστολοι ποὺ ἔρχονται κατὰ καιροὺς στὴν Βασιλεύουσα διαβιβάζουν τὰ εὐχάριστα νέα στὸν Πατριάρχη.

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 862, ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολι ἄλλη πρεσβεία, αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τοὺς Σλάβους τοῦ Βορρᾶ, τοὺς Μοραβούς, ποὺ κατοικοῦσαν στὴν κοιλάδα τοῦ Μοράβα ὣς τὸν Δούναβι καὶ στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Σλοβακίας. Πρὸς Βορρᾶν συνώρευαν μὲ τὶς Τσεχικὲς φυλὲς καὶ πρὸς ἀνατολὰς μὲ τὶς φυλὲς τῶν Πολωνῶν. Ὁ παλαιὸς χρονογράφος μιλάει γιὰ τὴν πρεσβεία αὐτὴ μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια:

«Ὁ Ρατισλάβος, ὁ ἡγεμὼν τῶν Μοραβῶν, ἀφοῦ ἐκάλεσε τοὺς συμβούλους του γιὰ νὰ ἀκούση τὴ γνώμη τους καὶ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ του, ἔστειλε πρεσβεία στὸν βασιλέα Μιχαὴλ καὶ τοῦ εἶπε: Ὁ λαός μας ἔχει ἀπαρνηθῆ τὴν πολυθεΐα καὶ τηρεῖ τὸν χριστιανικὸ νό-

μο. Ἀλλὰ δὲν ἔχουμε διδάσκαλο, ποὺ νὰ μπορῆ νὰ μᾶς διδάξη τὴν ἀληθινὴ πίστι στὴ γλῶσσα μας, ὥστε καὶ ἄλλοι νὰ γίνουν ὅμοιοι μ' ἐμᾶς. Στεῖλε μας λοιπόν, Κύριε, ἕναν τέτοιο Ἐπίσκοπο καὶ ἕνα τέτοιο διδάσκαλο. Γιατί ἐσεῖς ἔχετε τὸ Νόμο τὸν καλό».

Ὅταν ἄκουσε ὁ βασιλεὺς τὴν αἴτησι τῶν Μοραβῶν συγκινήθηκε βαθειά. Κάλεσε πάλι τὸν Πατριάρχη καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσε τὴν παράκλησί τους. Καὶ οἱ δυὸ ἔννοιωσαν ὅτι ὁ Θεὸς τοὺς ἄνοιγε μιὰ καινούργια θύρα. Οἱ Μοραβοὶ εἶχαν πάρει τὴ θέσι τοῦ Μακεδόνος, ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ ὅραμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ εἶπε: «Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν». Καὶ τώρα ἕνας λαός, ποὺ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ζοῦσε στὸ σκοτάδι, ζητοῦσε πνευματικὴ βοήθεια. Ὁ Κύριος τοὺς παρουσίαζε ἕνα καινούργιο χωράφι ἕτοιμο γιὰ θερισμό. Καὶ «θεριστάδες» πιὸ κατάλληλους ἀπὸ τὸν Κύριλλο καὶ τὸν Μεθόδιο δὲν εἶχαν. Αὐτοὺς πρότεινε στὸν αὐτοκράτορα ὁ Μ. Φώτιος. Κι' ὁ Μιχαὴλ κάλεσε ἀμέσως τὸν Κύριλλο καὶ τοῦ εἶπε, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ χρονογράφος, τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Γνωρίζω, φιλόσοφε, ὅτι εἶσαι κουρασμένος. Ἀλλὰ πρέπει νὰ μᾶς βοηθήσης, γιατί κανένας ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ σένα δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβη αὐτὴν τὴν ἀποστολή. Νὰ λοιπὸν πολλὰ δῶρα. Πάρε μαζί σου τὸν ἀδελφό σου, τὸν μοναχὸ Μεθόδιο καὶ πηγαίνετε ἐκεῖ». Ὁ φιλόσοφος τοῦ ἀπαντᾶ: «Παρὰ τὴν κούρασι, θὰ πάω μὲ χαρά, ἀλλὰ μὲ τὸν ὅρο νὰ ἔχουν μιὰ γραφὴ προσαρμοσμένη στὴ γλῶσσα τους». Ὁ βασιλεὺς τοῦ ἀπαντᾶ: «Πάτερ μου, ναί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τὴν ζήτησαν καὶ δὲν τὴν βρῆκαν». Ὁ φιλόσοφος τότε τοῦ λέει: «Δὲν θὰ εἶναι λοιπὸν σὰ νὰ θέλη κανεὶς νὰ γράψη ἐπάνω στὸ νερὸ καὶ νὰ πάρη τὴν ὀνο-

μασία τοῦ αἱρετικοῦ;» Ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ θεῖος του ὁ Βάρδας τοῦ ἀπάντησαν καὶ πάλι: «Ὁ Θεὸς θὰ σὲ βοηθήση, γιατί δίδει σ' ἐκείνους ποὺ ζητοῦν μὲ πίστιν καὶ ἀνοίγει τὴ θύρα σ' ἐκείνους ποὺ κτυποῦν». Ὁ φιλόσοφος ἔφυγε καὶ ἀκολουθῶντας τὴν παλαιά του συνήθεια προσευχήθηκε μὲ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς του. Καὶ ὁ Θεὸς ἄκουσε τὶς προσευχὲς τῶν δούλων του. Τὸν ἐνέπνευσε καὶ ἔτσι συνέθεσε τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο. Καὶ ἄρχισε νὰ γράφη τὸ Εὐαγγέλιο... Τότε πῆρε τὸν Μεθόδιο μαζί του καὶ πῆγε στὴ Μοραβία.

Στὴν αὐλὴ τοῦ Ρατισλάβου ἔφθασαν τὴν ἄνοιξι τοῦ 863. Παρουσιάσθηκαν στὸν ἡγεμόνα τῶν Μοραβῶν, τοῦ ἔδωσαν τὰ δῶρα καὶ συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἄρχισαν νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς Φράγκους ἱερεῖς καὶ μὲ τοὺς Μοραβοὺς ποὺ εἶχαν γίνει ἤδη Χριστιανοί. Ἔμειναν ἐκεῖ περίπου τρία χρόνια καὶ ἐπέτυχαν ὄχι μόνον νὰ γράψουν στὴ Σλαβικὴ ὅλο τὸ Εὐαγγέλιο, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταφράσουν καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ κείμενα στὴν καινούργια γλῶσσα. Ἔπεισαν συνάμα τὸν Ρατισλάβο νὰ εἰσαγάγη στὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τὴν ὀρθόδοξη λειτουργία μεταφρασμένη καὶ αὐτὴ στὰ σλαβικά.

Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κυρίλλου, γράφει ὁ Οὖγγρος ἱστορικὸς Peter Vaczy ὅτι ἦταν «ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δημιούργημα Ἕλληνος. Μόνον ὁ φιλόσοφος, τὸν ὁποῖον ἀνέθρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἠδύνατο νὰ κάμη τοῦτο, νὰ δώση δηλαδή, καίτοι ἦτο Ἕλλην, γράμματα εἰς τοὺς Σλάβους. Αἰσθανόμεθα ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ἐνεσαρκώθη τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ πεπρωμένον τοῦ Βυζαντίου, ἐκείνου τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον τοὺς βαρβάρους εἰς

τὸν πολιτισμὸν κατέστησε Βυζαντινούς, ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ τοὺς ἐξελληνίσῃ. Διὰ τὸν Κύριλλον καὶ τὸν Μεθόδιον αὕτη ἡ ἰδέα ὑπῆρξε σπουδαιοτέρα ἀπὸ τὴν γλωσσικὴν καὶ χρονικὴν μορφὴν ἢ ἐμφάνισιν». Καὶ ὁ ἱστορικὸς Β. Λαούρδας συμπληρώνει: «Μὲ τὴν εἴσοδό τους στὴν Ὀρθοδοξία, ποὺ ἔγινε στὴν καλύτερη ὥρα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Σλάβοι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσουν ἀπὸ κοντὰ τὴν λειτουργία ἑνὸς κράτους ὠργανωμένου καὶ στερεοῦ, ὅπως ἦταν τὸ Βυζάντιο στὴν ἐποχὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Φωτίου».

Καὶ σ' αὐτό, τὸ μεγάλο καὶ ἱερὸ ἔργο βασικὸ ρόλο ἔπαιξε ὁ Πατριάρχης. Δὲν ἦταν ὁ ρόλος του ἐμφανής. Κάπως στὴ σκιὰ παρέμεινε. Πάντως καὶ ἀπὸ τὴ σκιὰ δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ ψυχή, αὐτὸς ποὺ ἔδινε φτερὰ στοὺς Ἱεραποστόλους. Τὰ λίγα στοιχεῖα, ποὺ ἔχουν περισωθῆ, μᾶς τὸ ἐπιβεβαίωσαν. Μᾶς ἔδωσαν δὲ τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν φαντασθοῦμε πάνω στὴν ἕδρα μεταδίδοντας τὴ φλόγα του καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸ ἔργο αὐτό. Καὶ μὲ τί συγκίνησι θὰ ὑποδεχόταν τοὺς στρατιώτας τοῦ Θεοῦ, ὅταν γύριζαν στὴν Βασιλεύουσα! Ἀναπλάστε τέτοιες εἰκόνες, θαυμάστε καὶ ὑποκλιθῆτε μπρὸς στὴ μεγάλη μορφὴ τοῦ Βυζαντίου, στὸν Φώτιο τὸν Μέγα.

Δ'

Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ὑπῆρξεν ἕνας πολύπλευρος ἀγωνιστής. Καὶ εἶχε μὲ πολλὰ καὶ πολλοὺς νὰ παλαίψη. Οἱ πλάνες καὶ οἱ αἱρέσεις εἶχαν ἀφήσει πολλὰ κατάλοιπα. Ἰδίως ἡ τρομερὴ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας εἶχε δημιουργήσει βαθειὲς οὐλὲς στὸ σῶμα τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἀλλ᾿ ἂς θυμηθοῦμε μὲ συντομία τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν. Ἡ πολεμικὴ ἐναντίον τῶν εἰκόνων ἄρχισε ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Αὐτὸς ὅμως ἐπειδὴ φοβόταν τὴν κατακραυγὴ τοῦ λαοῦ πρότεινε στὸν

Πατριάρχη Γερμανὸ νὰ διατάξη νὰ τὶς κρεμάσουν ψηλότερα γιὰ νὰ μὴ φθάνουν οἱ πιστοὶ νὰ τὶς ἀσπάζονται, μιαίνοντας δῆθεν τοὺς εἰκονιζομένους ἁγίους. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἀπέκρουσε σθεναρὰ τὴν ἀσεβῆ πρότασι τοῦ ἀμόρφωτου Βασιληᾶ. Τότε ὅμως ἄρχισαν οἱ διαμάχες μεταξὺ εἰκονομάχων καὶ εἰκονοφίλων, ποὺ ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν θάνατό του. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ποὺ τὸν διαδέχθηκε ὑπῆρξε εἰκονομάχος καὶ γιὰ νὰ ἐπιβάλη τὴν πλάνη του συνέλαβε πολλοὺς προσκυνητὰς τῶν εἰκόνων, τοὺς βασάνισε καὶ τοὺς ἔκλεισε στὶς φυλακές. Τὴν ἴδια τακτικὴ ἀκολούθησε καὶ ὁ γυιός του ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βασίλισσα, τὴν πιστὴ σύζυγό του Θεοδώρα. Ἡ Θεοδώρα δοκίμασε καὶ αὐτὴ τὴν σκληρότητα τοῦ αὐτοκράτορος, γιατί προσκυνοῦσε κρυφὰ τὶς εἰκόνες. Δώδεκα συνεχῆ χρόνια ὁ Θεόφιλος δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπιμένη στὴν αἵρεσί του ὣς τὴν ὥρα ποὺ ἀρρώστησε βαρειά. Τότε μόνο ἔνοιωσε τὴν πλάνη του, ἀσπάσθηκε τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ πέθανε.

Μετὰ τὸ θάνατό του ἀνακηρύχθηκε στὰ 843 βασιλιᾶς ὁ ἀνήλικος, πεντέμισυ μόλις ἐτῶν, Μιχαήλ, ἐνῶ ἡ βασιλομήτωρ Θεοδώρα πῆρε στὰ χέρια της ὅλες τὶς ἐξουσίες. Ἀμέσως διέταξε νὰ ἐλευθερωθοῦν ὅλοι οἱ φυλακισμένοι φίλοι τῶν εἰκόνων καὶ νὰ ἐπιστρέψουν οἱ ἐξόριστοι μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς, ποὺ τιμοῦσαν τὶς ἅγιες εἰκόνες. Ἀνάμεσα στοὺς φυλακισμένους ἦταν καὶ ὁ Μεθόδιος, τὸν ὁποῖον ἀνέβασε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Τὴν ἑπομένη τῆς ἀναρρήσεώς του κάλεσε ὅλους, ἐπισκόπους, μοναχούς, ἀσκητάς, γέρους, νέους, παιδιὰ νὰ ἔρθουν στὸν πατριαρχικὸ ναό, γιὰ νὰ ψάλουν δοξολογία. Ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα ξεκίνησαν ἡ βα-

σίλισσα Θεοδώρα καὶ ὁ μικρὸς βασιληᾶς Μιχαὴλ κρατῶντας ἅγιες εἰκόνες. Ὁλόκληρος ὁ λαὸς μιμήθηκε τοὺς βασιλεῖς του καὶ κατευθύνθηκε στὴ Μεγάλη Ἐκκλησία. Στὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας κατεκρίθηκε ἡ αἵρεσις τῆς εἰκονομαχίας καὶ τιμήθηκαν οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ εὐσεβεῖς προσκυνηταὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Μὲ δάκρυα καὶ λυγμοὺς ὁ λαὸς παρακολούθησε τὴν ἀναστήλωσι τῶν εἰκόνων.

«Τὴν ἄχραντον εἰκόνα Σου προσκυνοῦμεν
Ἀγαθέ,
αἰτούμενοι συγχώρησιν τῶν πταισμάτων
ἡμῶν».

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη τὴν ἱστορικὴ ἐπεκράτησε ἡ γιορτὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, τὴν πρώτη Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν.

Ἀπὸ τότε πέρασαν ἀρκετὰ χρόνια καὶ μόλις τὸ 867 ζωγραφίσθηκε ἡ πρώτη εἰκόνα καὶ τοποθετήθηκε στὴν Ἁγία Σοφία. Ἡ χρονικὴ ἀπόστασις φαίνεται μεγάλη, ἀλλ᾽ εἶναι εὐεξήγητη, ὅταν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰκονομαχίας ἦταν, πὼς εἶχε πιὰ λησμονηθῆ ἡ τέχνη τῆς ἁγιογραφίας καὶ πώς, γιὰ νὰ γίνουν καὶ πάλι εἰκόνες, ἔπρεπε, ἐπίσης, νὰ ἐπιλεγοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὰ θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας. Καὶ πρὸς τὶς δυὸ αὐτὲς κατευθύνσεις ἐργάσθηκαν ἐντατικὰ οἱ θεολόγοι τοῦ Μ. Φωτίου καὶ ἡ πρώτη εἰκόνα ποὺ ἐγκαινιάσθηκε στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἡ Παναγία ἡ Ὁδηγήτρια, ἦταν ἕνα μεγάλο ἐπίτευγμα, ὄχι μόνο καλλιτεχνικό, ἀλλὰ καὶ θεολογικό.

Ἡ 29 Μαρτίου τοῦ 867 ἦταν μιὰ μεγάλη ἡμερομηνία γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία. Στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφί-

ας, μπροστὰ σ' ὅλη τὴν ἱεραρχία καὶ στοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους ὁ Πατριάρχης Φώτιος ἐγκαινίασε τὴν πρώτη εἰκόνα καὶ μὲ ὁμιλία παλλομένη ἀπὸ συγκίνησι ἐξήγησε τὴ σημασία τοῦ θριάμβου τῆς Ὀρθοδοξίας ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων καὶ ὅλων τῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως.

Ἡ ὁμιλία αὐτὴ τοῦ Μ. Φωτίου εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ὡραῖα κείμενα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας. Ὁ Φώτιος ἀρχίζει λέγοντας:

«Κι' ἂν κανεὶς εἶχε ἀποφασίσει νὰ μείνη σ' ὅλη του τὴ ζωὴ σιωπηλός, τώρα θὰ ἤθελε νὰ εἶχε τὴν τέχνη ἑνὸς μεγάλου ρήτορος ἢ μᾶλλον θὰ ἤθελε νὰ μποροῦσε νὰ παρακαλέση νὰ τοῦ δοθῆ τὸ θεῖο χάρισμα τῆς εὐγλωττίας τῶν προφητῶν γιὰ νὰ ἐκφράση τὸ μεγαλεῖο τῆς ἡμέρας. Γιατί σήμερα ἑορτάζονται τρία μέγιστα ἐπιτεύγματα, ὁ θρίαμβος τῆς εὐσεβείας, ἡ συντριβὴ τῆς ἀσεβείας καὶ ἡ δικαίωσις ἐκείνων ποὺ ἀγωνίσθηκαν ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν.

»Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ γιὰ πολλὰ χρόνια ἔμενε σκυθρωπή, στερημένη καθὼς ἦταν ἀπὸ τὴ λαμπρότητα καὶ τὶς χάρες τῆς διακοσμήσεώς της μὲ εἰκόνες. Ἦταν ἀπογυμνωμένη καὶ τραυματισμένη, πονοῦσε καὶ ἀναστέναζε. Τώρα ὅμως ἔχει ἀποβάλει τὴν κατήφεια καὶ στολισμένη μὲ τὰ δικά της κοσμήματα, ἔχει συνταιριάσει τὴν ὀρθότητα τῶν δογμάτων μὲ τὴν ὀμορφιὰ τῶν χρωμάτων καὶ ἀναφωνεῖ μὲ χαρὰ ὅτι ἔχει κλείσει τὶς πληγές της, ἔχει θεραπευθῆ ἀπὸ τὰ τραύματά της. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ ποὺ εἶναι παρόντες, ἔχουν ἔρθει φέροντες πρὸς τὴν Ἐκκλησία, σὰν δῶρο, ἀλώβητη τὴν πίστι τὴν προγονική. Ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος καὶ γεννήθηκε ἀπὸ μητέρα. Αὐτὰ διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιο, αὐτὰ λένε οἱ εἰκόνες. Ὑπάρχει κανένας, ποὺ μισεῖ τὴν διδασκαλία

τῶν εἰκόνων; Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ μισῇ καὶ τὸ ἴδιο τὸ Εὐαγγέλιο».

Τὴν παιδευτικὴ ἀποστολὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας τονίζει ὁ Μ. Φώτιος. Ἡ θέα τῶν εἰκόνων ἐνισχύει τὴν κατανόησι τοῦ δόγματος καὶ ἕλκει τοὺς θεατὰς «εἰς ἀπροφάσιστον συγκατάθεσιν». Μὲ τὴν θέα μιᾶς ὡραίας εἰκόνος «ὁ ἐν ἡμῖν θεῖος ἔρως ὀχούμενος ἀναφέρεται εἰς τὸ νοητὸν τῆς ἀληθείας Κάλλος».

Ὁ Μ. Φώτιος μίλησε καὶ ἄλλη φορὰ γιὰ τὴν εἰκονομαχία, ὅταν ἐγκαινίασε τὸ αὐτοκρατορικὸ παρεκκλήσιο ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ΄. Βαθειὰ συγκίνησις κυριαρχεῖ στὰ λόγια του, καθὼς περιγράφει τὸ μεγαλοπρεπὲς θέαμα τῆς ἐκκλησίας μὲ τὰ προπύλαια ἀπὸ κατάλευκο μάρμαρο, μὲ τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι στὴν Ἁγία Τράπεζα, μὲ τὰ θαυμάσια συνταιριασμένα χρώματα στὴ μορφὴ τοῦ Παντοκράτορος στὸ θόλο, τῆς Πλατυτέρας στὴν ἁψίδα καὶ τῶν Μαρτύρων καὶ τῶν Ἀποστόλων στὰ πλάγια τοῦ ναοῦ. Μπροστὰ στὴν ὀμορφιὰ τῆς νέας αὐτῆς ἐκκλησίας ἡ τέχνη τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Ζεύξιδος φαίνεται σὰν τέχνη παιδιῶν καὶ ἡ σκηνὴ τοῦ Μωϋσέως καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ διδάσκει, ὅσο τίποτε ἄλλο, τὸ δίδαγμα τῆς θείας ἐνσαρκώσεως.

Ἄκαμπτος ἀγωνιστὴς ὁ Μ. Φώτιος εὕρισκε καὶ ἄλλες εὐκαιρίες νὰ μιλάῃ γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ νὰ καυτηριάζῃ τοὺς αἱρετικούς. Δυὸ ὁμιλίες του μᾶς ἔχουν περισωθῆ, ποὺ ἀναφέρονται εἰδικὰ στὶς αἱρέσεις. Μὲ εὐθυκρισία σπάνια πολεμοῦσε τὶς πλάνες

καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν λαὸ ἐμμονὴ στὴν ἀληθινὴ πίστι. Ἔλεγε:

«Αἱρετικός ἐστιν ὁ ποιμήν; λύκος ἐστί· φυγεῖν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἀποπηδᾷν δεήσει, μηδ' ἀπατηθῆναι προσελθεῖν κἂν ἥμερον περισαίνειν δοκῇ· φύγε τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ὁμιλίαν, ὡς ἰὸν ὄφεως· ἀγκίστρῳ μὲν καὶ δελέατι ἰχθύες ἁλίσκονται, ὁμιλία δὲ πονηρὰ καὶ τὸν αἱρετικὸν ἰὸν ὑποκαθήμενον ἔχουσα πολλοὺς τῶν ἁπλουστέρων προσιόντας καὶ μηδὲν βλάβας παθεῖν ὑφορωμένους ἐζώγρησε· φεύγειν οὖν παντὶ σθένει διὰ ταῦτα προσήκει τοὺς τοιούτους».

«Εἶναι αἱρετικὸς ὁ ποιμήν; Λύκος εἶναι. Θὰ χρειασθῆ νὰ φύγης ἀπὸ αὐτὸν καὶ μὲ πηδήματα νὰ ἀπομακρυνθῆς καὶ νὰ μὴ πλησιάζης, ὥστε νὰ μὴν ἀπατηθῆς κι' ἂν ἀκόμα φαίνεται ὅτι κολακεύει μὲ ταπείνωσι καὶ μὲ ἠρεμία. Ἀπόφυγε τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν συναναστροφὴν μὲ αὐτὸν καθὼς ἀποφεύγεις τὸ δηλητήριο τοῦ φιδιοῦ· μὲ ἀγκίστρι καὶ δόλωμα συλλαμβάνουν τὰ ψάρια, ἡ κακὴ ὅμως συναναστροφὴ μὲ τοὺς αἱρετικοὺς καὶ ἡ ἐπικοινωνία μὲ αὐτοὺς ποὺ κρύβουν αἱρετικὸν δηλητήριον, ἔπιασε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἁπλοϊκούς ποὺ πλησιάζουν τοὺς αἱρετικοὺς καὶ δὲν ὑποπτεύονται ὅτι θὰ βλαφθοῦν. Εἶναι σωστὸ λοιπὸν νὰ ἀποφεύγης μὲ κάθε τρόπο τοὺς τοιούτους».

Σ' ἄλλη εὐκαιρία ἀφοῦ καυτηριάζη τὶς διάφορες αἱρέσεις, τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς ἑνότητος:

«Μὲ αὐτὸ τὸ φρόνημα καὶ αὐτὴ τὴν πίστι ἂς περιφρονήσουμε κάθε αἱρετικὴ συμμορία καὶ κάθε πονηρὴ διάθεσι γιὰ σχίσματα ἂς θεωρήσουμε σιχαμένη. Ἂς μισήσουμε

τὶς διαμάχες ἀναμεταξύ μας, ἀφοῦ φέρομε στὴ μνήμη μας τὰ λόγια καὶ τὴ ροπὴ πρὸς τὸ κακό, ποὺ γέννησαν οἱ ἐμφύλιες διαμάχες. Ἂς μὴ συμβαίνη μεταξύ σας νὰ λέγη κανείς, ἐγὼ μὲν εἶμαι ὀπαδὸς τοῦ Παύλου, ἐγὼ δὲ τοῦ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ ἐκείνου ἢ τοῦ ἄλλου. Ὁ Χριστὸς μᾶς ἐξηγόρασε ἀπὸ τὴν καταραμένη δουλεία τοῦ Νόμου μὲ τὸ τίμιο αἷμα του. Ὅλοι εἴμαστε τοῦ Χριστοῦ καὶ ὀνομαζόμαστε Χριστιανοί. Ὁ Χριστὸς γιὰ χάρι μας σταυρώθηκε καὶ ὑπέφερε τὸν θάνατο καὶ τάφηκε καὶ ἀναστήθηκε, γιὰ νὰ ἑνώση τοὺς ἀπομακρυσμένους, ἀφοῦ συνέστησε κατὰ τὴν θεϊκή του κρίσι ἕνα βάπτισμα, μία πίστι καὶ μία καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τῆς συγκατοικήσεως τοῦ Χριστοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο εἶναι τὸ κατόρθωμα τῆς ὑπερβολικῆς καὶ ἀνείπωτης συγκαταβάσεως. Ἐκεῖνος ποὺ προσπαθεῖ ἀπὸ αὐτὰ κάτι νὰ διαστρεβλώση καὶ νὰ καταστρέψη, εἴτε διότι παράφορα ἀγαπάει τὴν ἀσεβεστάτη αἵρεσι, εἴτε διότι τὸν ἔχει κυριεύσει ἡ ἀλαζονικὴ μανία τοῦ σχίσματος, ὁ τέτοιου εἴδους ἄνθρωπος ἔρχεται σ' ἀντίθεσι μὲ τὸ σωτηριῶδες ἔργο τοῦ Χριστοῦ, παίρνει τὰ ὅπλα γιὰ νὰ πολεμήση τὴν κοινὴ σωτηρία... Ἐμεῖς δὲ ὅλοι, ἀφοῦ φύγωμε ὅσο γίνεται μακρύτερα, ἂς δεχθοῦμε τὴν προστασία καὶ τὴν περίθαλψι μέσα στὴν ὁλοκάθαρη ἀγκαλιὰ τῆς νύμφης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας παντοτεινά, γιὰ νὰ βαδίζουμε τὸν εὐθὺν οὐράνιο δρόμο καὶ γιὰ νὰ ὁδηγούμεθα μὲ τὴν χάρι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου μας».

Ἔτσι ἤξερε ν' ἀγωνίζεται ὁ πρόμαχος αὐτὸς τῆς Ὀρθοδοξίας. Μὲ ἀξιοθαύμαστη μαχητικότητα, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μὲ πολὺ ἀγάπη. Γιατί ἦταν μιμητὴς τοῦ Καλοῦ Ποιμένος. Καὶ ὅπως Ἐκεῖνος, καὶ ὁ Μ.

Φώτιος δὲν φρόντιζε μόνο νὰ καθοδηγῆ, νὰ νουθετῆ τὰ τέκνα τῆς ποίμνης του, τοὺς πιστοὺς ποὺ συνέρρεαν ὅπου μιλοῦσε, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλανεμένους ζητοῦσε νὰ φέρη πίσω στὸ Μαντρί. Καὶ πετύχαινε πολλὲς φορὲς νὰ ἐπαναφέρη τοὺς ξεστρατισμένους, νὰ θερμάνη τοὺς ψυχρούς, νὰ ἀναζωπυρήση τὸ χάρισμα στὶς ψυχὲς τῶν πιστῶν.

Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ διμέτωπο ἀγῶνα ἔκανε ὁ Ἕλληνας Πατριάρχης. Ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀνύψωσι τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἐξάλειψι τῶν αἱρέσεων μέσα στὸ Βυζάντιο, καὶ ἀγῶνα μὲ τοὺς γείτονάς του καὶ τὴν Δύσι. Εἴδαμε τὴν πρώτη φάσι τοῦ δεύτερου αὐτοῦ ἀγῶνος. Μὰ δὲν ἐπρόκειτο νὰ σταματήση ὡς ἐκεῖ. Ἡ φιλοδοξία εὔκολα δὲν κάμπτεται. Δὲν ἀναγνωρίζει τὴν Ἀλήθεια. Καὶ ὁ φιλόδοξος Πάπας Νικόλαος ἔμεινε στὶς ἀπόψεις του, ποὺ ξανὰ προσπάθησε νὰ τὶς ἐπιβάλη μόλις τοῦ δόθηκε πάλι ἡ εὐκαιρία.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ζήτησε ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα καὶ τὸν Μ. Φώτιο τὴν ἄδεια νὰ ἱδρύση αὐτόνομο Πατριαρχεῖο. Ἡ Κωνσταντινούπολις ὅμως τὸν ἀπέτρεψε ἀπὸ τὸ σχέδιο αὐτό. Δὲν θεωροῦσε ὁ Πατριάρχης ὅτι εἶχε ἔρθει ὁ καιρὸς γιὰ κάτι τέτοιο. Καὶ τότε ὁ Βούλγαρος βασιληᾶς ζήτησε πάλι βοήθεια ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τὴ Ρώμη. Φράγκοι καὶ Ρωμαῖοι ἱεραπόστολοι ἄρχισαν νὰ κατακλύζουν ξανὰ τὴ Βουλγαρία εἰσάγοντας νέα ἔθιμα, χρησιμοποιώντας γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως τὸ Filioque (καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ).

Ὁ Πατριάρχης Φώτιος, ὁ ἀκλόνητος ὑπέρμαχος τῆς Ὀρθοδόξου διδασκαλίας, ἀνησύχησε ἀπὸ τὶς πλανεμένες διδαχὲς τῶν Φράγκων καὶ Ρωμαίων Ἱεραποστόλων καὶ ἔγραψε μιὰ ἐπιστολὴ στὸν ἡγεμόνα

τῶν Βουλγάρων, ζητώντας ἐξηγήσεις. Συγχρόνως ἔστειλε ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ στοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς:

«Ἡ κακοδαιμονία, ἔλεγε, ἐφάνη καταβεβλημένη. Ἀπὸ τῆς Βασιλίδος ταύτης πόλεως ἤρξατο πάλιν ἡ πίστις νὰ διαδίδηται πρὸς ἔθνη καὶ λαούς. Οἱ Ἀρμένιοι παρεδέξαντο τὴν Ὀρθοδοξίαν· οἱ Βούλγαροι τὸν Χριστιανισμόν. Ἀλλ' ὅμως, ἄνθρωποί τινες, ἐκ τῆς ζοφώδους Δύσεως ἐγερθέντες, ἰδοὺ ἀποπειρῶνται νὰ καταστρέψωσι τὸ νεόφυτον δένδρον, καὶ τὴν ἀμώμητον πίστιν νὰ φθείρωσι διὰ νεωτερισμῶν. Διατάσσουσιν οὗτοι, παρὰ πᾶσαν παράδοσιν, τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου... ἀποστρέφονται τοὺς νομίμως νυμφευθέντας ἱερεῖς, τὸ δὲ ἔπακρον τῆς ἀσεβείας προσέθηκαν λέξεις εἰς τὸ ἱερώτατον σύμβολον τῆς πίστεως, λέγοντες ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον δὲν ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προσέτι...».

Στὴ συνέχεια ζητοῦσε νὰ ἔρθουν στὴν Κωνσταντινούπολι ἀντιπρόσωποι γιὰ τὴν συγκρότησι Συνόδου.

Οἱ ἀντιπρόσωποι ἦρθαν, μαζεύτηκαν 1000 ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς, καὶ συγκροτήθηκε σύνοδος, παρόντων καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ καὶ τοῦ μόλις πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἀνακηρυχθέντος συμβασιλέως του Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ κατεδίκασε τὴν αἱρετικὴ διδασκαλία τῶν παπικῶν ἱεραποστόλων στὴ Βουλγαρία καὶ τὸν ἴδιο τὸν Πάπα Νικόλαο. Συγχρόνως ὑπογράμμισε τὴν Ὀρθόδοξο πίστι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρός.

«Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὐτή, τονίζει ὁ ἱστορικὸς Β. Λαούρδας, ἀργότερον καὶ ἕως τώρα ἀκόμη προσέλαβε διαστάσεις, τὰς ὁποίας οὐδέποτε εἶχε. Διότι δὲν ἦτο ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία κατεκρίθη εἰς

τὴν Σύνοδον τοῦ 867, ἦτο ἁπλῶς ἡ αἱρετικὴ διδασκαλία εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν ἠκολούθει προσωπικῶς ὁ πάπας Νικόλαος».

Τὴν τελευταία ἡμέρα τῆς Συνόδου ὁ Φώτιος μίλησε στὴν Ἁγία Σοφία. Ὁ λόγος του ἀποτελεῖ ὕμνο γιὰ τὴν Σύνοδο, ποὺ πέτυχε τὸν θρίαμβο τῶν δογμάτων τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τὴν συντριβὴ τῶν αἱρετικῶν διδασκαλιῶν. Ὁ Φώτιος δὲν φείδεται ἐπαίνους γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τοὺς πρωτεργάτας της.

Λίγο ὅμως μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου δραματικὰ γεγονότα συνέβησαν στὴν Κωνσταντινούπολι, ποὺ ἄλλαξαν ἄρδην τὴν κατάστασι. Τὴ νύκτα τῆς 23 Σεπτεμβρίου 867 ὁ Μιχαὴλ ὁ Γ΄ δολοφονεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, ὁ ὁποῖος τὴν ἑπομένη ἀνακηρύχθηκε Αὐτοκράτωρ.

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν καταγόταν ἀπὸ φτωχοὺς γονεῖς καὶ ὅταν ἔμεινε ὀρφανὸς ἀπὸ πατέρα, ἔγινε αὐτὸς προστάτης τοῦ σπιτιοῦ, γιατί τ' ἄλλα τ' ἀδέλφια του ἦταν μικρότερα. Κι' ἐπειδὴ δὲν εἶχε δικά του χωράφια, ἀλλὰ δούλευε σκληρὰ στὰ ξένα, δίχως νὰ μπορῆ νὰ ἐξοικονομήση καλά - καλὰ τὸ ψωμί του, ἄφησε τὴ Μακεδονία καὶ τράβηξε στὴν Κωνσταντινούπολι. Ἐκεῖ μπῆκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοφιλίτση, ποὺ ἦταν φημισμένος ἄρχοντας, συγγενὴς τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ καὶ τοῦ Βάρδα.

Δὲν ἔμεινε ὅμως γιὰ πολὺ στὴν ὑπηρεσία του. Ἐπειδὴ ἦταν γενναῖο, ἀτρόμητο παλληκάρι τὸν ἐκτίμησε ὁ Μιχαὴλ καὶ τὸν πῆρε κοντά του. Τὸν τίμησε μάλιστα μὲ μεγάλα ἀξιώματα, ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ στὴν Ἁγία Σοφία τὸν ἔστεψε συμβασιλέα του. Παίρνοντας τέτοια ἐξουσία ὁ Βασίλειος, ἄρχισε νὰ συμβουλεύη τὸν Μιχαὴλ πῶς πρέπει νὰ κυβερνᾶ καλὰ τὸν κόσμο

καὶ νὰ μὴν εἶναι μέθυσος. Τότε ὅλη ἡ ἀγάπη τοῦ Μιχαὴλ γιὰ τὸν Βασίλειο γύρισε σὲ ἔχθρα φοβερή. Ὁ Βασίλειος ὅμως δὲν ἄλλαζε συμπεριφορά, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσο ἄκουγε καὶ τὸν κόσμο νὰ βοᾶ ἐναντίον τοῦ Μιχαήλ. Ἔφθασε μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ βάλη δυὸ στρατηγοὺς νὰ τὸν σκοτώσουν. Δὲν πέτυχε ὅμως τὸ σχέδιό του καὶ τότε ὁ Μιχαὴλ τὸν ἔδιωξε ἀπὸ συμβασιλέα. Ἔτσι ἔφθασε ὁ Βασίλειος στὴν τρομερὴ ἀπόφασι νὰ βγάλη ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴν μέση τὸν Μιχαήλ.

Μιὰ νύκτα ὁ Βασιληᾶς ἦταν στὸ παλάτι τοῦ Ἁγίου Μάμα, ὅπου ἔτρωγε κι' ἔπινε. Κατὰ τὰ συνηθισμένα του ἀπὸ τὸ μεθύσι κοιμήθηκε. Τὴ νύκτα πήδησαν μέσα οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βασιλείου καὶ τὸν ἔσφαξαν. Καὶ ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν Βασίλειο.

Ἔτσι κάθησε στὸν Θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Βασίλειος, ὁ φτωχὸς ἀγρότης τῆς Μακεδονίας, μὲ τὸ ὄνομα Βασίλειος ὁ Μακεδών, ποὺ θὰ ἀναδειχθῆ ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δοξασμένους καὶ ἰσχυροὺς Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Ε΄

ΠΙΚΡΕΣ ΗΜΕΡΕΣ

ΑΝΕΒΑΙΝΟΝΤΑΣ στὸν Θρόνο ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν θὰ περίμενε ὁ καθένας ν' ἀναγνωρίση τὴν ἀξία καὶ τὶς πολύτιμες ὑπηρεσίες πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἔθνος τοῦ Μ. Φωτίου καὶ νὰ ἐπιδιώξη τὴν συνεργασία του ποὺ στάθηκε τόσο πολύτιμη γιὰ τὸν προκάτοχό του. Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν ἔγινε. Ὄχι μόνο δὲν ἐτίμησε τὸν Πατριάρχη, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξεθρόνισε.

Δύο εἶναι τὰ αἴτια, ποὺ τὸν ὡδήγησαν στὴν πρᾶξι του αὐτή. Πρῶτον μὲ τὴν ἐκθρόνισι τοῦ Φωτίου ἀπέ-

βλεπε νὰ προσελκύση πάλι τὴ συμπάθεια τῆς Ρώμης καὶ νὰ ἱκανοποιήση τοὺς ἀντιπάλους τοῦ καθεστῶτος τοῦ Βάρδα, τοὺς «Ζηλωτάς». Καὶ δεύτερον ἡ τόλμη καὶ τὸ ἄκαμπτο φρόνημα τοῦ Πατριάρχου, ὁ ὁποῖος μόλις ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ Βασίλειος, λέει ὁ ἱστορικὸς Ζαμπέλιος, εἶπε σὲ μιά του ὁμιλία:

«Ἀνάξιος εἶ τῶν θείων μυστηρίων σὺ ὁ τὰς χεῖρας μολύνας ἐν τῷ αἵματι τοῦ εὐεργέτου σου».

Χρυσοστομικὴ ἀνδρεία, ἄξια ἀξίου ἀληθινὰ Ἱεράρχου!

Αὐτά, ἀλλὰ ἴσως καὶ κάποια ἐσωτερικὴ ζήλεια ἐμπρὸς στὸ πνευματικὸ μεγαλεῖο τοῦ Φωτίου, ὡδήγησαν τὸν αὐτοκράτορα στὴν ταπεινὴ ἀπόφασι νὰ τὸν διώξη καὶ νὰ ἐπαναφέρη στὸν πατριαρχικὸ Θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰγνάτιο.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Ἰγνατίου οἱ φανατικοί του ὀπαδοί, ποὺ ἔπνεαν μένεα κατὰ τοῦ Φωτίου, τὸν ἔπεισαν νὰ καθαιρέση ὅλους ὅσοι χειροτονήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του καὶ νὰ καύση τὰ χειρόγραφα τοῦ Φωτίου. Αὐτὸ καὶ ἔγινε. Πολλοὶ καθηρέθησαν καὶ πολλὰ χειρόγραφα καὶ συγγράμματα τοῦ σοφοῦ Πατριάρχου παραδόθηκαν στὴ φωτιά. Πολλὲς ἐκκλησίες, ποὺ εἶχαν ἐγκαινιασθῆ ἀπὸ τὸν Φώτιο, κατεδαφίσθηκαν.

Συγχρόνως ὁ αὐτοκράτωρ ἔγραψε ἐπιστολὴ στὸν Πάπα Ἀδριανὸ Β΄, διάδοχο τοῦ Νικολάου, καὶ ζητοῦσε νὰ ἐπικυρώση τὰ γεγονότα. Ὁ Ἀδριανὸς ἀπαντώντας, ἐπαινεῖ τὸν αὐτοκράτορα καὶ παραγγέλλει νὰ συγκληθῆ Σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ νὰ δικάση τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Φωτίου καὶ νὰ ἐξαφανίση τὰ Πρακτικὰ τῆς Φωτιανῆς Συνόδου.

Καὶ πράγματι, σὲ δυὸ χρόνια, τὸν Ἰούνιο τοῦ 869

ἀρχίζει τὶς ἐργασίες της ἡ Σύνοδος μὲ πολὺ μικρὰ συμμετοχὴ ἀντιπροσώπων. Στὶς πρῶτες συνεδριάσεις κατ' ἄλλους ἦταν παρόντες 21 ἐπίσκοποι, καί, κατὰ τὸν Βαλέττα, μόνον 12 μαζὶ μὲ τὸν Ἰγνάτιο καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα. Οἱ Παπικοὶ «λεγάτοι» στεκόνταν στὴν πόρτα τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ κρατώντας ἔγγραφο λίβελλο ὑπεχρέωναν ὅσους ἔμπαιναν νὰ ὑπογράφουν. Σ' αὐτὸν ὁμολογοῦσαν τὸν μὲν Ἰγνάτιον νόμιμο Πατριάρχη, τὸν δὲ Πάπα Ἀδριανὸ «εὐαγγελικὸν ἄκρον ἀρχιερέα καὶ παγκόσμιον Πάπαν».

Στὴν Σύνοδο προσήχθη μὲ τὴ βία καὶ ὁ Μ. Φώτιος. Ὅταν ἔμπαινε στὸ ναό, οἱ Τοποτηρηταὶ τοῦ Πάπα φώναξαν μὲ χαιρεκακία: «Οὗτός ἐστιν ὁ Φώτιος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἁγία τῶν Ρωμαίων Ἐκκλησία ἐν ἑπτὰ ἔτεσι καὶ πλέον ὑπέμεινε πόνους πολλούς; Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀνατολικοὶ θρόνοι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνάστατος γέγονεν!»

Κατόπιν τὸν ἐρώτησαν, ἂν ἀποδέχεται τὶς διατάξεις τῶν Πατέρων καὶ ἐκεῖνος «ἐσιώπησε». Καὶ ὅταν τὸν ξαναρώτησαν εἶπε:

«Τῆς φωνῆς καὶ σιγῶντος ὁ Θεὸς ἀκούει».

Τότε οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ρώμης μὲ ἀπειλὲς ἀπαιτοῦσαν νὰ μιλήση, ἀλλ' αὐτὸς τοὺς εἶπε:

«Οὐδὲ ὁ Ἰησοῦς σιωπῶν ἀπέφυγε τὴν καταδίκην».

Ἐπειδὴ ἔτσι ἄκαρπα ὁ χρόνος περνοῦσε, τοῦ δόθηκε προθεσμία νὰ σκεφθῆ καλύτερα καὶ νὰ ἀποφασίση νὰ ἀπολογηθῆ.

Ὅταν ἡ προθεσμία πέρασε, τὸν ξανάφεραν στὴν Σύνοδο μαζὶ μὲ τοὺς πιὸ πιστοὺς συνεργάτας του. Μπαίνοντας στὸν Ναό, οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα

παρήγγειλαν νὰ πάρουν τὴν ράβδο τοῦ Φωτίου. Κατόπιν τοὺς ἐρώτησαν ἂν δέχωνται τὸν λίβελλο. Αὐτοὶ τότε ἀποκρίθηκαν τοῦτα τὰ γενναῖα λόγια:

«Ὁ Θεὸς φυλάξαι εἰς πολλὰ ἔτη τὸν Βασιλέα ἡμῶν· τοῖς δὲ τοποτηρηταῖς ἀπολογίαν οὐ παρέχομεν· εἰ εἶπον ἐπὶ ἰδίᾳ μετανοίᾳ τὸν προσδιορισμόν, ὃν ἔθεσαν χάριν ἡμῶν, δι' ἔργων ἐπιδειξάτωσαν καὶ μετανοησάτωσαν αὐτοὶ ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησαν».

Οἱ παράνομοι Σύνεδροι ἔνοιωσαν ὅτι εἶχαν ἀπέναντί τους ἕνα θαρραλέο Ποιμενάρχη, ποὺ ξέρει νὰ τοποθετῇ τὰ πράγματα στὴ θέσι τους. Γι' αὐτὸ καὶ ὑποχωροῦν. Τὸν ἀφήνουν καὶ ζητοῦν ἀπὸ τοὺς φίλους του, ποὺ τὸν συνώδευαν, νὰ δώσουν λίβελλο καὶ νὰ ἀναθεματίσουν τὸν Φώτιο. Ἀλλ' οὔτε ἐδῶ πέτυχαν. Καὶ οἱ φίλοι του εἶχαν τὴν καρδιὰ τοῦ φίλου τους. Ὁ Ἰωάννης Ἐπίσκοπος Ἡρακλείας εἶπε: «Ὁ ἀναθεματίζων τὸν Ἀρχιερέα αὐτοῦ ἔστω ἀνάθεμα». Καὶ οἱ ἄλλοι ἀνεφώνησαν: «Τοῖς παραλόγως πραττομένοις οὐ συναινοῦμεν». Οἱ σύνεδροι συνέχισαν νὰ τοὺς προτρέπουν καὶ νὰ τοὺς ἀπειλοῦν καὶ ἐκεῖνοι πάλι ἀποκρίνονταν. «Τοὺς τοποτηρητὰς κριτὰς οὐ δεχόμεθα».

Οἱ «λεγάτοι» τοῦ Πάπα καὶ οἱ φανατικοὶ φίλοι τοῦ Ἰγνατίου ἀγρίεψαν. Θύμωσαν. Καὶ τότε πάνω στὸν φανατισμό τους — ὢ πόσα κακὰ δημιουργεῖ ὁ φανατισμός! — ἐξεφώνησαν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τοῦ Φωτίου. Κατὰ τὰ θεωρούμενα ὑπὸ πολλῶν πλαστὰ ἀντίγραφα τῶν Πρακτικῶν τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου ὀκτὼ φορὲς ἐξεφωνήθη τὸ ἀνάθεμα κατὰ τοῦ Φωτίου:

«Φωτίῳ τῷ βουλευτικῷ καὶ ἐπιβήτορι ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ κοσμικῷ καὶ ἀγοραίῳ ἀνάθεμα.

Φωτίῳ τῷ νεοφύτῳ καὶ τυράννῳ ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ σχισματικῷ καὶ κατακεκριμένῳ ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ τέκτονι τῶν ψευσμάτων ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ μοιχῷ καὶ πατροκτόνῳ ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ νέῳ Διοσκόρῳ ἀνάθεμα.
Φωτίῳ τῷ νέῳ Ἰούδᾳ ἀνάθεμα».

Νὰ σχολιάσουμε τὴ στάσι τους καὶ τὴ στάσι τοῦ Μεγάλου Φωτίου; Μὰ μιλάη ἡ καθεμιὰ μόνη της. Τὸ ψύχραιμο, τὸ μεγαλοπρεπές, τὸ ὑγιὲς εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὑπόδικου Πατριάρχου. Τὸ σκληρό, τὸ τραχύ, τὸ φανατικό, τὸ ψευδευλαβὲς τῶν ἀντιπάλων του. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὸ διάβα τῆς ἱστορίας συγκρούσθηκαν ἡ εὐγένεια μὲ τὴν μοχθηρία, ἡ καλωσύνη μὲ τὴν κακότητα, καὶ ἐνῶ φάνηκε ὅτι τὸ «εὐγενὲς καὶ πρᾶον» γιὰ λίγο νικήθηκε, στὸ τέλος θριάμβευσε... ὅπως μᾶς φανερώνει ἡ συνέχεια.

Πέντε μῆνες κράτησε ἡ ψευδοσύνοδος, ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Καθολικοὺς σὰν Η΄ Οἰκουμενική. Μόλις ὅμως τελείωσε, στὶς 28 Φεβρουαρίου τοῦ 870, ξέσπασε λαϊκὴ ἀγανάκτησις, γιὰ ὅσα συνέβησαν, ἀναβρασμὸς ποὺ ξύπνησε τὶς συνειδήσεις καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰγνατίου. Ἄρχισαν νὰ νοιώθουν ὅτι ἔκαναν ὑποχείριο τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία στὴν Ρωμαϊκὴ Καθέδρα καὶ σκληρὰ συμπεριεφέρθηκαν στὸν Μέγα Φώτιο. Γι᾽ αὐτὸ ἀπευθύνθηκαν στὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρεκάλεσαν νὰ ἐμποδίση τὴν ἀποστολὴ τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου στὸν Πάπα. Ὁ Αὐτοκράτωρ προσπάθησε μὲ δῶρα καὶ ὑποσχέσεις νὰ τὰ πάρη ἀπὸ τοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους. Αὐτοὶ ὅμως δὲν τοῦ τὰ ἔδωσαν, κι᾽ ἔφυγαν διὰ ξηρᾶς νὰ γυρίσουν στὴ Ρώμη. Ἀλλὰ κοντὰ στὸ Δυρράχιο τῆς Ἠπείρου ἔπεσαν στὰ χέρια ληστῶν, ποὺ πιθανῶς νὰ ἦσαν βαλ-

τοὶ ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα, ποὺ τοὺς ἅρπαξαν τὰ πολύτιμα σκεύη καὶ τὸ χρυσάφι — δῶρα γιὰ τὸν Πάπα — καὶ τὰ ἐπίσημα Πρακτικὰ τῆς Συνόδου.

Οἱ «Ἰγνατιανοί», πέτυχαν νὰ μὴ μάθῃ ἡ Ρώμη τὰ ἔργα τους καὶ τὴν στάσι τους ἀπέναντι στὸν μεγάλο Πατριάρχη. Δὲν ἄλλαξαν ὅμως, στὴν πλειονότητά τους, στάσι ἀπέναντι στὸν Ἀντίπαλό τους. Δὲν τὸν μιμήθηκαν στὴν ἀνεξικακία του, στὴν καλωσύνη, ποὺ εἶχε δείξει ὅταν αὐτοὶ εἶχαν χάσει τὴν ἐξουσία. Δύσκολο μονοπάτι τοῦτο, ὅταν ἡ ἔχθρα βασιλεύῃ στὴν ψυχή. Ζήτησαν καὶ πέτυχαν νὰ ἐξορίσουν τὸν Μ. Φώτιο στὴν Σκέπη (μοναστήρι κοντὰ στὸ Βυζάντιο). Καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἥσυχοι ὅτι δὲν θὰ δραπετεύσῃ, ἔστειλαν ἀπόσπασμα στρατιωτῶν — κουστωδία — νὰ τὸν φυλάῃ.

Ἐδῶ βρισκόμαστε στὴν πιὸ θλιβερὴ στιγμὴ τῆς διενέξεως τῶν δύο Πατριαρχῶν. Ἡ καρδιὰ ματώνει. Τὰ μάτια βουρκώνουν. Ἡ σκέψις θολώνει, ὅταν ἀναλογίζεται πόσο τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο πλέκεται μέσα στὸ θεϊκὸ μεγαλεῖο τῆς Ἐκκλησίας μας. Καὶ εἶναι κάποτε τόσο ἔντονες καὶ ἀποκρουστικὲς οἱ ἀνθρώπινες μικρότητες. Ἔρχονται στὸ προσκήνιο καὶ χρωματίζουν μὲ μελανὰ χρώματα τὴν πορεία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ἱστορίας, ὅπως καὶ στὴν περίπτωσι ποὺ ἱστοροῦμε.

Ἀπομονωμένος ὁ σοφὸς Πατριάρχης κάτω ἀπὸ τὸ ἄγρυπνο μάτι τῶν φρουρῶν του, ὑποφέρει πολλά: κόπους καὶ ξενύχτια, ταλαιπωρίες καὶ ἐξευτελισμούς. Ἀπὸ τὴν εἱρκτή του ὅμως, ὅπου πάσχει, οὔτε πρεσβεῖες ἀποστέλλει, οὔτε ἀνθρώπινη βοήθεια ἐπικαλεῖται, οὔτε τοὺς διώκτας του ἀπειλεῖ. Δὲν μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀποκρύψῃ τὸ παράπονό του γιὰ τὴ στάσι τοῦ

αὐτοκράτορος, ποὺ αὐτὸς εἶχε στέψει. Καὶ τοῦ γράφει:

«Τί λοιπὸν ζητῶ; ἢ νὰ μὴ ζῶ μιὰ ζωὴ ποὺ εἶναι πιὸ ὀδυνηρὴ ἀπὸ τὸ θάνατο ἢ τὸ συντομώτερο νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὸ σῶμα μου. Νοιῶσε τί κάνεις, ὅταν ἕνα φίλο ἀρχιερέα, ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ὁποίου πῆρες τὸ χρῖσμα τῆς βασιλείας, τὸν ὁποῖον ὅλοι ἀγαποῦσαν, αὐτὸν ἔχεις τώρα παραδώσει σ' ἐξορία καὶ πεῖνα καὶ μύρια ἄλλα κακά».

Ἐπάνω ὅμως ἀπ' ὅλ' αὐτά, σκληρότερη δοκιμασία γι' αὐτὸν ἦταν ἡ στέρησις τῶν βιβλίων του. Οἱ ἀντίπαλοί του, ποὺ τοῦ ἅρπαξαν τὶς περγαμηνές του καὶ τὶς ἔκαψαν, συγχρόνως δὲν τὸν ἄφηκαν νὰ πάρη μαζί του οὔτε μία ἀπὸ τὶς λίγες, ποὺ κατώρθωσε νὰ σώση. Γιὰ τὴν στέρησι αὐτὴ διαμαρτυρήθηκε στὸν αὐτοκράτορα μ' αὐτὰ τὰ λόγια:

«Βίον βιοῦμεν θανάτου πικρότερον, ἠχμαλωτίσμεθα, πάντων ἐστερήμεθα συγγενῶν, ὑπηρετῶν, πάσης ἁπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας, ἀλλ' ὅτι ἐστερήθημεν καὶ βιβλίων καινὸν τοῦτο καὶ παράδοξον καὶ νέα καθ' ἡμῶν ἐπινοημένη τιμωρία... Διατί ὅμως ἀφηρέθη τὰ βιβλία; Εἰ μὲν γάρ τι ἀδικοῦμεν πλείονα ἔδει δοθῆναι, καὶ δὴ καὶ τοὺς διδάσκοντας, ἵνα καὶ ἀναγινώσκοντες μᾶλλον ὠφελώμεθα, καὶ ἐλεγχόμενοι διορθώμεθα· εἰ δὲ μηδὲν ἀδικοῦμεν, τί ἀδικούμεθα;»

Τὰ παράπονά του ὅμως δὲν εἰσηκούοντο γιατί οἱ ταπεινοί του ἐχθροὶ γνώριζαν καλὰ ὅτι μόνο τούτη ἡ τιμωρία μποροῦσε νὰ πληγώση καὶ νὰ κάμψη τὴν μεγάλη ψυχὴ τοῦ Φωτίου. Δὲν τὸ ἐπέτυχαν ὅμως. Οὔτε τοῦτα τὰ ταπεινὰ μέσα, τονίζει ὁ ἱστορικὸς Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, μπόρεσαν νὰ καταβάλουν τὸ

ἀτρόμητο φρόνημά του. Ἔγραφε στοὺς φίλους του:

«Κλάδος εὐθαλὴς καρποὺς ὡραίους ἐνεγκὼν περιήρηται· ἀλλ' ἡ ῥίζα μένει· οἴσει πάλιν οὐκ ἐλάττονα. Ἀπῆλθεν ἡ καλὴ καὶ θαυμασία εἰκών, ἀλλ' ὁ γραφεὺς ἔτι τὴν χεῖρα κινεῖ, καὶ γράφει γε πάντως, ἐραστὴς ὢν τοῦ καλοῦ, οὐκέτι τὴν αὐτὴν ἀλλὰ καὶ τελειοτέραν».

Τὴν καρτεροψυχία καὶ τὸ θάρρος, ποὺ τὸν τονώνουν καὶ στὶς πιὸ δύσκολες ὧρες, μεταδίδει ἀπὸ τὴν ἐξορία καὶ στοὺς φίλους του, ποὺ ἔχουν μείνει στὴν Βασιλεύουσα καὶ δοκιμάζουν ποικίλους κατατρεγμούς. Τοὺς παραινεῖ, ὅπως ἔκανε καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, νὰ μὴν ὑποχωρήσουν, ὅσο κι' ἂν δοκιμάζωνται. Καὶ ψέγει ὅσους συνθηκολόγησαν μὲ τοὺς συκοφάντας του. Τοὺς γράφει:

«Ὁ διωγμὸς βαρύς, ἀλλ' ὁ τοῦ Δεσπότου μακαρισμὸς ἡδύς. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ μέλλοντος. Πολλαὶ αἱ θλίψεις, ἀλλ' ἡ ἐκεῖθεν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις, οὐ μόνον κουφίζειν οἶδεν αὐτῶν τὴν δριμύτητα, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐλπίδας τῶν ἄνω βιοῦσι καὶ εἰς εὐθυμίας ὑπόθεσιν αὐτὰ μετατίθησιν. Ἐχώμεθα τοιγαροῦν τῶν ἄθλων, ἀδελφοί, ἵνα τύχωμεν τῶν ἐπάθλων, ἵνα γένηται καὶ ἡμῖν μετὰ Παύλου βοᾶν τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ στέφανος τῆς δικαιοσύνης».

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο οἱ ἐπιστολὲς ποὺ ἔγραφε στὴν ἐξορία. Παρὰ τὶς ταλαιπωρίες, παρὰ τὴν στέρησι βιβλίων δὲν ἀνέκοψε καὶ τὶς ἐπιστημονικές του ἀσχολίες. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας κατέφθαναν στὸ ἀπέριττο κελλί του ποικίλες ἐρωτήσεις. Ἀ-

νάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ τοῦ ἀπηύθυναν ἀπορίες ἦταν κι' αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος. Μὲ τὸν πρωτονοτάριο Θεοφάνη τοῦ ζήτησε τὴ λύσι ἀποριῶν. Κι' ὁ μεγάλος ἐξόριστος τοῦ ἀπάντησε, βρίσκοντας συγχρόνως καὶ τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ περιγράψη καὶ τὶς κακώσεις καὶ ταλαιπωρίες, ποὺ ὑπέφερε. Θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του σὰν ἀμυδρὰ εἰκόνα ποὺ περιπλανιόταν σὲ ταλαιπωρημένο σαρκίο, ξένο πρὸς τὶς παλαιὲς ἐπιστημονικὲς ἀσχολίες, φωνὴ ποὺ ἀκούγεται ἀπὸ τάφο.

Μὰ καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν τόσο θλιβερὴ κατάστασι, ἡ τεράστια μνήμη του διασωζόταν ἀκεραία. Χωρία λαθεμένα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἄλλων συγγραφέων διώρθωνε ἀπὸ μνήμης σὲ κείμενα ποὺ τοῦ ἔστελναν. Ἔγραφε αὐτούσιες μακρὲς περικοπὲς ἀπὸ διαφόρους κλασικοὺς ἢ Χριστιανοὺς διανοητάς. Ἀπαντώντας στὸν Μιχαὴλ Σπαθαροκανδιδάτη σὲ κάποια ἀπορία του μὲ κείμενα καὶ ποικίλες παραπομπὲς τοῦ ἔλεγε στὸ τέλος:

«Ἀλλὰ ταῦτα μέντοι τῶν κατὰ μνήμην σωζομένων, οἶμαι, τὰ ἀξιολογώτερα ἔγραψα· σὺ δὲ ἐπικρίνας στέργοις τὸ ἄμεινον».

Ἔτσι δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι καὶ ὁλόκληρα συγγράμματα φιλοτέχνησε στὴν ἐξορία ὁ Φώτιος. Ἔγραψε τὸ ἔργο του «Διήγησις περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως» σὲ τέσσερα βιβλία. Ἐκεῖ ἐπίσης ἄρχισε, κι' ἀργότερα τὸ συνεπλήρωσε, καὶ τὸ πολύκροτο ἔργο του «Ἀμφιλόχια ἢ λόγων ἱερῶν συλλογή, ἐν ᾗ ζητήματα τῆς Γραφῆς διαλύεται».

Ἐνῶ ὅμως ἔτσι κυλοῦσε ἡ ζωὴ τοῦ ἐξορίστου, στὴν Βασιλεύουσα ἡ ροὴ τῶν γεγονότων ἄλλαζε πάλι πο-

ρεία. Ἡ στροφὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Ἰγνάτιο καὶ τοὺς ὀπαδούς του ἔγινε, ὅπως εἴπαμε, γιὰ νὰ ἐξευμενισθῆ ἡ Ρώμη. Μὰ τοῦτο δὲν ἐπετεύχθη. Μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μεταβολὴ ὁ Πάπας ἀνέμενε τὴν παραχώρησι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τὴν πλήρη κυριαρχία στὴ Βουλγαρία. Διαψεύσθηκε, ὅμως, στὶς ἐλπίδες του. Γρήγορα ἔνοιωσε ὅτι οὔτε ὁ Ἰγνάτιος, οὔτε ὁ Βασίλειος εἶχαν διάθεσι νὰ ὑποχωρήσουν σ' αὐτὲς τὶς ἀξιώσεις. Κατὰ τὸ τέλος μάλιστα τῆς Συνόδου, ποὺ ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιο, ἀπεσταλμένοι τοῦ Βουλγάρου Ἡγεμόνος παρουσιάσθηκαν στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὰ Ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποκήρυξαν καὶ πάλι τὴ Ρώμη καὶ ἀνασυνέδεσαν τὴν Ἐκκλησία τους μὲ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου. Στὴν ὑπόθεσι τῶν Βουλγάρων ὁ Ἰγνάτιος ἀκολούθησε τὸν Φώτιο. Ἀλλὰ καὶ στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους ὁ Αὐτοκράτωρ Βασίλειος διεῖδε γρήγορα ὅτι οὔτε ἡ Ἐκκλησία, οὔτε ἡ Πολιτεία θὰ μποροῦσαν νὰ κυβερνηθοῦν καλὰ χωρὶς τὴ συνεργασία ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὴ Σχολὴ τῆς Μαγναύρας καὶ ἦσαν οἱ πιὸ ἱκανοὶ νὰ ρυθμίζουν τὶς τύχες τῆς πανίσχυρης Αὐτοκρατορίας. Ἔνοιωσε ὅτι ἡ συνεργασία μὲ τὸν Φώτιο καὶ τοὺς ἄλλους φίλους καὶ συνεργάτας του ἦταν ἀπολύτως ἀναγκαία. Σ' αὐτὰ ἦρθε νὰ προστεθῆ καὶ μιὰ ἀπρόσμενη θεομηνία. Μεγάλος σεισμὸς συγκλόνισε τὴ Βασιλεύουσα καὶ τὴν γύρω περιοχή, καὶ σώρευσε φοβερὲς καταστροφές. Πολλοὶ κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ θεώρησαν τοῦτο σὰν τιμωρία γιὰ τὰ ἀδικήματα ποὺ ἔγιναν στὸ Μ. Φώτιο. Καὶ ἔσπευσαν νὰ γράψουν στὸν ἐξόριστο Πατριάρχη ὅτι συγκλονίζεται ἡ γῆ γιατί τ' ἀνάκτορα καὶ ὁ Ἰγνάτιος μὲ τοὺς ὀ-

παδούς του τοῦ συμπεριφέρθηκαν τόσο ἐλεεινά. Τί νομίζετε ὅμως ὅτι τοὺς ἀπάντησε ὁ Μ. Φώτιος; Δὲν δέχθηκε οὔτε στιγμὴ μιὰ τέτοια σκέψι.

«Τί εἴμαστε ἡμεῖς, γράφει στὸν διάκονο Γρηγόριο, ἂν καὶ πάθαμε τόσα ἀνεκδιήγητα, γιὰ νὰ προκαλέσουμε τέτοια ὀργὴ τοῦ Θεοῦ σὲ πόλι πολυάριθμο;... Παρακαλῶ τὴν Ὁσιότητά σου, νὰ μὴν σκέπτεσαι τέτοια πράγματα».

Ὡστόσο ὅμως ἡ θεομηνία μαζῆ μὲ πιὸ ὥριμες σκέψεις παρεκίνησαν τὸν αὐτοκράτορα ὕστερα ἀπὸ καιρὸ ν᾽ ἀναθεωρήση τὴν πρώτη του ἀπόφασι καὶ νὰ τὸν ἀνακαλέση ἀπὸ τὴν ἐξορία. Ἔστειλε τὸ βασιλικὸ ἔγγραφο τῆς ἀνακλήσεώς του στὸν ἐξόριστο καὶ συνοδεία γιὰ νὰ τὸν ὁδηγήση πίσω στὴν Βασιλεύουσα. Αἰῶνες πρὶν ἕνας ἄλλος ἐξόριστος, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, μὲ παρόμοιες συνθῆκες εἶχε ἀνακληθῆ ἀπὸ τὴν πρώτη του ἀπομάκρυνσι ἀπὸ τὸ Θρόνο. Μετὰ τὴν ἀνάκλησί του ὁ χρυσορρήμων Ἱεράρχης γεύθηκε ὧρες γαλήνης καὶ ἐργάσθηκε γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ ποιμνίου του. Τὸ ἴδιο τώρα θὰ ἐπαναληφθῆ μὲ τὸν σοφὸ καὶ ἀκατάβλητο Πατριάρχη, τὸν Μέγα Φώτιο.

ΣΤ΄

ΩΡΕΣ ΘΡΙΑΜΒΟΥ

ΥΣΤΕΡΑ ἀπὸ τρία χρόνια ἐξορίας γύρισε ὁ Μέγας Φώτιος στὴν Βασιλεύουσα καὶ πῆρε πάλι τὴ θέσι του στὰ ἀνάκτορα. Ἔγινε σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ παιδαγωγὸς τῶν μικρῶν πριγκήπων.

Παρ' ὅλη ὅμως τὴν δύναμι ποὺ ἐπανέκτησε δὲν ζήτησε νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διώκτας του. Ἀμνησίκακος, ὅπως ἦταν, ἤθελε νὰ βοηθήση στὴν εἰρήνη καὶ στὴν ὁμόνοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Γι' αὐτὸ παραμέρισε κάθε φιλοδοξία, κάθε μῖσος κι' ἀντιπάθεια, ποὺ ἀνθρώπινα βλέποντας κανεὶς τὰ πράγματα,

θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε φωλιάσει, καὶ νὰ κόχλαζε στὴν ψυχή του. Εἶχε τόσα ὑποφέρει στὴν ἐξορία. Εἶχε τόσο πονέσει ἀπὸ τοὺς κατατρεγμοὺς καὶ τὶς συκοφαντίες! Ἐκεῖνο τὸ «ἀνάθεμα» πόση πίκρα δὲν θὰ εἶχε σταλάξει στὴν ψυχή του! Κι' ὅμως ὅλα παραμερίζονται, σβήνονται ἀπὸ τὴ μνήμη του, φεύγουν ἀπὸ τὴν καρδιά του καὶ προχωρεῖ μὲ βῆμα σταθερὸ στὴν μεγάλη, ἡρωϊκή του ἀπόφασι: στὸ γκρέμισμα τοῦ τείχους, ποὺ ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὸν Ἰγνάτιο εἶχαν σηκώσει τὰ τόσο θλιβερὰ γεγονότα...

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰγνάτιος, παρὰ τὸ ἀπότομο τοῦ χαρακτῆρος του, ἔδειξε ἀρκετὴ κατανόησι. Δὲν συμμεριζόταν πάντοτε τὴν στάσι τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν του ἐναντίον τοῦ Φωτίου. Ἐνῶ οἱ τελευταῖοι τὸν θεωροῦσαν καθηρημένο, ὁ Ἰγνάτιος δὲν συμφωνοῦσε. Ἔτσι ἐπέτρεπε στοὺς κληρικούς, ποὺ εἶχαν χειροτονηθῆ ἀπὸ τὸν προκάτοχό του, νὰ ἐργάζωνται στὴν Βουλγαρία. Καὶ τοῦτο παρὰ τὶς ἔντονες πιέσεις τῆς Ρώμης, ποὺ δὲν ἔπαυε νὰ τονίζη στὸν Ἰγνάτιο τὸ ἐπιχείρημα τῆς δῆθεν ἀκυρότητος τῶν χειροτονιῶν τοῦ Φωτίου. Συγχρόνως ἔνοιωθε, τώρα μάλιστα ποὺ εἶχε γεράσει, τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπικουρίας καὶ τῆς συμβουλῆς του στὴν διοίκησι τῆς Ἐκκλησίας.

Ἔτσι μαλακωμένες οἱ ψυχὲς ἔφθασαν στὴν μεγάλη ὥρα. Στὴν ὥρα τῆς συμφιλιώσεως.

Ὅσο πόνο προξένησαν οἱ στιγμὲς τῶν διχογνωμιῶν καὶ τῶν συγκρούσεων, τόση ἀνακούφισι νοιώθουμε τώρα, ποὺ ἐμπρὸς στὰ μάτια μας ξετυλίγεται ἡ ὑπέροχη σκηνή. Συναντῶνται οἱ δύο Πατριάρχαι. Καὶ νά, πρῶτος ὁ Φώτιος προσκυνεῖ τὸν Ἰγνάτιο, ποὺ καὶ αὐτὸς ἐδαφιαῖα ἀνταποδίδει τὸν χαιρετισμό. Κι' ἀμέ-

σως ἀνταλάσσουν τὸν ἀσπασμὸ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης.

Ἡ εἰρήνη ποὺ εἶχε φύγει ἀπὸ τὶς ψυχές, ἡ ἀγάπη ποὺ εἶχε ψυχρανθῆ, ἔρχονται πάλι καὶ θρονιάζονται στὶς καρδιές. Λόγια συγγνώμης καὶ ἀλληλοκατανοήσεως ἀνταλάσσονται. Τὸ παρελθὸν σϐήνεται. Κι᾿ ἀρχίζει μιὰ φωτεινὴ περίοδος...

Πρωταγωνιστὴς τοῦ ὑπέροχου αὐτοῦ γεγονότος, ἦταν ὁ Μέγας Φώτιος, ἀφήνοντάς μας ἕνα λαμπρὸ παράδειγμα. Ἕνα παράδειγμα πιὸ φωτεινὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του, πιὸ λαμπρὸ ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπιτεύξεις του. Ἐπάνω κι᾿ ἀπὸ τὰ συγγράμματά του τὰ σοφά, ἐπάνω ἀπ᾿ ὅλα τὰ μεγαλεπήϐολα ἔργα του, ἡ πρᾶξις αὐτή, ἡ φαινομενικὰ ταπεινή, φαντάζει πιὸ φωτόλαμπρη καὶ δικαιώνει τὸ μεγαλεῖο του. Ἡ ψυχρότης ἀπὸ διάφορα, συχνὰ ἐνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέλησί μας γεγονότα, εἶναι ἀνθρώπινη ἀδυναμία. Ἡ ὑπερνίκησίς της ὅμως φανερώνει ἕνα ὑπέροχο ἀληθινὰ μοναδικὸ ψυχικὸ μεγαλεῖο.

Ἀπὸ τὴν ὥρα ἐκείνη ἄρχισε μιὰ συνεργασία μεταξύ τους. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἤθελε ν᾿ ἀποχωρισθῆ τὸν Φώτιο καὶ αὐτὸς πάλι περιποιόταν τὸν γέροντα Ἱεράρχη μὲ πολὺ στοργὴ καὶ τὸν περιέθαλπε μὲ τὶς ἰατρικές του γνώσεις. Γράφει ὁ Φώτιος ὅτι:

«Τὴν ἡμετέραν ἐπιζητήσαντα παρουσίαν, ἅπαξ καὶ δὶς ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπισκεψάμενος αὐτὸν παραγενόμην».

Ἔτσι κύλησε ὁ καιρὸς ὣς στὶς 23 Ὀκτωϐρίου 878, ποὺ «ἐτελεύτησε τὸν ϐίον του» ὁ γέρων Πατριάρχης.

Τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰγνατίου ἀνακαλεῖται καὶ πάλι στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο ὁ Φώτιος. Νέα περίοδος ἀρχίζει γιὰ τὸν Μεγάλο Πατριάρ-

χη. Περίοδος θριάμβου. Ὁ ἀγωνιστὴς «στοῦ καλοῦ τὴν λεγεῶνα» δὲν συναντᾶ συνεχῶς κατατρεγμούς. Ἔρχονται καὶ ὧρες, ποὺ τὸ ἔργο του ἀναγνωρίζεται καὶ κάποτε καὶ ἐπευφημεῖται.

Μόλις ἀνέλαβε πάλι τὰ καθήκοντά του ζητάει μὲ κάθε τρόπο νὰ παραμερίση κάθε ἀφορμὴ διχοστασίας μὲ τὴ Ρώμη. Γιὰ νὰ τὸ πετύχη, πείθει τὸν αὐτοκράτορα νὰ συγκαλέση Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολι. Ὁ Αὐτοκράτωρ στέλνει πρέσβεις πρὸς τὸν Πάπα Ἰωάννη Η´ ἀναγγέλοντάς του τὴν ἀποκατάστασι τοῦ Φωτίου καὶ τὴν σύγκλησι τῆς Συνόδου, στὴν ὁποία, τὸν καλεῖ, νὰ στείλη ἀντιπροσώπους. Ὁ Πάπας Ἰωάννης βρισκόταν, τότε, σὲ δυσχερεῖς περιστάσεις, οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν εἰσβάλει στὴν Ἰταλία καὶ ἀπειλοῦσαν καὶ αὐτὴ τὴ Ρώμη. Μὴ περιμένοντας ἀπὸ πουθενὰ ἀλλοῦ βοήθεια, νόμισε ὅτι ἦταν καλὸ νὰ πολιτευθῆ διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς προκατόχους του Νικόλαο καὶ Ἀδριανό, ἐλπίζοντας ὅτι ἔτσι θὰ πετύχη βοήθεια ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα.

Στὴν ἀπαντητική του ἐπιστολὴ στὸν Βασίλειο ἔγραφε ὅτι χωρὶς ἐνδοιασμὸ ἀποδέχεται τὸν Φώτιο σὰν νόμιμο Πατριάρχη καὶ τὰς συνόδους τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ρώμης, ποὺ τὸν εἶχαν ἀναθεματίσει, κήρυττε ἀδίκους καὶ ἀκύρους. Στὴ συνέχεια προέτρεπε ὅλους νὰ πειθαρχοῦν στὸν Φώτιο, σὰν πνευματικὸ πατέρα καὶ δικό του ἀδελφὸ καὶ συλλειτουργό. Ζητοῦσε ὅμως συγχρόνως, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολις μὴν ἐπεμβαίνη πιὰ στὴν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας καὶ τελειώνοντας ὥριζε ἀντιπροσώπους του τὸν Καρδινάλιο Πέτρο καὶ τοὺς Παῦλο καὶ Εὐγένιο.

Ἔλεγε ἀνάμεσα σ᾽ ἄλλα: «Ἀποδέξασθαι Φώτιον

τὸν θαυμασιώτατον καὶ εὐλαβέστατον Ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ Πατριάρχην, ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ συλλειτουργὸν καὶ τῆς κοινωνίας τῆς πρὸς τὴν ἁγίαν τῶν Ρωμαίων Ἐκκλησίαν σύμμοιρόν τε καὶ συμμέτοχον καὶ κληρονόμον, διά τε τὴν ἄλλην ἀρετὴν τὴν παροῦσαν αὐτῷ, καὶ τὸ τὰ σκάνδαλα ἐκποδὼν γενέσθαι, καὶ τὸ τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγάπην τὴν εἰς ἀλλήλους ἐν ὑμῖν φυτευθῆναι. Δέξασθε δὲ αὐτὸν ἀδιστάκτῳ καὶ ἀναμφιβόλῳ γνώμῃ καὶ ἀγάπῃ καὶ πίστει, πάντα κακίας καὶ δολιότητος ἰὸν καὶ διψυχίας καὶ ἀμφιβολίας ἐκ τῶν καρδιῶν ὑμῶν ἀπελαύνοντες, καθὼς αὐτὸν ἀπεδέξατο καὶ ἡ τῶν Ρωμαίων Ἐκκλησία. Ἀναμανθάνομεν γὰρ σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐκ τῶν αὐτόθι φοιτώντων τὸν ἄνδρα πᾶσι προτερήμασι τοῖς κατὰ Θεὸν κομᾶν, τοῦτο μὲν σοφίᾳ καὶ συνέσει τῇ περὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πάντων διαφέροντα, τοῦτο δέ, περὶ τὴν ἄλλην πρακτικὴν ἀρετὴν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν θείων ἐνταλμάτων ἀνεπαίσχυντον ἐργάτην διαβοώμενον· καὶ οὐ δίκαιον ἐκρίναμεν εἶναι τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον ἄνδρα ἀργὸν καὶ ἄπρακτον διαμένειν· ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ὑψηλοῦ τῆς καθ᾽ ὑμᾶς Ἐκκλησίας πάλιν ἀνατεθέντα καὶ ἀναλάψαντα, τά τε αὐτῷ συνήθη καὶ Θεῷ φίλα ἱερεῦσι τε καὶ Ἀρχιερεῦσιν ἔργα διαπράττεσθαι».

Τὰ λόγια αὐτά, τόσο ἀντίθετα ἀπὸ τὰ λόγια τῶν προκατόχων του, εἶναι μιὰ ἀναγνώρισις τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Φωτίου, ποὺ θὰ ἐπικυρωθῆ τὸν Νοέμβριο τοῦ 879 στὴν Σύνοδο, ἡ ὁποία συνῆλθε στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Τριακόσιοι ὀγδόντα τρεῖς Ἐπίσκοποι, οἱ Λεγάτοι τοῦ Πάπα καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἄλλων πατριαρχικῶν θρόνων πῆραν μέρος, προεξάρχοντος τοῦ Φωτίου. Στὴν πρώ-

τη συνεδρίασι παρευρίσκετο καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, ποὺ συνέστησε, γιὰ τὴν εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας, τὴν καθιέρωσι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως.

Ἡ πρότασίς του ἔγινε ἀπὸ ὅλους δεκτὴ καὶ ὅλοι κατόπιν ἀνεγνώρισαν τὸν Φώτιο καὶ ὡμολόγησαν ὅτι «ἄκων τὸ πρῶτον ἀνῆλθεν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον». Ὅταν ὅμως ἦρθε τὸ θέμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας ἡ Σύνοδος τὸ παρέκαμψε, γιὰ νὰ μὴ διαταραχθοῦν πάλι οἱ σχέσεις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης μὲ τὴν ἑξῆς ἀπόφασι: «Ὅσα εἰς ἀποδοχὴν καὶ ἀνακήρυξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου ἡμῶν Πατριάρχου, ἀποδεχόμεθα· ὅσα δὲ ἀνήκουσι τῷ βασιλεῖ καὶ ταῖς βασιλικαῖς διοικήσεσιν, ἐκείνῳ καὶ τὸ κῦρος τῆς ἐπ᾽ αὐτὰ διοικήσεως καὶ τὴν ἐξουσίαν ἀνατίθεμεν».

Στὶς πέντε πρῶτες συνεδριάσεις της ἡ Σύνοδος συνέταξε τρεῖς κανόνες. Ὁ πρῶτος ἐπεβεβαίωνε τὴν ἕνωσι καὶ ὁμόνοια Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ κοινὸ Σύμβολο Πίστεως καὶ οἱ δύο ἄλλοι ἀνεφέροντο σὲ θέματα ἐκκλησιαστικῆς τάξεως.

Στὶς δυὸ ἑπόμενες καὶ τελευταῖες συνεδριάσεις ἐπεκυρώθησαν τὰ πρακτικά, ἀφοῦ πρῶτα ὁ Φώτιος καὶ κατόπιν ὅλοι ὡμολόγησαν πίστιν στὴν διδασκαλία τοῦ Κυρίου καὶ στὰ κελεύσματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Οἱ στιγμὲς ἐκεῖνες ἦταν μεγάλες γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ ἄρραφος χιτὼν τοῦ Κυρίου θὰ ἔμενε γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα ἀκόμα ἄρραφος. Καὶ τὸ ἔργο τοῦτο ἦταν ἔργο τοῦ Μ. Φωτίου, ποὺ κλείνοντας τὰς ἐργασίας τῆς Συνόδου σήκωσε τὰ χέρια στὸν Οὐρανὸ καὶ ζητῶντας τὴ χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶπε:

«Ἡμεῖς τηροῦμεν τὴν θείαν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ

Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, ἔτι δὲ τὰ θεσπίσματα τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὁμολογοῦντες μὲν πάνθ' ὅσα αὗται παρεδέξαντο, ἀπορρίπτοντες δὲ τὰ παρ' αὐτῶν μὴ παραδεχθέντα. Διὸ ἀσπαζόμεθα τὸν ὅρον τῆς πίστεως, ὃν ἐλάβομεν πατροπαραδότως, μηδὲν ἀφαιροῦντες, μηδὲν προστιθέμενοι ἢ ὁπωσδήποτε παραλλάττοντες, ἵνα μὴ τοὺς Πατέρας ἡμῶν ἀρνηθῶμεν, καὶ ὕβριν μὲν ἀδικαιολόγητον αὐτοῖς προσάψωμεν, βλάβην δὲ προξενήσωμεν τοῖς ἀπογόνοις».

Διακόπτει ὁ Πατριάρχης καὶ διαβάζεται τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως τῆς Νικαίας. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσί του ὁ Φώτιος ὑψώνοντας τὴ φωνὴ συμπεραίνει:

«Οὕτως ἡμεῖς πιστεύομεν ἐν ᾗ πίστει συνεβαπτίσθημεν· δεχόμεθα δὲ ὡς πατέρας καὶ ἀδελφοὺς πάντας ὅσοι πιστεύουσι τὸν αὐτὸν ὅρον. Ἐάν τις δὲ νεωτεριστὴς ἄλλην ὁμολογίαν συντάξῃ παρὰ τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ προτείνῃ αὐτὴν τοῖς πιστοῖς ἢ τοῖς κατηχουμένοις βαρβάροις, τοῦτον ἡμεῖς, κληρικὸν μὲν ὄντα καθαιροῦμεν, λαϊκὸν δὲ ἀναθεματίζομεν κατὰ τὰ θεσπίσματα τῆς Συνόδου ταύτης».

Τότε ὅλοι οἱ Σύνεδροι, ὄρθιοι καὶ μὲ τὰ χέρια σηκωμένα στὸν Οὐρανό, μὲ μιὰ φωνὴ λένε: «Ναί, ναί! Πάντες οὕτω πιστεύομεν· ἐν τῇ πίστει ταύτῃ πάντες συνεβαπτίσθημεν καὶ ἐχειροτονήθημεν. Ἀναθεματίζομεν οὖν πάντα τὸν μὴ πιστεύοντα τὸν αὐτὸν τρόπον».

Κατόπιν προεξάρχοντος τοῦ αὐτοκράτορος ἐπεκυρώθηκε ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Φωτίου ὡς Πατριάρχου Κων)πόλεως καὶ ὅλοι ἐσυμφώνησαν ὅτι κάθε τι ποὺ γράφτηκε ἢ ἐλέχθηκε ἐναντίον του πρέπει νὰ θεωρῆται ἀπόβλητο. «Πολλάκις καταγνόντες τῆς προτέρας ἡμῶν γνώμης καὶ διαθέσεως, νῦν ὁλοψύχῳ καρδίᾳ

καὶ ἀκλινεῖ τῷ φρονήματι καὶ Ἀρχιερέα καὶ Δεσπότην καὶ Ποιμένα ἐπιγραφόμεθα καὶ τοὺς ἐπὶ τούτοις διστάζοντας ἐχθροὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποβλήτους ἡγούμεθα».

Καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα εἶπαν: «εἴ τις αὐτόν (τὸν Φώτιο) οὐκ ἔχει Πατριάρχην ἅγιον καὶ τὴν μετ᾽ αὐτοῦ κοινωνίαν οὐκ ἀσπάζεται, ἔστω ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα καὶ μὴ συγκαταλέγηται ὅλως μετὰ Χριστιανῶν». Καὶ ἡ Σύνοδος μὲ μιὰ φωνὴ ἐπιβεβαίωσε: «Ἅπαντες τὸ αὐτὸ φρονοῦμεν καὶ δοξάζομεν· καὶ εἴ τις αὐτὸν οὐκ ἔχει ἀρχιερέα Θεοῦ, μὴ ἴδοι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ».

Καὶ ἡ Σύνοδος ἔληξε μὲ προσευχὴν ὑπὲρ τοῦ Πάπα Ἰωάννου καὶ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου!

Τὴν ὥρα αὐτὴ ὁ Φώτιος ἔφθασε στὸ ζενὶθ τῆς δυνάμεώς του. Ὅτι δὲν πέτυχε τὸ 861, ἀπήλαυσε μετὰ 19 χρόνια. Καὶ γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα ἔζησε σὲ εἰρήνη μὲ τὴ Ρώμη, ἔχοντας φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Ἰωάννη τὸν Η΄, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ «ἡμέτερον» καὶ ἐπαινεῖ τὶς ἀρετές του. Γράφει:

«Οὗτος ὁ Ἰωάννης ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος δὲ μισεῖν καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν...».

Στὰ χρόνια αὐτὰ τῆς εἰρήνης ἀπερίσπαστος ἐπεδόθηκε στὴν ἐσωτερικὴ ἀνόρθωσι καὶ προαγωγὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἔχοντας συνεπίκουρο τὸν Βασίλειο τὸν Μακεδόνα. Ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόοδο τοῦ λαοῦ του. Συχνά, ὅπως θὰ ἰδοῦμε στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο, μιλοῦσε καὶ τόνωνε τὸ ἀκροατήριό του. Ἰδιαίτερη μέριμνα ἔδειχνε γιὰ τὰ πρόβατα, ποὺ εἶχαν ξεστρατίσει ἀπὸ τὸ μανδρὶ τοῦ Θεοῦ, γιὰ ὅσους πε-

ριφρονοῦσαν τὸ νόμο Του καὶ γιὰ ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν στὴν πλάνη τῆς αἱρέσεως. Μὲ κάθε μέσο, ποὺ εἶχε στὴν διάθεσί του, προσπαθοῦσε νὰ τὰ ἐπαναφέρη στὸν ἴσιο δρόμο.

Δὲν παρέλειπε ὅμως συγχρόνως καὶ τὰ ἔργα τῆς προνοίας. Κήρυκας τῆς ἀγάπης ἦταν, ἀλλὰ καὶ ἐργάτης τῆς μεγάλης ἐντολῆς. Δυστυχῶς δὲν ἔχομε πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀπόδοσί του στὸν τομέα αὐτό. Ἀπὸ τὰ λιγοστὰ πάντως καὶ σκόρπια στοιχεῖα μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἐνδιαφερόταν γιὰ τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀρρώστους, βοηθοῦσε τὶς χῆρες καὶ τὰ ὀρφανά.

Ἀκόμα φρόντιζε, παρακινοῦσε ἀνθρώπους, δημιουργοῦσε συναγερμὸ ἀγάπης γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι καὶ ἐπισκευὴ κατεστραμμένων ναῶν ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς καὶ τὶς ἐχθρικὲς ἐπιδρομές. Συγχρόνως ἀνοικοδομοῦσε καὶ ἐπεσκεύαζε βιβλιοθῆκες κι' ἄλλα ἱδρύματα. Σὲ κάθε κοινωνικὴ ἀνάγκη ἔδινε τὸ παρών.

Συγχρόνως ὁ Μέγας Φώτιος δὲν λησμονοῦσε καὶ τὶς ἐπιστημονικές του ἀσχολίες. Νέος ὅμιλος μαθητῶν καὶ ὁμιλητῶν τὸν ἐκύκλωσαν. Ἀνάμεσά τους συγκατελέγοντο καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Παλαιοὶ καὶ νέοι φίλοι τοῦ ἔστελναν γιὰ διόρθωσι συγγράμματα καὶ λόγους. Πολλὲς φορὲς καὶ ὁ ἴδιος τοὺς ἔδινε ἐπιστημονικὰ θέματα γιὰ μελέτη καὶ ἀνάπτυξι.

Δὲν βάσταξε ὅμως γιὰ πολὺ ἡ τόσο πλουσιόκαρπη πνευματική του δρᾶσις. Νέα σύννεφα φάνηκαν πάλι στὸν ὁρίζοντα. Ὁ Πάπας Ἰωάννης ὁ Η΄, ὅταν ἔμαθε ἀπὸ τοὺς τοποτηρητάς του τὰ διατρέξαντα, ἔγραψε στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν Φώτιο ὅτι δέχεται τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, ἀλλὰ λυπεῖται γιατί δὲν εἰσα-

κούσθηκαν οἱ ἀπαιτήσεις του γιὰ τὴν Βουλγαρία. Γι' αὐτὸ καὶ ζητάει ἔστω καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ τοῦ ἀναγνωρισθῆ τοῦτο τὸ δικαίωμα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πεθαίνει ὁ Ἰωάννης Η′ καὶ ἀνεβαίνει στὸν Θρόνο ὁ Μαρῖνος, ποὺ ἦταν ἄλλοτε λεγάτος (ἀντιπρόσωπος) τῆς Ἁγίας Ἕδρας στὴν Βασιλεύουσα. Τότε ἐξ αἰτίας τῆς ἐχθρικῆς του στάσεως ἀπέναντι στὸν Φώτιο εἶχε διωχθῆ ἀπὸ τὸ Μιχαήλ. Τώρα βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδικηθῆ. Ἀναθεματίζει τὸν Φώτιο.

Λίγο ὅμως καιρὸ κατόπιν πεθαίνει αἰφνιδίως καὶ ἀναγορεύεται Πάπας ὁ Ἀδριανὸς Γ′, στὸν ὁποῖον ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν γράφει ἐπιστολή, διαμαρτυρόμενος γιὰ τὴν στάσι τῶν προκατόχων του. Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἀδριανοῦ Γ′ τὴν ἐπιστολὴ δέχεται ὁ διάδοχός του Πάπας Στέφανος Ε′, ποὺ ἀπαντάει γεμάτος κόμπο καὶ ἀλαζονεία, ἀπαριθμώντας τὰ προνόμια τῆς Ρώμης καὶ τὰ δικαιώματά της.

Ὁ Μέγας Φώτιος λυπεῖται, ἀλλὰ δὲν κάμπεται καὶ πάλι. Ἡ στάσις του ἀπέναντι στὶς παπικὲς ἀξιώσεις ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη, ὑποστηρίζουν πολλοὶ μελετηταί. Πήγαζε ἀπὸ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Ἀλήθεια. Καὶ ὁ τρόπος, ποὺ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ἀντιμετώπισε τὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία, οὔτε προκλητικὸς ἦταν, οὔτε ὑπερφίαλος. Τὸ ἴδιο ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς Ἀρχηγοὺς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Στὴν ἀρχὴ μάλιστα τῆς διενέξεως ἡ μεγάλη ὑποχωρητικότης τοῦ Πατριάρχου ἀπεθράσυνε τὸν ἀντίπαλο. Ὅταν ὅμως ἡ πρόκλησις ἔγινε πιὸ ἔντονη, ὅπως παρακολουθήσαμε, ἀπάντησε ὅπως ἔπρεπε ν' ἀπαντήση. Κάθε περαιτέρω ὑποχωρητικότης θὰ ὑποδούλωνε τὴν ἑλληνικὴ ἀνατο-

λικὴ Ἐκκλησία στὴ Ρώμη. Γιατί εἶναι φανερὸ ὅτι στὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα στηριζόταν ἡ ὅλη διένεξις. Τὸ «Filioque» ἦταν τὸ δεύτερο σημεῖο τοῦ ἀγῶνος, μιὰ καὶ ὑπῆρχε καιρὸ πρίν, χωρὶς νὰ διασπάση τὴν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας ἀνεγνώριζε πρωτεῖον τιμῆς γιὰ τὸν Ἐπίσκοπο Ρώμης, ὄχι γιὰ θρησκευτικοὺς λόγους, ἀλλὰ γιατί ἦταν Ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ κόσμου. «Διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην». Κι᾽ ὅταν ἀργότερα ἡ Κωνσταντινούπολις ἔγινε πρωτεύουσα ἀπενεμήθησαν καὶ στὸν πατριαρχικό της θρόνο «ἴσα πρεσβεῖα», γιατί ἦταν ἡ «Νέα Ρώμη» σύμφωνα μὲ τὸν 25ον κανόνα τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ποὺ συνῆλθε στὴν Χαλκηδόνα. Πρωτεῖο ὅμως δικαιοδοσίας ποτὲ δὲν ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ πάντοτε ἀπέκρουε τὶς αὐταρχικὲς ἀπαιτήσεις τῆς Ρώμης. Καὶ τέτοιες ἀπαιτήσεις εἶχαν ἐκδηλωθῆ ἀπὸ τὸν 2ον καὶ 3ον μ. Χ. αἰῶνα μὲ πρωτοβουλία τῶν παπῶν Βίκτωρος καὶ Στεφάνου. Οἱ παπικὲς ἀξιώσεις ἔγιναν πιὸ συγκεκριμένες ἐπὶ Λέοντος (440 - 461), Γελασίου (492 - 496), Γρηγορίου Α΄ (590 - 604) καὶ τελευταῖα ἐπὶ πάπα Νικολάου. Αὐτὲς ὅμως τὶς ἀπαιτήσεις ὁ Φώτιος δὲν μποροῦσε ν᾽ ἀνεχθῆ. Ἀγωνίσθηκε μὲ θάρρος καὶ εὐγένεια, ἄκαμπτο φρόνημα καὶ πίστι, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ξέσπασε ἡ δεύτερη θύελλα.

Στὶς 29 Αὐγούστου 886 πεθαίνει ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν καὶ ἀνεβαίνει στὸν θρόνο ὁ γυιός του Λέων Η΄ ὁ Σοφός. Ὁ Λέων Η΄ εἶχε χρηματίσει μαθητὴς τοῦ Μεγάλου Φωτίου, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ποὺ πολὺ ἀγαποῦσε ὁ Πατριάρχης. Λέγεται μάλιστα ὅτι, ὅταν κάποτε τὸν εἶχαν διαβάλλει «ἐπὶ ἐσχάτη

προδοσία» στὸν Πατέρα του, ὁ Φώτιος μεσίτευσε στὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν γλύτωσε ἀπὸ τὴν ὀργή του. Ἀλλ' ὁ Λέων δείχθηκε ἀγνώμων. Τοῦ πρόσφερε «ἀντὶ τοῦ μάνα χολή». Τὸν ἔδιωξε ἀπὸ τὸν Θρόνο του καὶ ἀνέβασε στὴ θέσι του τὸ νεαρώτατο ἀδελφό του (17 μόλις ἐτῶν) Στέφανο.

Γιὰ δεύτερη καὶ τελευταία φορὰ παίρνει τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας ὁ μεγάλος Πατριάρχης. Τὸν περιορίζουν στὸ μοναστήρι τῶν Ἀρμενιανῶν ἢ κατ' ἄλλους τῶν Ἀρμονιανῶν. Ἐκεῖ ἔζησε τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς πολυτάραχης ζωῆς του. Ἔζησε ὅμως καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν Βασιλεύουσα, μὲ τὴν καρδιὰ πάντα στραμμένη στὸν Κύριο καὶ Θεό Του. Ἄνθρωπος τῆς συνεχοῦς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Οὐρανό, ζοῦσε τὶς ὧρες τοῦ πόνου του ζητώντας τὴν θεία ἐνίσχυσι. Συγχρόνως δὲν σταμάτησε νὰ ἐπιδίδεται στὴν τόσο γι' αὐτὸν εὐχάριστη ἀσχολία τῆς μελέτης καὶ τῆς συγγραφῆς.

Δίδαξε στοὺς ἀνθρώπους πῶς νὰ ζοῦν, τώρα τοὺς διδάσκει καὶ πῶς νὰ πεθαίνουν. Ἡ ζωὴ εἶναι ἕνα ἀγαθό. Ὁ μεγάλος δάσκαλος δὲν τὸ ἀρνεῖται. Δὲν ἐπιδιώκει τὸν θάνατο γιατί περιφρονεῖ τὴν ζωή. Κάθε ἄλλο. Μὲ τὴν προσφορὰ τῆς ζωῆς του, πληρώνει τὴν ἀφοσίωσί του καὶ τὸ «πιστεύω» του σὲ μερικὲς ἀθάνατες ἀλήθειες! Ἔτσι μᾶς δείχνει ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὴν φθαρτὴ ζωὴ στέκουν ἀθάνατες ἔννοιες, ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν αἰωνιότητα τοῦ Πνεύματος.

Πόσο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ θυμώμαστε τὴν ἀλήθεια αὐτὴ στοὺς καιρούς μας! Τώρα ποὺ λίγοι εἶναι ὅσοι πιστεύουν στὶς αἰώνιες ἀλήθειες καὶ πιὸ λίγοι ὅσοι εἶναι ἕτοιμοι καὶ νὰ δοκιμασθοῦν γιὰ Αὐτές. Γι' αὐτὸ μᾶς εἶναι χρήσιμο τὸ φωτεινὸ παράδειγμα τοῦ Ἕλληνος Πατριάρχου. Χρήσιμο σ' ὅσους πιστεύουν καὶ

προσπαθοῦν νὰ ζοῦν μὲ συνέπεια τὴν πίστι τους. Ἡ παρουσία τοῦ Μ. Φωτίου μᾶς τονώνει, μᾶς δυναμώνει. Ἔχουμε τόσο ἀνάγκη ν' ἀκοῦμε τὰ βήματά του στὴν σκοτεινιὰ τῆς ἐποχῆς μας!

Βυθισμένον στὶς περγαμηνές του βρῆκε τὸν πολύπαθο Πατριάρχη ἡ μεγάλη ὥρα — ἡ ὥρα τοῦ θανάτου. Εἰρηνικός, γαλήνιος, νοιώθοντας ὅτι ἔκανε τὸ καθῆκον του σ' αὐτὴ τὴ γῆ φτερούγισε στὰ οὐράνια στὶς 6 Φεβρουαρίου 897 ἢ 898 μ.Χ.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὸν θάνατό του τὸ λείψανο τοῦ Πατριάρχου μετεφέρθηκε μὲ μεγαλοπρέπεια καὶ τιμὲς στὴ Βασιλεύουσα καὶ τοποθετήθηκε στὸ ναὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τὸν ὁποῖον ὁ Μ. Φώτιος περιέλαβε στὴ Μονὴ τῆς Ἐρημίας. Ἐκεῖ ἄρχισε νὰ γίνεται στὴν μνήμη του, 6 Φεβρουαρίου, πανηγυρικὴ σύναξις τῶν πιστῶν μετὰ τὴν πρωϊνὴ λιτανεία. Ἡ ὀρθρινὴ λιτανεία, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν κλῆρο καὶ τοὺς ἐπισήμους, ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία καὶ πήγαινε στὴ Μονὴ τῆς Ἐρημίας, ὅπου γινόταν ἡ πανηγυρικὴ θεία Λειτουργία.

Ἀπὸ νωρὶς ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὸν κατέταξε στὴ χορεία τῶν ὁμολογητῶν καὶ τῶν ἁγίων. Καὶ ἕντεκα τώρα αἰῶνες τιμᾶται ὁ μεγάλος δάσκαλος καὶ Ἱεράρχης. Τιμὴ ὅμως ποὺ δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται σὲ μερικὰ ἐπαινετικὰ λόγια. Τιμὴ ἁγίου, μίμησις ἁγίου. Στὴν μίμησι τῶν ἀρετῶν του, μᾶς προσκαλεῖ ὁ σοφὸς Πατριάρχης. Ὅλοι σοφοί, «πανεπιστήμονες», σὰν αὐτόν, δὲν μποροῦμε νὰ γίνουμε. Μποροῦμε ὅμως νὰ τὸν ἀκολουθήσουμε στὴν ἀκλόνητη πίστι του, τὴν βαθειά του ταπείνωσι, τὴν σπάνια συγχωρητικότητά του, στὴν ἄκαμπτη ἀγωνιστικότητά του.

Ζ'

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ο ΜΕΓΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ὑπῆρξε πολυγραφώτατος. Τὰ ἔργα του μποροῦν νὰ καταταγοῦν σὲ ἔργα θεολογικά, φιλολογικά, σὲ ὁμιλίες καὶ ἐπιστολές.

α) Θεολογικὰ ἔργα.

Τὰ «Ἀμφιλόχια» ἢ «Λόγων ἱερῶν συλλογή, ἐν ᾗ ζητήματα τῆς θείας Γραφῆς διαλύεται» εἶναι τὸ ἐκτενέστερο θεολογικὸ ἔργο τοῦ Φωτίου. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τι-

τλοφορεῖται «Ἀμφιλόχια», γιατί οἱ πραγματεῖες ποὺ περιέχει ἀποτείνονται στὸν Μητροπολίτη Κυζίκου Ἀμφιλόχιο, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Πατριάρχης συνδεόταν μὲ στενὸ δεσμὸ φιλίας.

Τριακόσια εἴκοσι ἕξη ζητήματα πραγματεύεται στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ χαλκέντερος Πατριάρχης, τὰ ὁποῖα ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμου τὰ διαιρεῖ σὲ ἑρμηνευτικά, δογματικά, ἱστορικὰ καὶ ποικίλα. Τὰ πρῶτα ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου. Σ' αὐτὸ ἀσχολεῖται μὲ δυσνόητα χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ δίνει ἀποκρίσεις σὲ ἀπορίες φίλων του. Ἐπίσης ἀσχολεῖται μὲ ποικίλα δογματικὰ θέματα (περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ, περὶ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ ἁγίου Βαπτίσματος, περὶ ἀγγέλων κ.ἄ.) καὶ μὲ ἱστορικὰ προβλήματα τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (περὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Πέτρου, περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων κ.ἄ.). Ἀκόμα πραγματεύεται καὶ ἄλλα θέματα ποικίλου περιεχομένου, φιλοσοφικά, φυσικά, ἰατρικὰ κλπ. Ἔτσι π. χ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς ἰδέες τοῦ Πλάτωνος, μὲ τὶς κατηγορίες τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ τὰ ὀστᾶ, τοὺς μῦς, τὶς ἀρτηρίες, τὸν ἐγκέφαλο, μὲ τὶς ἀρρώστειες τῶν ματιῶν, μὲ τὴν ἐπιληψία κ. ἄ.

Παλαιοὶ καὶ σύγχρονοι μελετηταὶ τοῦ Φωτίου ἀποδίδουν μεγάλη ἀξία στὰ «Ἀμφιλόχιά» του. Καὶ πολλοὶ ἑρμηνευταὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν ἢ ἀναφέρονται στὸ ἔργο αὐτό. Ὁ Λέων Ἀλλάτιος λέει ὅτι εἶναι «σύγγραμμα παντοδαπὸν καὶ πλῆρες παιδείας, τοῖς τε θεολογοῦσι καὶ τοῖς τῶν Γραφῶν ὑπομνηματισταῖς τὰ μάλιστα ἀναγκαῖον». Ἐπίσης ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, Ἐπίσκοπος Κυθήρων ρωτάει: «τίς τῷ τῶν Ἀμφιλοχίων αὐτῷ πεπονημένῳ

συγγράμματι ἐντυχὼν οὐκ ἂν εἰκότως θαυμάσειε;» Καὶ νεώτεροι μελετηταὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ παρόμοιο θαυμασμὸ ἐκφράζουν «διὰ τὴν κριτικὴν καὶ ἀγχίνουν παρατηρητικότητα τοῦ συγγραφέως, τὴν ἐξαίρετον φιλολογικὴν καὶ γραμματικὴν κατάρτισίν του, τὴν κατὰ πάντα ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, τὴν ἀκρίβειαν καὶ θετικότητα τῆς ἐκφράσεως καὶ τὸ εὐσεβὲς καὶ πλήρες πίστεως πνεῦμα, μεθ' οὗ τὰ ζητήματα πραγματεύεται».

Ὁ Φώτιος ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ἀμφιλόχια συνέταξε καὶ ὑ π ο μ ν ή μ α τ α στὴν Ἁγία Γραφή. Δυστυχῶς δὲν ἔχουν σωθῆ παρὰ μόνον ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ μελετηταί του συμπεραίνουν ὅτι θὰ ἑρμήνευσε, ἂν ὄχι καὶ τὶς 14 ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, πάντως τὴν πρὸς Ρωμαίους καὶ τὰς δύο πρὸς Κορινθίους, καθὼς ἐπίσης τμήματα τῆς ὑπολοίπου Καινῆς Διαθήκης καὶ μέρη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

«Δ ι ή γ η σ ι ς π ε ρ ὶ τ ῆ ς τ ῶ ν ν ε ο φ α ν έ ν τ ω ν Μ α ν ι χ α ί ω ν ἀ ν α β λ α σ τ ή σ ε ω ς». Τὸ δογματικὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Φωτίου ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα βιβλία καὶ στρέφεται ἐναντίον τῶν Μανιχαίων, ποὺ ὀνομάζονταν καὶ Παυλικιανοί. Στὸ πρῶτο βιβλίο ἐκθέτει τὴν ἱστορία τῆς αἱρέσεως. Ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν πρωτοφάνηκε τὸν ἕβδομο αἰῶνα στὴν Ἀρμενία. Θεωροῦσαν αὐτοὶ ἀρχηγό τους τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ποὺ ἐξαιρετικὰ τιμοῦσαν. Δεχόνταν δυὸ ἀρχὲς τῶν ὄντων: τὸν ἀγαθὸν Θεόν, δημιουργὸ τοῦ ἀοράτου κόσμου, ποὺ εἶχε σῶμα «κατὰ δόκησιν» καὶ τὸν δημιουργὸ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Εἶχαν αὐστηρότατες ἀρχὲς ἐγκρατείας. Τὶς πεπλανημένες τους ἰδέες ἀναιρεῖ στὰ τρία βιβλία τοῦ ἔρ-

γου αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης μὲ μεγάλη διαλεκτικὴ εὐστροφία καὶ πειθώ.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὅμως πρωτότυπο θεολογικό του ἔργο εἶναι ὁ «Λόγος περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας». Στὸ σύγγραμμα αὐτὸ ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός. Γράφει ὁ Μ. Φώτιος:

«Ὥσπερ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι».

Τὴν θέσιν του αὐτὴν ὑποστηρίζει μὲ βιβλικὰ καὶ πατερικὰ χωρία, καθὼς καὶ μὲ φιλοσοφικοὺς συλλογισμούς. Ἄξιο σημειώσεως εἶναι ὅτι δὲν ἐπιτίθεται ἀπ' εὐθείας κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφέρει μάλιστα Ἐπισκόπους τῆς Ρώμης, ποὺ δεχόνταν τὸ ἀνόθευτο Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Ὅσοι μεταγενέστεροι πολέμησαν τὶς λατινικὲς δοξασίες περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque), ὅλοι σχεδὸν ἐχρησιμοποίησαν τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Φωτίου, μάλιστα δὲ οἱ Νικόλαος Μεθώνης, Ἀνδρόνικος Καματηρός, Γεννάδιος τῆς Βουλγαρίας κ.ἄ.

Ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ σοφοῦ Ποιμενάρχου ἔχομε καὶ ἀπολογητικὲς πραγματεῖες. Σ' αὐτὲς περιλαμβάνεται τὸ ἔργο του «Συναγωγαὶ καὶ ἀποδείξεις ἀκριβεῖς κλπ.», στὸ ὁποῖο παρουσιάζει τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας μὲ σκοπὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴ νομιμότητα τῆς ἐκλογῆς του.

Εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Μ. Φώτιος ἀσχολήθηκε καὶ μὲ κανονικὰ ζητήματα. Στὸ νομοθετικὸ ἔργο τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ

Μακεδόνος συνεργάσθηκε καὶ ἐξάσκησε μεγάλη ἐπιρροὴ στὴ διαμόρφωσι τοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς του. Ἀπὸ παλαιοτέρους ἀποδιδόταν ἐξ ὁλοκλήρου στὸν Φώτιο καὶ τὸ περίφημο ἔργο «Νομοκάνων», ποὺ σὲ 24 κεφάλαια περιλαμβάνει τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὅρους καὶ κανόνας. Μετὰ ὅμως τὸν Κρουμβάχερ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἡ πλήρης πατρότης του. Δέχονται πάντως τὸν Φώτιο διασκευαστὴ καὶ συμπληρωτή του.

6) Φιλολογικὰ ἔργα.

Τὸ πρῶτο φιλολογικὸ ἔργου τοῦ Μ. Φωτίου ἦταν τὸ «Λ ε ξ ι κ ὸ ἢ Λ έ ξ ε ω ν σ υ ν α γ ω γ ή», ποὺ ἀφιέρωσε σὲ κάποιον Θωμᾶ, πρωτοσπαθάριο, ἄρχοντα τοῦ Λυκοστομίου. Δὲν ἦταν ὅμως μεγάλη ἡ συμβολή του στὸ ἔργο αὐτό. Λέει ὁ Κρουμβάχερ: «Τοῦ Λεξικοῦ τούτου τὴν εὐθύνην ἐν μικρῷ μόνον μέτρῳ ὑπέχει ὁ Φώτιος· ἀνὴρ τοσοῦτον ἀπησχολημένος μὲ τὰ γράμματα καὶ τὴν δρᾶσι, δὲν εἶχε βεβαίως καιρὸ νὰ συρράψῃ ἀπὸ ἀρχαιότερα λεξικὰ ἕνα νέο ἔργο, περὶ τὸ ὁποῖον ἡ καθαρῶς μηχανικὴ ἀπασχόλησις ἀπαιτοῦσε ἀρκετὸν χρόνον. Διὰ τοιαῦτα ἔργα εἶχε ὁ Φώτιος ἀντιγραφεῖς ἢ μαθητάς, οἱ ὁποῖοι ἠσχολοῦντο μὲ τοιαῦτα πρακτικὰ ἔργα. Ὁ Φώτιος ἔδωκεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν γραφέα του τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὰ ἀναγκαῖα βιβλία».

Σκοπὸς τοῦ Μ. Φωτίου δὲν ἦταν ἡ ἐπιστημονικὴ σύνταξις Λεξικοῦ, ἀλλ' ὁ καταρτισμὸς Λεξιλογίου γιὰ τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν του καὶ μάλιστα γιὰ νὰ διευκολύνωνται νὰ διαβάζουν τοὺς ἀρχαίους

συγγραφεῖς καὶ τὴν Ἁγία Γραφή. Γι' αὐτὸ προτιμᾶται ἡ ἑρμηνεία λέξεων καὶ φράσεων ποὺ δὲν κατενοοῦντο πλέον καὶ παρελείποντο λέξεις καὶ φράσεις εὐκολονόητες.

Δύσκολο εἶναι οἱ μελετηταί του νὰ καθορίσουν μὲ ἀκρίβεια τὶς πηγές, ποὺ εἶχεν ὁ Φώτιος καὶ οἱ μαθηταί του γιὰ τὴν σύνταξι τοῦ Λεξικοῦ του. Οἱ ὣς τώρα ἐργασίες στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπέδειξαν σὰν βέβαιο ὅτι χρησιμοποίησαν ἀσφαλῶς τὸ Λεξικὸ τοῦ Ἀρποκρατίωνος καὶ τὸ Λεξικὸ τοῦ Δεγενιανοῦ. Ἀκόμα χρησιμοποίησαν τὸ ἔργο τοῦ Αἰλίου Διονυσίου «Ἀττικῶν ὀνομάτων λόγοι πέντε», τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται, τὸ Λεξικὸ τοῦ Παυσανίου, τὰ ὁμηρικὰ λεξικὰ τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου, τὰ πλατωνικὰ λεξικὰ τοῦ Τιμαίου καὶ τοῦ Βοήθου, καὶ τὸ τρίτο καὶ τέταρτο Λεξικὸ τοῦ Βεκκέρου.

Τὸ σπουδαιότερο ὅμως ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ συγγράμματα τοῦ Μ. Φωτίου, ποὺ ἔχει ἀνυπολόγιστη ἀξία καὶ τοῦ χάρισε ἀθάνατη δόξα, εἶναι ἡ «Βιβλιοθήκη» ἢ «Μυριόβιβλος», ἢ «Βιβλιοπανσύλλεκτος ἀνθολογία».

Μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν εἶχε πρόθεσι νὰ γράψη ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ὁ Μ. Φώτιος, ἀλλὰ ἤθελε νὰ διαπραγματευθῆ καὶ νὰ κρίνη βιβλία, ποὺ διαβάσθηκαν καὶ συζητήθηκαν κατὰ τὴν ἀπουσία τοῦ ἀδελφοῦ του Ταρασίου. Καὶ τὴν διαβεβαίωσι τοῦ Φωτίου ὅτι διαβάσθηκαν 280 βιβλία στὴν ἀπουσία τοῦ Ταρασίου δὲν πρέπει νὰ τὴν πάρωμε κατὰ λέξι, γιατί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κρουμβάχερ, γιὰ ἕνα τέτοιο ἔργο θὰ χρειάζονταν πολλὰ χρόνια. Γιὰ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα θὰ ἀνεκοίνωσε πιθανῶς στοὺς ἀκροατάς του μόνο μιὰ περίληψι ἀπὸ τὴ μελέτη του. Τὶς περιλήψεις αὐτὲς

καὶ τὶς ἀνακοινώσεις μαζὶ μὲ ἀπανθίσματα καὶ κρίσεις γιὰ τὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο πολλῶν βιβλίων συγκέντρωσε κατ᾽ ἀπαίτησι τοῦ ἀδελφοῦ του στὴ «Μυριόβιβλο».

Ἡ «Μυριόβιβλος» διαιρεῖται σὲ 280 κεφάλαια ἢ τίτλους, ὅπου βιβλιοκρίνονται καὶ ἀναλύονται πολλὰ ἔργα ἀπὸ κάθε σχεδὸν εἶδος τῆς Λογοτεχνίας, τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἀντιπροσωπεύονται γραμματικοί, λεξικογράφοι, ρήτορες, φιλόσοφοι, ἱστοριογράφοι, φυσιολόγοι καὶ γιατροί, μυθογράφοι καὶ διηγηματογράφοι, δραματικοί, λυρικοὶ κλπ. Μόνο ποιηταὶ δὲν μνημονεύονται. Ἀκόμα ἐκκλησιαστικοὶ δάσκαλοι, πράξεις συνόδων καὶ μαρτύρων, βιογραφίαι ἁγίων, ἱστορικοὶ καὶ οἱ μεγάλοι Πατέρες βρῆκαν ἀνάλογη θέσι στὴ Μυριόβιβλο.

Ἔργα ἄγνωστα ἢ ποὺ μᾶς εἶναι μόνο ἀπὸ ἀποσπάσματά τους γνωστὰ εἶχε διαβάσει ὁ σοφὸς Πατριάρχης, ὅπως π. χ. τὸν Θεόπομπο τὸν Χῖο, τὴν ἱστορία τῶν διαδόχων ἀπὸ τὸν Ἀγαθάρχιδο, τὸν Διόδωρο, τὸν Διονύσιο Ἀλικαρνασσέα, τὴν ἑβραϊκὴ ἱστορία τοῦ Ἰούστου, τὴν γενικὴ Ἱστορία τοῦ Ἡσυχίου τοῦ Μιλησίου, ἀκόμα καὶ τὶς περσικὲς καὶ ἰνδικὲς ἱστορίες τοῦ Κτησίου. Καὶ ἔργα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἄγνωστα ἀλλοιώτικα, τὰ ξέρουμε μόνο ἀπὸ τὴν «Μυριόβιβλο». Τέτοιοι συγγραφεῖς εἶναι: Πρεσβύτερος Θεόδωρος, Ἀδριανός, Σωφρόνιος, Προκόπιος, Ἡράκλειος, Ἡγεμόνιος, Γεώργιος Λαοδικείας, Ἀρχέλαος, Ἰωάννης Σκυθοπόλεως, Ἡσύχιος Ἱεροσολύμων, Ἀστέριος Ἀμασείας κ. ἄ.

Δὲν δημιουργεῖ ὅμως κατάπληξι μόνο τὸ πλῆθος τῶν συγγραφέων, ποὺ κρίνονται, ἀλλὰ καὶ οἱ ὀξυδερ-

κεῖς του παρατηρήσεις, οἱ ἐπιτυχεῖς του κρίσεις, οἱ σοφές του γνῶμες.

Οἱ ἀκριβέστατες παρατηρήσεις του γιὰ πολλὰ ἔργα Ἑλλήνων συγγραφέων εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμα βάσις τῆς κριτικῆς. Δὲν κάνει ἁπλῶς μιὰ φιλολογικὴ κριτική, κριτικὴ ὕφους, γλώσσης, ἀλλὰ κρίνει τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων καὶ τοὺς συγγραφεῖς. Ἔτσι π. χ. γιὰ τὸν Λουκιανὸ λέει:

«Ἔοικε δὲ αὐτὸς τῶν μηδὲν ὅλως πρεσβευόντων εἶναι, τὰς γὰρ ἄλλων κωμῳδῶν καὶ διαπαίζων δόξας, αὐτὸς ἣν θειάζει οὐ τίθησι, πλὴν εἴ τις αὐτοῦ δόξαν ἐρεῖ τὸ μηδὲν δοξάζειν».

«Φαίνεται ὅτι αὐτὸς ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ποὺ δὲν ἔχουν καμμιὰ γνώμη. Διότι ἂν καὶ περιγελᾶ καὶ περιπαίζη τὶς γνῶμες τῶν ἄλλων, αὐτὸς δὲν φανερώνει αὐτὴ ποὺ πρεσβεύει, ἐκτὸς κι᾽ ἂν παραδεχθῆ κανεὶς ὅτι γνώμη του εἶναι τὸ νὰ μὴν ἔχη καμμιὰ γνώμη».

Καὶ γιὰ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο Κύπρου — γιὰ νὰ δώσουμε καὶ ἕνα δεύτερο δεῖγμα τῆς κριτικῆς του—λέει;

«Τὴν φράσιν ταπεινός, καί, οἷα εἰκός, ἀττικῆς παιδείας ἀμελέτητον τυγχάνειν· ἀσθενὴς δὲ ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐν ταῖς κατὰ τῶν δυσσεβῶν αἱρέσεων συμπλοκαῖς...».

«Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασι εἶναι ταπεινός, καὶ ὅπως φαίνεται, δὲν ἔχει μελετήσει τὴν ἀττικὴ παιδεία. Καὶ δὲν εἶναι ἱκανὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὶς διαμάχες ἐναντίον τῶν ἀσεβῶν αἱρέσεων...».

Γεμάτη εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» ἀπὸ τέτοιες σύντομες, ἀλλὰ ἀκριβέστατες κρίσεις. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ συμβολή της τόσο στὴν ἐξωχριστιανική, ὅσο καὶ στὴν χριστιανικὴ φιλολογία εἶναι ἀληθινὰ ἀνεκτίμητη. Πολλοὶ μελετηταὶ ἐπιγραμματικὰ τονίζουν: «Τοῦτο καὶ μό-

νον τὸ φιλολογικὸν καὶ θεολογικὸν μνημεῖον ἠδύνατο νὰ δοξάση τὸν Φώτιον». Καὶ ἄλλοι στέκονται μὲ σεβασμὸ «πρὸ τῆς κολοσσιαίας ταύτης ἐργασίας τοῦ σοφοῦ ἀνδρός».

γ) Οἱ λόγοι του.

Πολύμορφη καὶ πολυτάλαντη προσωπικότης ὁ Μ. Φώτιος δὲν περιωρίσθηκε στὴ γραπτὴ διδαχή. Κήρυττε τὴν Ἀλήθεια καὶ ἀπὸ τὸν ἄμβωνα. Διακρίθηκε καὶ σὰν ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ. Οἱ λόγοι του, ποὺ μοιάζουν πραγματεῖες καὶ παραδόσεις, συνήρπαζαν τὰ πλήθη, τόνωναν τὸν λαό. Ἦταν σαλπίσματα πνευματικά, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ σοφὸς καὶ ἅγιος Πατριάρχης, ὡδηγοῦσε τὸ ποίμνιό του «εἰς νομὰς χαρισμάτων».

Κι' ὅμως οἱ ὁμιλίες τοῦ Μ. Φωτίου παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη μεγάλη ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ ἀξία τους δὲν εἶχαν προκαλέσει μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν, σημειώνει ὁ Βασ. Λαούρδας στὸ εἰδικὸ ἔργο του «Φωτίου Ὁμιλίαι» (Θεσσαλονίκη 1959). Στὸ διεξοδικώτατο ἄρθρο γιὰ τὸν Φώτιο στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν Pauly - Wissowa ὁ K. Ziegler, γράφοντας τὸ 1941, περιορίζεται, προκειμένου γιὰ τὶς ὁμιλίες, σὲ σύντομες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις. Αὐτὸς ὁ εἰδικὸς μελετητής του Francis Dvornik λίγο χρησιμοποιεῖ στὶς μελέτες του γιὰ τὸν Ἕλληνα Πατριάρχη τὶς ὁμιλίες του.

Ἡ ὑποτίμησις αὐτὴ ὀφείλεται ἀναμφιβόλως στὴν σύγχυσι, ποὺ προεκλήθη ἀπὸ τὸν Σταῦρον Ἀριστάρχη μὲ τὴν δημοσίευσι τοῦ διτόμου του ἔργου, ποὺ περιέχει ὀγδόντα τρεῖς «λόγους καὶ ὁμιλίας» τοῦ Φω-

τίου. «Ὁ Ἀριστάρχης, ἀφοῦ μελέτησε ὅλα τὰ ἔργα καὶ ὅλη τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ Φώτιο, σκέφθηκε νὰ βρῇ ἀποσπάσματα τῶν χαμένων ὁμιλιῶν τοῦ Πατριάρχου στὰ διάφορα ἔργα του. Ἡ σκέψις του ἦταν κατ' ἀρχὴν ὀρθή, γιατί θεωρητικῶς ἦταν πιθανὸν ὅτι ὁ Μέγας Φώτιος ἀνεχώνευσε σ' ἄλλα ἔργα του τμήματα τῶν ὁμιλιῶν του. Καὶ ἦταν πιθανὸν ὅτι θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὶς ὁμιλίες αὐτὲς προσθέτοντας τὰ πιθανὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔργα του. Ἡ μέθοδος ὅμως αὐτή, καλὴ κατ' ἀρχή, ἔφερε σὰν ἀποτέλεσμα ἀπίθανη ἀνεύρεσι ἀποσπασμάτων ὁμιλιῶν καὶ ἐξ ἴσου τελείως ἀπίθανη συγκόλλησί τους γιὰ τὴν ὑποθετικὴ συγκρότησι χαμένων ὁμιλιῶν».

Πολλὲς ὁμιλίες τοῦ σοφοῦ Ἱεράρχου δὲν ἔχουν φθάσει ὣς τὶς ἡμέρες μας. Λίγοι εἶναι οἱ λόγοι του, ποὺ σώθηκαν ἀπὸ τὶς περιπέτειες τοῦ χρόνου. Παρὰ τὸν περιωρισμένο ὅμως ἀριθμὸ τῶν ὁμιλιῶν ποὺ σώθηκαν, εἶναι δυνατὸν καὶ μόνο ἀπὸ αὐτές, ὑπογραμμίζει ὁ Β. Λαούρδας, νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ὁ Φώτιος ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλυτέρους συγγραφεῖς ὁμιλιῶν στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Ἡ γλῶσσα του σὲ πολλὲς περιστάσεις δὲν παρουσιάζει πιὰ τὴν στερεότητα τῆς γλώσσας τῶν κλασικῶν του προτύπων. «Αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι οἱ λέξεις ἔχουν μερικὲς φορὲς μεγαλύτερη αἴγλη ἀπὸ τὰ νοήματα, ποὺ οἱ ρήτορες τῆς κλασικῆς γραμματείας θὰ ἐξέφραζαν μὲ πολὺ λιτότερα μέσα. Ἡ ἀδυναμία ὅμως αὐτή, ποὺ σὲ ἄλλους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς ἔφθασε μέχρι κενολογίας, εἶναι ἐδῶ πολὺ μικρή, ἐνῶ ὑπάρχουν γιὰ ἀντιστάθμισμα λαμπρὲς σελίδες, ὅπου πολυσύνθετα θεολογικὰ νοήματα διατυπώνονται μὲ κλασικὴ συντομία, μὲ καλλιέπεια, σα-

φήνεια καὶ γλαφυρότητα». Τοῦτο προϋποθέτει ὅτι τὰ πολυάριθμα ἀκροατήριά του βρίσκονταν σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο πνευματικῆς καλλιεργείας, γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ τὸν παρακολουθοῦν.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁμιλίες του ἀποτελοῦν κείμενα, ποὺ ἐκφωνήθηκαν κατὰ τὴν διάρκεια ἢ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ μεγάλα γεγονότα. Ἔτσι ἔχουμε τὶς δυὸ ὁμιλίες κατὰ τὴν ἐπίθεσι καὶ ἀποχώρησι τῶν Ρώσων, μιὰ στὸ τέλος τῆς Συνόδου τοῦ 867, μιὰ ὁμιλία κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἑνὸς αὐτοκρατορικοῦ ναοῦ καὶ ἄλλη στὴν καθιέρωσι εἰκόνος τῆς Θεοτόκου στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Γιὰ τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς περιστατικὲς αὐτὲς ὁμιλίες μιλήσαμε κατὰ τὴν ἀφήγησι τῆς ζωῆς του καὶ θαυμάσαμε τὴν μαχητικότητά του καὶ τὴν σταθερότητά του στὴν χριστιανικὴ πίστι.

Δὲν ἦταν ὅμως μόνο ἕνας ἁγνὸς ἀγωνιστὴς τῆς Ἀληθείας ὁ Μ. Φώτιος. Ἦταν ἕνας πολύπειρος ὁδηγὸς ψυχῶν. Ἕνας ἡγέτης, ἕνας καλὸς ποιμὴν ποὺ καθοδηγοῦσε τὸ λαό του, δείχνοντάς του τί πρέπει ν' ἀποφεύγη καὶ ποιὲς ἀρετὲς νὰ καλλιεργῆ. Σώζονται οἱ ἠ θ ι κ έ ς του ὁμιλίες περὶ ἀγάπης, ὀλιγοπιστίας, ἐλεημοσύνης, ἀγωγῆς, ὑπερηφανείας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες λιγοστὲς γραμμὲς θὰ παρουσιάσουμε. Εἶπε σ' ἕνα του λόγο:

«Νηστεία Θεῷ ἀποδεκτὴ ἡ μετὰ τῆς τῶν βρωμάτων ἀποχῆς καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἀποστροφῆς, τοῦ φθόνου, τοῦ μίσους, τῆς συκοφαντίας, καὶ τῶν ἄλλων κακῶν. Τούτων ἁπάντων ὁ τὴν ἀληθῆ νηστεύων νηστείαν, λογιζομένην τῷ Θεῷ, πάσῃ δυνάμει καὶ πάσῃ σπουδῇ ὀφείλει ἀποπηδᾶν καὶ ταῖς ἐκεῖθεν τοῦ πονηροῦ ἐπινοουμέναις προσβολαῖς ἀνάλωτος μένειν καὶ ἀσάλευτος· ὁ δὲ σιτίων μὲν ἔν-

δειαν ἀσκῶν, ἐγκράτειαν δὲ τῶν εἰρημένων παθῶν μὴ τηρῶν, ὅμοιός ἐστι τῷ θεμέλια μὲν οἰκίας καταβαλλομένῳ λαμπρά, ὄφεσι δὲ καὶ σκορπίοις καὶ ἐχίδναις συνοικίζοντι αὐτῷ ἐν αὐτῇ· ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐκείνης ἡ τῶν καλῶν θεμελίων καταβολὴ παγὶς γίνεται τοῖς προσιοῦσι θανατηφόρος, τῶν ἐμφωλευόντων ἑρπετῶν λαθραίως περιπιπτόντων τῷ ἰῷ, οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὁ νηστείᾳ μὲν τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν τοῖς ἀνθρώποις θεμελιώσας, ἔνδοθεν δὲ τὰς θηριομόρφους τῶν παθῶν περιθάλπων κεφαλάς, ὀλέθριος τοῖς ἐντυγχάνουσι γίνεται...

»Νηστεύεις βρωμάτων; καλῶς γε ποιεῖς· ὅπλον γὰρ τοῦτο κατὰ τῶν παθῶν τοῖς καλῶς γε χρωμένοις αὐτῷ. Νήστευσον καὶ φθόνου, ἵνα σοι ἡ νηστεία καὶ Θεῷ λογίζοιτο νηστεία καὶ μὴ προσωπεῖον εἴη, τῶν ἄλλων κακιῶν καλυπτομένων ὡς ὑπὸ παραπετάσματι τῷ τῆς ἀσιτίας σχηματισμῷ... Νηστεύεις βρωμάτων; νήστευσον κενοδοξίας, νήστευσον καταλαλιᾶς καὶ συκοφαντίας...».

«Νηστεία δεκτὴ ἀπ' τὸ Θεὸ εἶναι μαζῆ μὲ τὴν στέρησι τῶν τροφῶν καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες, ἀπ' τὸν φθόνο, τὸ μῖσος, τὴν συκοφαντία, καὶ τὰ ἄλλα κακά. Ὅλα αὐτὰ νηστεύοντας αὐτὸς ποὺ κάνει πραγματικὴ νηστεία, ποὺ τὴν ὑπολογίζει ὁ Θεός, ὀφείλει νὰ φεύγῃ μακρυὰ μὲ πηδήματα μ' ὅλη του τὴν δύναμι καὶ ὅλη του τὴν γρηγοράδα καὶ νὰ μένῃ ἄκαμπτος στὶς διαβολικὲς ἐπινοήσεις τοῦ πονηροῦ καὶ ἀσάλευτος· αὐτὸς ὅμως ποὺ ἀσκεῖ τὴν στέρησι ἀπὸ τὰ φαγητὰ καὶ δὲν τηρεῖ τὴν ἐγκράτεια ἀπὸ τὰ γνωστὰ πάθη, μοιάζει μὲ ἐκεῖνον ποὺ ρίχνει γερὰ μὲν θεμέλια στὸ κτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ του, κατοικεῖ ὅμως μαζῆ μὲ φίδια καὶ σκορπιοὺς καὶ ἔχιδνες σ' αὐτό. Διότι ὅπως στὸ σπίτι ἐκεῖνο τὸ χτίσιμο τῶν γερῶν θεμελίων γίνεται παγίδα θανατηφόρος σ' αὐτοὺς ποὺ πλησιάζουν, ἐπειδὴ ρί-

χνουν ὕπουλα τὸ δηλητήριό τους τὰ ἑρπετὰ ποὺ ἔχουν ἐκεῖ φωλιάσει, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ποὺ ἔχει θεμελιώσει στὴν νηστεία τὴν διαφήμισί του ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, μέσα του ὅμως προστατεύει τὰ πάθη, τὰ ὅμοια μὲ θηρία, γίνεται καταστρεπτικὸς στοὺς συνανθρώπους του.

»Νηστεύεις τὰ φαγητά; καλὰ κάνεις. Διότι τοῦτο εἶναι ὅπλο ἐναντίον τῶν παθῶν σ' ἐκείνους ποὺ ξέρουν βέβαια καλὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν. Νήστεψε καὶ τὸν φθόνο, γιὰ νὰ ὑπολογίζεται ἡ νηστεία σου ἀπ' τὸ Θεὸ σὰν νηστεία καὶ νὰ μὴν εἶναι προσωπίδα κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία καλύπτονται οἱ ἄλλες κακίες, ἔχοντας σὰν παραπέτασμα τὸ πρόσχημα τῆς ἀσιτίας. Νηστεύεις τὰ φαγητά; Νήστεψε καὶ τὴν κενοδοξία, νήστεψε τὴν κατάκρισι καὶ τὴν συκοφαντία...».

Σ' ἄλλη εὐκαιρία τόνισε:

«Φύγωμεν πλεονεξίαν, δι' ἧς ἀδικία πολιτεύεται καὶ δικαιοσύνη ἐξορίζεται, φιλαδελφία διαπτύεται καὶ μισανθρωπία περιπτύσσεται. Φύγωμεν μέθας καὶ γαστριμαργίας, αἳ μητέρες πορνείας καὶ ἀκολασίας πεφύκασι... Φύγωμεν ἔρεις καὶ διχοστασίας καὶ μάχας, ἐξ ὧν ἐπιβουλαὶ ὠδίνονται καὶ ἐφ' αἷς οἱ φόνοι ἐπιτίκτονται, ἐπειδὴ πονηρῶν σπερμάτων πονηρὰ φύεται καὶ τὰ γεώργια. Μισήσωμεν ταῦτα καὶ διαπτύσωμεν, τὰς ἐντολὰς δὲ τοῦ Κυρίου ἀγαπήσωμεν καὶ ταύταις ἑαυτοὺς κατακοσμήσωμεν. Παρθενίαν τιμήσωμεν, πραότητα κατορθώσωμεν, τὴν φιλαδελφίαν συντηρήσωμεν, τὴν φιλοξενίαν εἰσοικισώμεθα, τῆς ἐγκρατείας ἀντεχώμεθα...». «Νὰ ἀποφύγουμε τὴν πλεονεξία, ποὺ προκαλεῖ τὴν ἀδικία καὶ ἐξορίζει τὴν δικαιοσύνη, ποὺ ἀπομακρύνει τὴν ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἀγκαλιάζει τὴν μισανθρωπία. Νὰ ἀποφύγουμε τὰ μεθύσια καὶ τὴν λαιμαργία, ποὺ εἶναι ἐκ φύσεως μητέρες τῆς ἀκολασίας καὶ

τῆς πορνείας... Ἂς ἀποφύγουμε τὶς ζήλειες καὶ τὶς διαφωνίες καὶ τὶς διαμάχες, ποὺ γεννοῦν ἐπιβουλὰς καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ φόνοι προέρχονται, ἐπειδὴ ἀπὸ κακὰ σπέρματα φυτρώνουν κακὰ γεωργικὰ προϊόντα. Ἂς τὰ μισήσουμε αὐτὰ καὶ ἂς τὰ φτύσουμε· ἂς ἀγαπήσουμε δὲ τὶς ἐντολὲς τοῦ Κυρίου καὶ μ' αὐτὲς ἂς στολίσουμε τοὺς ἑαυτούς μας. Ἂς ἐκτιμήσουμε τὴν παρθενία, ἂς ἐπιτύχουμε τὴν πραότητα, τὴν ἀγάπη ἀναμεταξύ μας ἂς διατηρήσουμε, τὴν φιλοξενία ἂς φέρουμε στὰ σπίτια μας, τὴν ἐγκράτεια ἂς κρατήσουμε...».

Ὅπως μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε καὶ ἀπὸ τὶς λίγες αὐτὲς γραμμὲς ὁ Μ. Φώτιος ἦταν ἕνας κοινωνικὸς κήρυκας. Ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς ἀκροατάς του ἔργα. Ἡ πίστις πρέπει πάντοτε νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Ὁ πόνος τοῦ συνανθρώπου του ἦταν δικός του πόνος. Καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς ἀκροατάς του νὰ γίνη καὶ δικός τους, ὥστε μὲ ἀγάπην καὶ προθυμίαν νὰ προσφέρουν στοὺς ἐνδεεῖς. Ἔλεγε:

«Σπλαγχνίσθητι ἐπὶ τὸν πένητα καὶ μὴ ἀπώσῃ δεόμενον. Ἐννόησον τοῦ πλουσίου τὸ ἄστεκτον πῦρ καὶ σβέσον τῆς ἐν σοὶ φιλαργυρίας τὴν φλόγα· μὴ συστείλῃς τὴν χεῖρα τῷ πτωχῷ, ἵνα μὴ δακτύλου δεηθεὶς δροσίζοντος ἀποτύχῃς. Λάβε τὸν πένητα τῶν παρὰ σοὶ ἀγαθῶν κοινωνόν, ἵνα μὴ ἀκούσῃς, ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου... Στάξον ἐνταῦθα ρανίδα συμπαθείας, ἵνα σεαυτῷ ποταμοὺς πηγάσῃς φιλανθρωπίας... Ἂν μὲν οὖν ἡ χεὶρ εὐπορῇ, καὶ ἀργύριον κατάθου τῷ δεομένῳ· εἰ δ' οὕτως ἑαυτὸν τῷ μετρίῳ συνετήρησας καὶ τῇ αὐταρκείᾳ ἐχαράκωσας, ὥστε μηδὲν τῶν περιττῶν καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν

τοῖς σοῖς θησαυροῖς ἐναποτίθεσθαι, ἐξ ὧν αὐτὸς τρυφᾷς παράσχου τροφὴν καὶ τῷ πένητι, μᾶλλον δέ, ἐξ ὧν σεαυτὸν διατρέφεις, διάθρεψον καὶ τὸν πένητα. Τὸν ριγοῦντα περίβαλε τὸ ἱμάτιον· τὸν ἄστεγον εἰς τὴν οἰκίαν ὑπόδεξαι· φιλόξενον σεαυτὸν τοῖς ξένοις πάρεχε, τῆς Ἀβραὰμ μεμνημένος φιλοξενίας καὶ τῆς ἀντιμετρηθείσης αὐτῷ παρὰ Θεοῦ εὐλογίας... Ἂν δὲ καὶ τούτων ἀπορῇς, ποτήριον ψυχροῦ μετάδος ὕδατος· δέχεται τοῦτο Χριστὸς παρὰ σοῦ οὐδὲν ἔλαττον ἢ τὰς τῶν πλουσίων πολυτελεῖς δόσεις· οὐ γὰρ τὸν ὄγκον τοῦ δώρου, τὸν δὲ τῆς γνώμης τρόπον ταλαντεύων ἀποδέχεται τὴν προθυμίαν. Μέχρι τούτου τῆς ἐλεημοσύνης ἐκτείνει τὰ μέτρα, μᾶλλον δὲ οὐδ' ἐνταῦθα ἵστησιν· ἀλλ' ἐὰν ἔτι καὶ τούτων ἄπορος ᾖς, καὶ κινῇ μέν σε πρὸς εὐσπλαγχνίαν ἡ προαίρεσις, ἀναστέλλῃ δὲ τὴν προθυμίαν ἡ ἀπορία, ἐπὶ τὸν ἀσθενοῦντα βάδιζε· τὸν ἐν φυλακῇ ἐπισκέπτου· συμπάθησον ἐκ καρδίας τῷ ὁμοπαθεῖ· στέναξον ἐκ ψυχῆς ἐπὶ τῷ συνενεχθέντι δυστυχήματι· στάξον δάκρυον εἰς δρόσον τοῦ πάσχοντος· ἡ γὰρ τοῦ πλησίον ἐκ βάθους συμπάθεια πολλὴ γίνεται τῷ δυσφοροῦντι παραψυχή...».

«Σπλαχνίσου τὸν φτωχὸ καὶ μὴ τὸν διώξης, ὅταν σὲ παρακαλῆ. Φαντάσου τὴν ἀσταμάτητη φωτιά (τοῦ πάθους) τοῦ πλουσίου καὶ σβῆσε τὴν φωτιὰ τῆς φιλαργυρίας μέσα σου· μὴ μαζέψης τὸ χέρι σου ἀπὸ τὸν φτωχό, γιὰ νὰ μὴ χάσης, ὅταν θὰ παρακαλῆς ἐκεῖνον ποὺ θὰ σὲ δροσίση μὲ μιὰ σταγόνα νεροῦ στὸ δάχτυλό του. Κάνε μέτοχο τῆς περιουσίας σου τὸν φτωχό, γιὰ νὰ μὴ ἀκούσης: ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου, ὅταν ζοῦσες... Στάξε, ὅσο βρίσκεσαι σὲ τούτη τὴ ζωή, σταγόνα συμπόνιας, γιὰ ν' ἀναβλύσουν γιὰ σένα ποταμοὶ φιλανθρωπίας... Καὶ ἂν εἶσαι εὔπορος καὶ ἔχεις χρήματα, δῶσε στὸν στερούμενο. Ἐὰν δὲ

ἔτσι τὸν ἑαυτόν σου συντηρῇς μὲ τὴν μέτρια δαπάνη καὶ ἐὰν τὸν ἔκανες σίγουρο μὲ τὴν αὐτάρκεια, ὥστε τίποτα ἀπὸ τὰ περιττὰ ἢ ἀπὸ τὰ πλεονάσματα νὰ μὴν ἀποθηκεύῃς, ἀπὸ ὅσα σὺ ἀπολαμβάνεις δῶσε τροφὴ καὶ στὸν φτωχό, μᾶλλον δὲ ἀπ' ὅσα σὺ τὸν ἑαυτόν σου διατρέφεις, θρέψε καὶ τὸν φτωχό. Αὐτὸν ποὺ τρέμει ἀπὸ τὸ κρύο ντύσε μὲ ροῦχο· τὸν ἄστεγο δέξου στὸ σπίτι σου· στοὺς ξένους γίνε φιλόξενος, ἔχοντας στὸ νοῦ σου τὴν φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τὴν εὐλογία ποὺ ὁ Θεὸς τοῦ ἀνταπέδωκε... Ἂν ὅμως καὶ αὐτὰ σοῦ λείπουν, δῶσε ἕνα ποτήρι κρύο νερό· τὸ δέχεται ὁ Χριστὸς ἀπὸ σένα ὄχι λιγώτερο εὐχάριστα ἀπὸ τὶς πολυτελεῖς προσφορὲς τῶν πλουσίων. Διότι ὄχι τὸν ὄγκο τοῦ δώρου, ἀλλὰ ἀφοῦ ζυγίσῃ τὸν τρόπο τῆς ἀποφάσεως, δέχεται τὴν προθυμία. Μέχρι αὐτοῦ τοῦ σημείου ἁπλώνει τὰ ὅρια τῆς ἐλεημοσύνης, μᾶλλον ὅμως οὔτε ἐδῶ σταματᾷ· ἀλλὰ ἐὰν ἀκόμα καὶ αὐτὸ σοῦ λείπῃ (τὸ νερό) καὶ σὲ παρακινῇ γιὰ ἐλεημοσύνη ἡ διάθεσίς σου, σὲ ἐμποδίζει ὅμως ἡ ἀπορία σου, πήγαινε στὸν ἄρρωστο, ἐπισκέψου τὸν φυλακισμένο, συμπάθησε μὲ τὴν καρδιά σου αὐτὸν ποὺ πάσχει, ἀναστέναξε ἀπὸ τὴν ψυχή σου γιὰ τὸ δυστύχημα ποὺ ἔγινε, στάξε ἕνα δάκρυ γιὰ νὰ δροσισθῇ αὐτὸς ποὺ ὑποφέρει. Διότι ὅταν ἀληθινὰ συμπάσχῃς μὲ τὸν πλησίον, πολλὴ παρηγοριὰ δίνεις σ' αὐτὸν ποὺ δυστυχεῖ...».

Ἄλλωτε πάλι ὑπογράμμισε:

«Ἀγαπητοί, ἐπιμελῶς τῆς ἀγάπης ἐχώμεθα· ταύτην σπουδαίως μεταδιώξωμεν, ταύτην σύνοικον ποιησώμεθα, ταύτην συνέκδημον ἐν ἀγοραῖς, ἐν πόλεσιν, ἐν ἐρημίαις, ἐν βουλαῖς, ἐν δικαστηρίοις· μᾶλλον δέ, ἂν ταύτης καθαρῶς ἐχώμεθα, οὐδὲ δικαστήρια ὅλως ὀψόμεθα· πηγὴ γὰρ αὕτη

καθέστηκε μακροθυμίας, χρηστότητος, ἐπιεικείας, ἀοργησίας, πραότητος, πίστεως, ἐλπίδος, ὑπομονῆς... Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἀγαπητοί, ἵνα τῶν παρὰ Θεοῦ δεδομένων ἡμῖν χαρισμάτων συντηρήσωμεν τὴν κτῆσιν, ἵνα τῶν ἀρετῶν τὴν χάριν μὴ ἀχρειώσωμεν. Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα τέκνα Θεοῦ γενέσθαι καὶ κληθῆναι καταξιωθῶμεν, ἵνα τῆς ἐπουρανίου βασιλείας κληρονόμοι γενώμεθα».

«Ἀγαπητοί, ἂς φροντίζουμε γιὰ τὴν ἀγάπη· αὐτὴν μὲ βιασύνη ἂς ἐπιδιώξουμε, αὐτὴν ἂς κάνουμε συγκάτοικο, αὐτὴν ἂς μεταφέρουμε μαζῆ μας στὶς ἀγορές, στὶς πόλεις, στὶς ἐρημιές, στὶς αἴθουσες τῶν συνεδριάσεων, στὰ δικαστήρια· μᾶλλον ὅμως, ἂν κρατᾶμε καλὰ αὐτήν, δὲν θὰ βλέπουμε καθόλου δικαστήρια· διότι αὐτὴ ἔχει γίνει πηγὴ μακροθυμίας, χρηστότητος, ἐπιεικείας, ἐλλείψεως ὀργῆς, πραότητος, πίστεως, ἐλπίδος, ὑπομονῆς... Ἂς ἀγαπήσουμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ἀγαπητοί, γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὰ χαρίσματα ποὺ μᾶς ἔχει δώσει ὁ Θεός, γιὰ νὰ μὴ ἀχρηστεύσουμε τὴν ὀμορφιὰ τῶν ἀρετῶν. Ἂς ἀγαπήσουμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον γιὰ νὰ ἀξιωθοῦμε καὶ νὰ γίνουμε καὶ νὰ ὀνομασθοῦμε παιδιὰ τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ κληρονομήσουμε τὴν βασιλεία τῶν Οὐρανῶν».

Ἡ ἀγάπη κι' ὅλες οἱ ἀρετὲς πηγάζουν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Κι' αὐτὴ πάλι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀγωνιστικὴ διάθεσι, ἀπὸ τὴν καθημερινὴ προσπάθεια, ποὺ πρέπει νὰ καταβάλλη ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ εἶναι ἕνας ἀληθινὰ πιστός. Σὲ μία ὁμιλία του μετὰ τὴν συμπλήρωσι τῶν κατηχήσεων εἶπε:

«Μηδεὶς ἀπολειφθῇ τοῦ ἀγῶνος, μηδεὶς ὀκλάσῃ, ἀγαπητοί, μηδεὶς λιποτακτήσῃ· πάντες προθύμως ἀποδυσώμεθα,

γενναίως ἀγωνισώμεθα. Καρτερήσωμεν εὐψύχως, ἀντιπαραταξώμεθα ἀνδρικῶς· μέσος γὰρ ὁ στεφοδότης ἕστηκεν, ὁ Χριστός, τὰ τῆς νίκης ἀνατεινόμενος βραβεῖα».

«Κανεὶς νὰ μὴ ἐγκαταλείψη τὸν ἀγῶνα, κανεὶς νὰ μὴ καμφθῆ, ἀγαπητοί, κανεὶς νὰ μὴ λιποτακτήση. Ὅλοι μὲ προθυμία ἂς ριχτοῦμε στὸν ἀγῶνα, μὲ γενναιότητα ἂς πολεμήσουμε. Ἂς ὑπομείνουμε μὲ γενναιοψυχία, ἂς παραταχθῶμεν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μὲ ἀνδρεία. Διότι στὸ μέσον στέκεται ἐκεῖνος, ποὺ θὰ δώση τὸ στεφάνι τῆς νίκης, ὁ Χριστός, καὶ θὰ μᾶς προσφέρη τὰ βραβεῖα τῆς νίκης».

Ἄλλοτε πάλι μίλησε μὲ δύναμι γιὰ τὴν πραγματικὴ ἀξία τῆς ζωῆς καὶ τὴν ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων. Εἶπε μεταξὺ ἄλλων:

«Προσέχετε, ἀδελφοί, καὶ κατανοήσατε τὸ εὐτελὲς ἡμῶν τῆς ζωῆς καὶ ταχέως μαραινόμενον, ὅτι σκιᾷ ἀπεικάζεται καὶ ὀνείροις παραβάλλεται καὶ οὐδενὸς τούτων εὑρίσκεται μονιμώτερον· καὶ γὰρ ἡ ἐνταῦθα ζωὴ παρεῖναι μὲν δοκοῦσα παρέρχεται, παρελθοῦσα δὲ οὐκ ἐπαναστρέφει... Ἐννοήσωμεν τίνες ἐσμὲν καὶ ὅσον ἂν ἐνθάδε χρόνον βιώσωμεν, ποῦ μετὰ ταῦτα πορευσόμεθα καὶ ὅπως τῶν βεβιωμένων ἡμῖν ἀπαραιτήτως τὰς εὐθύνας εἰσπραχθησόμεθα καὶ μὴ πρὸς μόνον ἑαυτοὺς ἀναρτῶμεν τὸν παρόντα βίον, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος μνημονεύσωμεν· μιμνήσκου γάρ, φησὶν ὁ προφήτης, τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐχ ἁμαρτήσεις... Σωφρονίσωμεν καὶ πρὸ θανάτου τὸν θάνατον μελετήσωμεν, ἵνα ζήσωμεν μετὰ θάνατον, ὕπνον τίμιον ἐναντίον Κυρίου... Μέχρις ἂν ἡ πανήγυρις ἵσταται, σπουδαίως ἀγωνισώμεθα, ἵνα ὦμεν ἑαυτοῖς τὰ πρὸς τὴν πορείαν παρεσκευακότες ἐφόδια. Ἐπὶ θύραις ἕστηκεν ἡ ὁδὸς καὶ τοῦ τέλους ἐγγὺς ὁ καιρὸς καὶ τῶν ἐφοδίων ἡ χρεία

πολλὴ καὶ ἡ πραγματεία, δι' ἧς ἐμπορεύεσθαι ταῦτα δυνατόν, ἀταλαίπωρος· οὐ δεῖται πόνων πλειόνων, οὐχ ὑπερορίας ὁδοῦ καὶ μακρᾶς, οὐδὲ θαλάσσης ἐκπλεῦσαι δεῖ πέλαγος ἀχανές... παρ' ἡμῖν ἐστι τῆς πραγματείας τὰ κέρδη· παρ' ἑαυτοῖς ἐστιν ἡ τῶν δακρύων πηγή, ἃ στάζει μὲν κατὰ τῶν παρειῶν, βαπτίζει δὲ λαμπρῶς τὴν ψυχὴν καὶ τὸν παράδεισον ἡμῖν εἰς καρποφορίαν κατάρδει...».

«Προσέχετε, ἀδελφοί, καὶ ἀντιληφθῆτε πόσο τιποτένια εἶναι ἡ ζωή μας καὶ πόσο γρήγορα μαραίνεται, διότι μὲ σκιὰ παρομοιάζεται καὶ μὲ ὄνειρα παραβάλλεται καὶ δὲν εἶναι ἀπὸ τίποτα ἀπ' αὐτὰ σταθερώτερη· διότι ἡ ἐδῶ ζωὴ ἂν καὶ φαίνεται νὰ παραμένη, ὅμως παρέρχεται, ὅταν δὲ περάση δὲν ἐπιστρέφει. Ἂς συλλογισθοῦμε τί εἴμαστε καὶ πόσο καιρὸ θὰ ζήσουμε, ποῦ κατόπιν θὰ πᾶμε καὶ πῶς θὰ εἰσπράξουμε τὶς εὐθῦνες γι' αὐτὰ ποὺ κάναμε στὴ ζωή μας καὶ ἂς μὴ ἐξαρτᾶμε τοὺς ἑαυτούς μας ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ μόνο, ἀλλὰ καὶ τὴν μελλοντικὴ ἂς θυμώμαστε. Θυμήσου, λέει ὁ προφήτης, τὰ μακρυνὰ γηρατειά σου καὶ δὲν θὰ ἁμαρτήσης ποτέ. Ἂς βάλουμε μυαλὸ καὶ ἂς μελετήσουμε τὸν θάνατο πρὶν πεθάνουμε, γιὰ νὰ ζήσουμε μετὰ τὸν θάνατο ὕπνον τίμιον κοντὰ στὸν Κύριό μας.. Ὅσο στέκεται τὸ πανηγύρι, μὲ βιασύνη ἂς ἀγωνισθοῦμε γιὰ νὰ ἔχουμε ἕτοιμα τὰ ἐφόδια τῆς πορείας μας. Πολὺ πλησίον μᾶς περιμένει ὁ δρόμος καὶ μᾶς ἀγγίζει τὸ τέλος καὶ μεγάλη εἶναι ἡ ἀνάγκη τῶν ἐφοδίων καὶ ἡ προσπάθεια μὲ τὴν ὁποία θὰ μπορέσουμε νὰ ἐμπορευθοῦμε αὐτὰ εἶναι χωρὶς ταλαιπωρίες· δὲν χρειάζονται περισσότεροι κόποι, οὔτε κοπιαστικὸς καὶ μακρὺς δρόμος, οὔτε χρειάζεται νὰ πλεύσουμε στὸ ἀμέτρητο πέλαγος τῆς θαλάσσης... δικά μας εἶναι τὰ κέρδη τῆς προσπαθείας, σὲ μᾶς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν δακρύων ποὺ τρέχουν μὲν στὰ μάγουλά μας, λούζουν

δὲ μὲ λαμπρότητα τὴν ψυχὴ καὶ ποτίζουν τὸν παράδεισον γιὰ νὰ φέρῃ σὲ μᾶς καρπούς».

Δύσκολος ὅμως ὅπως εἶναι ὁ πνευματικὸς ἀγώνας θὰ ἔχῃ καὶ πτώσεις, θὰ ἔχῃ καὶ κατολισθήσεις. Ὁ πιστὸς παρὰ ταῦτα δὲν ὀλιγοπιστεῖ. Ἔχει τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα νὰ σηκώνεται καὶ νὰ συνεχίζῃ τὸν ἀγῶνα του. Ἔχει τὸ μυστήριο τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, ποὺ καθαρίζει τὴν ψυχὴ καὶ τῆς δίνει νέα φτερὰ νὰ συνεχίζῃ τὴν προσπάθειά της τὴν πνευματική.

«Τί οὖν φησίν; ἐπείπερ ἐξημάρτομεν μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ ταῖς πλημμελείαις κατεμολύνθημεν, οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἔτι σωτηρίας ἐλπίς; οὐκ ἔστιν ἐπιστροφῆς φάρμακον; πάντα οἴχεται, πάντα ἠφάνισται, τὸ μακρόθυμον, τὸ φιλάνθρωπον, τὸ ἀνεξίκακον, τὸ πολυεύσπλαγχνον;... οὐκ ἔστι θεραπείας ἄλλη ὁδός; οὐκ ἔστιν ἀνακτήσεως τρόπος ἕτερος; Ὅσον μὲν οὖν ἐπὶ ταῖς ἡμῶν ἐκτόποις πράξεσιν, οὐκ ἔστιν· ὅσον δὲ ἐπὶ τῇ χρηστότητι καὶ τῇ ἀφάτῳ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἔστι. Τί οὖν ἔστι τοῦτο; ἡ διὰ μετανοίας εἰλικρινοῦς ἐξαγόρευσις... Πῶς δὲ ἐξαγορεύσω; τὸν ἄσωτον μιμούμενος ἐν τῷ προσπίπτειν καὶ κραυγάζειν πρὸς Κύριον ἐν συντετριμμένῃ καρδίᾳ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν Σου, δέξαι με, πάτερ μετανοοῦντα... Πῶς ἐξαγορεύσω; ἐλεῶν πτωχὸν καὶ πένητα καὶ τὰ τοῦ πλησίον ἀφιεὶς πλημμελήματα. Οὕτως ἁμαρτία ἀπαλείφεται, οὕτω τῶν πλημμελημάτων καθαιρόμεθα...».

«Τί λοιπὸν λέγει; Ἐπειδὴ ἁμαρτήσαμε μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ ἐπειδὴ μὲ τὰ σφάλματά μας καταμολυνθήκαμε, δὲν

ὑπάρχει γιὰ μᾶς ἐλπὶς σωτηρίας; δὲν ὑπάρχει φάρμακο ἐπιστροφῆς; Τὰ πάντα ἔχουν χαθῆ, τὰ πάντα ἔχουν ἐξαφανισθῆ, ἡ μακροθυμία, ἡ φιλανθρωπία, ἡ ἀνεξικακία καὶ ἡ εὐσπλαχνία;... Δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος θεραπείας; Δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος νὰ ἀποκτήσωμε πάλι ὅ,τι ἐχάσαμε; Ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἁμαρτωλές μας πράξεις δὲν ὑπάρχει. Ὅσο ὅμως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀνείπωτη φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχει τρόπος σωτηρίας. Ποιὸς εἶναι λοιπὸν αὐτός; Ἡ ἐξομολόγησις μετὰ ἀπὸ εἰλικρινῆ μετάνοια... Πῶς ὅμως νὰ ἐξομολογηθῶ; Μιμούμενος τὸν ἄσωτο καὶ πέφτοντας στὰ πόδια τοῦ Κυρίου καὶ κραυγάζοντας μὲ καρδιὰ συντετριμμένη καὶ μὲ πνεῦμα ταπεινώσεως: ἡμάρτησα στὸν οὐρανὸ καὶ ἐνώπιόν Σου, δέξαι με, Πατέρα, μετανοοῦντα... Πῶς νὰ ἐξομολογηθῶ; Ἐλεῶντας τὸν φτωχὸ καὶ τὸν ζητιάνο καὶ συγχωρῶντας τοῦ πλησίον μου τὶς ἀδικίες. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ ἁμαρτία ἐξαλείφεται, ἔτσι καθαριζόμαστε ἀπὸ τὰ σφάλματα...».

Σὲ ἐπιστροφὴ καὶ μετάνοια μᾶς καλεῖ ὁ Οὐρανὸς κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς μας, σὲ κάθε περίοδο τοῦ ἔτους. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐποχές, οἱ μεγάλες γιορτές, ποὺ εἶναι σταθμοὶ ἀνεφοδιασμοῦ. Γι᾽ αὐτὸ κάθε κήρυκα τοῦ θείου λόγου συγκινοῦν ἰδιαίτερα τὰ μεγάλα αὐτὰ ἑορταστικὰ γεγονότα τοῦ ἔτους, στὰ ὁποῖα ἀφιερώνει τοὺς πιὸ θερμούς του λόγους. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὸν Μέγα Φώτιο. Μᾶς ἔχει χαρίσει θαυμάσια κείμενα στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς μεγάλες ἑορτές. Ἔχουμε δυὸ ὁμιλίες στὸν Εὐαγγελισμὸ τῆς Θεοτόκου, μιὰ στὰ γενέθλια τῆς Παναγίας, μιὰ γιὰ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων, δυὸ στὴν Μεγάλη Σαρακοστή, δύο στὴ Σταύρωσι.

Τὴν Βαϊοφόρο ὑμνεῖ μὲ θερμὰ λόγια καὶ μᾶς παρακινεῖ σὲ μιὰ ἀνώτερη ζωή:

«Μὴ τῶν Ἰουδαίων μιμησώμεθα τὴν ἀγνωμοσύνην, ἀλλὰ τῶν παίδων ζηλώσωμεν τὴν εὐχαριστίαν... Γενώμεθα καὶ ἡμεῖς ὡς οἱ παῖδες... Γενώμεθα παῖδες τῇ κακίᾳ... Προσάξωμεν κλάδους ἐλεημοσύνης τῷ Κυρίῳ, ἵνα εἰσέλθωμεν εἰς τὴν αἰώνιον χαρὰν τῶν δικαίων. Ὑπαντήσωμεν αὐτῷ στρωννύντες χιτῶνας. Στρωννύντες πῶς; τῷ τοῖς πενομένοις ὑποστρωννύειν· αὐτὸς γὰρ εἰς ἑαυτὸν τὰ τῶν πενήτων ἀναδέχεται καὶ βοᾷ, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Ὦ φιλανθρώπου καὶ θείας φωνῆς! Ἐμοί φησι τοὺς χιτῶνας ὑποστρωννύεις, ὅτε τούτοις τοὺς πένητας ἀμφιάζεις· ἐμὲ περιθάλπεις, ὅτε τούτοις τὴν πικρὰν τοῦ κρύου λύεις ἀλγηδόνα...».

«Ἂς μὴ μιμηθοῦμε τὴν ἀγνωμοσύνη τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ ἂς ζηλέψουμε τὴν εὐγνωμοσύνη τῶν παιδιῶν... Ἂς γίνουμε καὶ ἡμεῖς σὰν τὰ παιδιά... Ἂς γίνουμε παιδιὰ ὡς πρὸς τὴν κακία... Ἂς προσφέρουμε κλαδιὰ μὲ καρποὺς ἐλεημοσύνης στὸν Κύριο, γιὰ νὰ εἰσέλθωμεν στὴν αἰώνια χαρὰ τῶν δικαίων. Ἂς τὸν προϋπαντήσουμε στρώνοντας χιτῶνες. Πῶς ὅμως νὰ τοὺς στρώνουμε; μὲ τὸ νὰ τοὺς στρώνουμε γιὰ τοὺς φτωχούς· διότι Αὐτὸς δέχεται γιὰ τὸν ἑαυτόν του τὶς ὑπηρεσίες μας στοὺς φτωχοὺς καὶ μᾶς λέει δυνατά: ὅ,τι ἐκάνατε γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀδελφούς μου, σὲ μένα τὸ ἔχετε κάνει. Ὦ φωνὴ ἀγαπημένη καὶ θεϊκή! Σὲ μένα, λέει, στρώνεις τὰ ροῦχα σου, ὅταν μ' αὐτὰ τοὺς φτωχοὺς ντύνης, ἐμένα περιθάλπεις, ὅταν σ' αὐτοὺς γλυκαίνης τοὺς πικροὺς πόνους τοῦ κρύου...».

Τὴν εἴσοδο τὴν θριαμβευτικὴ στὰ Ἱεροσόλυμα ἀκολουθεῖ ἡ σύλληψις, τὰ πάθη τὰ φρικτά, ὁ Σταυρός.

Τὴν σταυρικὴ θυσία μᾶς παρουσιάζει μὲ ζωηρὰ χρώματα καλώντας μας νὰ τὴν οἰκειοποιηθοῦμε, ἀγωνιζόμενοι ἐναντίον τοῦ κατωτέρου ἑαυτοῦ μας. Νὰ ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὶς ὁμιλίες του στὸ θεῖο Πάθος:

«Διατί ταῦτα πάσχει ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης; ἵνα σοι τὴν σωτηρίαν πηγάσῃ, ἵνα τῆς δουλείας τοῦ διαβόλου ἀπαλλάξῃ, ἵνα τῆς παλαιᾶς τυραννίδος ἐξαρπάσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ταῦτα πάσχει, ἵνα ἡμᾶς ἐφάπαξ πραθέντας τῇ ἁμαρτίᾳ ἐξαγοράσῃ, ἡμεῖς δὲ αἰσχραῖς οὕτω καὶ ἐκτόποις ἡδοναῖς καὶ ῥαθυμίαις πάλιν ἀπεμπολεῖν ἑαυτοὺς ἀπαρχόμεθα; Ἐκεῖνος μαστίζεται, ἵνα τὰς μάστιγας τῶν ἁμαρτιῶν ἀποστήσῃ ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς πάλιν ὥσπερ δεσπόταις ἀγαθοῖς ὑποκατακλινόμεθα αὐταῖς; Ἐκεῖνος τὸ σῶμα τῷ θανάτῳ παραδίδωσιν, ἵνα τὴν ἡμετέραν ζωοποιήσῃ ψυχήν, καὶ ἡμεῖς τὸ οἰκεῖον σῶμα ἐκφύλοις πράξεσιν ἀγριαίνοντες πολεμεῖν τε καὶ φονᾶν ἐπιτρέπομεν κατὰ τῆς ψυχῆς; Ἐκεῖνος θανάτου γεύεται, ἵνα ἡμῖν τὴν ἀθανασίαν ἀποδῷ, καὶ ἡμεῖς τῷ βρόχῳ τῶν παθῶν ἑαυτοὺς ἀποπνίγειν φιλονεικοῦμεν; Ἡ γῆ σείεται, ὁ ἥλιος σκοτίζεται, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ῥήγνυται, ὅτι δεσπότην ὁρᾷ σταυρούμενον δι' ἡμᾶς, ἡμεῖς δὲ οὐδὲ στυγνάζομεν ἐφ' οἷς ἐξημάρτομεν; Τὰ στοιχεῖα ἀλλοιοῦται καὶ σοὶ οὐδ' οὕτως ἐπὶ τὸ κρεῖττον γίνεται μεταβολή; Οὐδὲ ταῦτά σε πρὸς μετάνοιαν καλεῖ, οὐδὲ ταῦτα τὴν πώρωσιν μαλάττει τῆς ψυχῆς;»

«Γιατί παθαίνει ὅλα αὐτὰ ὁ Δεσπότης τοῦ παντός; γιὰ νὰ ἀναβλύσῃ ἀπὸ τὸ Σταυρό του ἡ σωτηρία γιὰ σένα, γιὰ νὰ σὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν δουλεία τοῦ διαβόλου, γιὰ νὰ σὲ ἁρπάξῃ ἀπὸ τὴν παλαιὰ τυραννία. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν αὐτὰ πάσχει, γιὰ νὰ μᾶς ἐξαγοράσῃ μιὰ γιὰ πάν-

τα, ἐπειδὴ πουληθήκαμε στὴν ἁμαρτία, ἐμεῖς δὲν ἀρχίζουμε πάλι νὰ παραδίνωμε τοὺς ἑαυτούς μας στὶς τόσο αἰσχρὲς καὶ ἄθλιες ἡδονὲς καὶ στὴν τεμπελιά; Ἐκεῖνος μαστιγώνεται γιὰ νὰ ἀπομακρύνη τὶς μάστιγες τῶν ἁμαρτιῶν ἀπὸ πάνω μας καὶ ἐμεῖς πάλι ὑποκλινόμαστε σ' αὐτὲς σὰν σὲ καλοὺς κυρίους; Ἐκεῖνος παραδίνει τὸ σῶμα Του στὸν θάνατο γιὰ νὰ δώση ζωὴ στὴν ψυχή μας, καὶ ἐμεῖς ἐξαγριώνουμε τὸ δικό μας σῶμα μὲ ἔκφυλες πράξεις καὶ ἐπιτρέπουμε σ' αὐτὸ νὰ πολεμῆ καὶ νὰ ζητῆ τὸ φόνο τῆς ψυχῆς; Ἐκεῖνος γεύεται τὸν θάνατο, γιὰ νὰ μᾶς χαρίση τὴν ἀθανασία, καὶ ἐμεῖς φιλονεικοῦμε νὰ καταπνίξουμε τοὺς ἑαυτούς μας μὲ τὴν θηλειὰ τῶν παθῶν; Ἡ γῆ σείεται, ὁ ἥλιος σκοτινιάζει, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ σχίζεται, γιατί βλέπει τὸν δεσπότη σταυρωμένον γιὰ χάρι μας, ἐμεῖς δὲ καθόλου δὲν λυπούμεθα γιὰ τὶς ἁμαρτίες μας; Τὰ στοιχεῖα τῆς γῆς ἀλλοιώνονται, καὶ σὲ σένα δὲν γίνεται καμμιὰ μεταβολὴ πρὸς τὸ καλύτερο; Οὔτε αὐτὰ δὲν σὲ παρακινοῦν σὲ μετάνοια, οὔτε μαλακώνουν τὴν πώρωσι τῆς ψυχῆς σου;»

Κι' ἀπὸ τὰ λίγα τοῦτα ἀπανθίσματα μπορέσαμε κάπως νὰ νοιώσουμε τὸν Ρήτορα Ἱεράρχη. Καὶ θαυμάσαμε τὸ ταπεινὸ καὶ ἀγωνιστικό του φρόνημα, τὴν βαθειά του πίστι, τὴν θερμή του ἀγάπη στὸν Θεὸ Πατέρα.

δ) Οἱ ἐπιστολές του.

Στὴ σειρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπιστολογράφων ὁ Πατριάρχης Φώτιος κατέχει μιὰ ἐξέχουσα θέσι καὶ γιὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιστολῶν (ἔχουν περισωθῆ 263 ἐπι-

στολές του) καὶ γιὰ τὴν ἀξία τους ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους καὶ περιεχομένου καὶ γιὰ τὴν σπουδαιότητά τους σὰν πηγὴ γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν σκέψι του.

«Οἱ ἐπιστολές του πραγματεύονται κάθε ζήτημα ἰδιωτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς φύσεως. Εἶναι γεμάτες ἀπὸ ἑρμηνευτικὰ σχόλια στὴν Ἁγία Γραφή, νουθεσίες πρὸς κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, πλουσίους καὶ φτωχούς, ἀδικοῦντας καὶ ἀδικουμένους». «Ὁ Φώτιος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ἐμφανίζεται, γράφει ὁ Κρουμβάχερ, ὡς συγγραφεὺς λόγιος, ἔμπειρος τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, πολυμερὴς τὰς γνώσεις, εὔστροφος, πνευματώδης καὶ πάντοτε ὑπέροχος ἀνήρ. Περισσότερον τῶν θεολογικῶν ἐπιστολῶν, αἵτινες παρουσιάζουσι ζωηρὰν εἰκόνα τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων, εὐαρεστοῦσι τὰ μικρὰ ἐκ ποικίλων ἀφορμῶν ὑπαγορευθέντα ἐπιστόλια, πνευματώδη, σύντομα καὶ ἀκριβολόγα».

Τὴν κρίσι τοῦ Κρουμβάχερ συνυπογράφει καὶ ὁ καθηγητὴς Μπαλάνος τονίζοντας, ὅτι «ἐκεῖ ὅπου ὁ Φώτιος ἀνεδείχθη ἀπαράμιλλος εἶναι αἱ ἐπιστολαί του. Εἰς αὐτὰς ἀντικατοπτρίζεται ἡ ἐξαιρετικὴ μόρφωσις καὶ πολυμέρεια τοῦ ἀνδρός, τὸ εὐρύτερον πνεῦμα του, ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀνησυχιῶν, ἡ εὐγένεια τοῦ ἤθους καὶ ἡ χάρις τοῦ ὕφους».

Πρὸς κάποιον Γεώργιο ξενοδόχο — ποὺ εἶχε δηλαδὴ τὴν φροντίδα τῶν ξένων — γράφει γιὰ τὸ πάθος τῆς πλεονεξίας, στὸ ὁποῖο ἦταν δέσμιος:

«Ἐρᾷς χρημάτων, διὰ τοῦτο οὐχ' ὁρᾷς· ἔρωτι γὰρ κακίας ὁ τῶν καλῶν ἔρως ἀποσβέννυται. Εἰ δέ γε τὴν φλόγα

τῆς πλεονεξίας ἀποσβέσεις καὶ τὰς ἀκάνθας τῆς φιλαργυρίας συμπλέξεις, ρᾷον ἡ τῆς ψυχῆς ἄρουρα τὸν οἰκεῖον καρπόν, τὴν ἐλεημοσύνην, ἀναβλαστήσει· καὶ σὲ ἀντὶ τοῦ μετὰ τῶν ἐρίφων τετάχθαι, εἰς τὴν τῶν προβάτων ἀγέλην μεταστήσει. Ἔρρωσο».

«Ποθεῖς μὲ πάθος τὰ χρήματα, γι' αὐτὸ δὲν βλέπεις· ἀπὸ τὸν πόθο τῆς κακίας σβήνεται ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀρετῆς. Ἂν ὅμως τὴν φωτιὰ τῆς πλεονεξίας σβήσῃς καὶ ξερριζώσῃς τὰ ἀγκάθια τῆς φιλαργυρίας, εὐκολώτερα τὸ χωράφι τῆς ψυχῆς τὸν φυσικὸν καρπόν του, δηλαδὴ τὴν ἐλεημοσύνη, θὰ ξαναβλαστήσῃ. Καὶ σὺ ἀντὶ νὰ καταταχθῇς στὴν παράταξι τῶν ἐρίφων, στὸ κοπάδι τῶν προβάτων θὰ μεταφερθῇς. Ὑγίαινε».

Καὶ στὴν 107η ἐπιστολή του μιλάει γιὰ τὸ θέμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ:

«Μέγα κακὸν ἡ δόκησις· ἄφρονα τὸν ἄνθρωπον ποιεῖ, οὐδ' ἀπαλλαγῆναι τοῦ πάθους ἐᾷ, οὐδὲ μεταμαθεῖν τὸ συνοῖσον· ἐχθροὺς ὁρᾶν ἀναπείθει τοὺς μεθέλκειν τῆς πλάνης καὶ βοηθεῖν ἐπιχειροῦντας... Φεῦγε πάσῃ δυνάμει τὴν οἴησιν· κρημνός ἐστι βαθύς, πᾶσαν σωτηρίας ἄνοδον περιῃρημένος».

«Μεγάλο κακὸ ἡ ὑπερηφάνεια· τὸν ἄνθρωπο τὸν κάνει ἄμυαλο, οὔτε τὸν ἀφίνει νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ πάθος, οὔτε νὰ μάθῃ τί τὸν συμφέρει. Ἡ ὑπερηφάνεια πείθει τὸν ἄνθρωπο νὰ βλέπῃ ἐκείνους, ποὺ προσπαθοῦν νὰ τὸν τραβήξουν ἀπὸ τὴν πλάνην καὶ νὰ τὸν βοηθήσουν, σὰν ἐχθρούς... Ἀπόφευγε μὲ κάθε δύναμι τὸν ἐγωϊσμό· γκρεμὸς εἶναι μεγάλος, καὶ καταστρέφει κάθε πρόοδο σωτηρίας».

Κοντὰ στὶς ἐλεγκτικές του ἐπιστολές, ὑπάρχουν καὶ

παραινετικὲς καὶ ἐγκωμιαστικές. Ξέρει σὰν καλὸς καὶ βαθὺς παιδαγωγὸς ποὺ ἦταν τί χρειάζεται στὸν παραλήπτη τῆς κάθε ἐπιστολῆς του. Καὶ τὸ προσφέρει μὲ ἀγάπη.

Γράφει πρὸς τὸν πρωτοσπαθάριο Μιχαὴλ γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἀληθινῆς μορφώσεως:

«Τῆς παιδείας ἡ κτῆσις τῷ γεγηρακότι κρατίστη γίνεται βίου βακτηρία, καὶ τὸν ἀνθοῦντα τὴν νέαν ἡλικίαν εἰς ἀρετῆς χώραν ἀλύπως διαβιβάζει. Παίδευε τοίνυν σοφίαν καὶ ἀρετὴν τοὺς σοὺς παῖδας, ἵνα καὶ νεάζοντες ὡραίαν ἔχωσι τὴν πολιτείαν καί γεγηρακότες μὴ δέωνται τῆς ἑτέρων βοηθείας».

«Ἡ ἀπόκτησι τῆς μορφώσεως ἄριστο στήριγμα γίνεται στὴ ζωὴ τοῦ γέρου καὶ αὐτὸν ποὺ εἶναι στὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του στὴν χώρα τῆς ἀρετῆς, χωρὶς λύπες τὸν μεταφέρει. Μόρφωνε λοιπὸν μὲ σοφία καὶ μὲ ἀρετὴ τὰ παιδιά σου, γιὰ νὰ ἔχουν ὄμορφη ζωὴ ὅσο εἶναι νέοι καὶ γιὰ νὰ μὴ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ξένη βοήθεια ὅταν θὰ γεράσουν».

Καὶ πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀθανάσιο λέει:

«Ἐπειδή, κατὰ μίμησιν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, σαὐτὸν ἐσταύρωσας τῷ κόσμῳ καὶ τῷ κοσμοκράτορι, πέπομφά σοι τὸν σταυρόν, φυλακτήριον τῆς σταυρώσεως».

«Ἐπειδὴ μιμούμενος τὸν Χριστό, τὸν ἀληθινὸ Θεό μας, σταύρωσες τὸν ἑαυτόν σου ὡς πρὸς τὸν κόσμο τὸν ἁμαρτωλὸ καὶ τὸν ἄρχοντα διάβολο, σοῦ ἔστειλα τὸν σταυρό, γιὰ νὰ σοῦ διατηρῇ τὴν ἠθικὴ αὐτὴ σταύρωσι, ποὺ κατώρθωσες».

Ἰδιαιτέρας ὅμως σημασίας εἶναι οἱ παραμυθητικές

του ἐπιστολές. Ὅπως ὅλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ἔτσι καὶ ὁ Μ. Φώτιος ἔνοιωσε τὸν πόνο καὶ ἔγινε τῶν πονεμένων ὁδηγὸς καὶ συμπαραστάτης. Ἔγραφε ἐπιστολὲς σὲ θλιμένους γονεῖς καὶ διωκομένους γιὰ τὴν πίστι συναθλητάς του. Παρηγοροῦσε νέους καὶ ἡλικιωμένους, ἀνθρώπους ποὺ κατεῖχαν θέσεις στὴν κοινωνία καὶ ἀνθρώπους λίγων γραμμάτων.

Μεταξὺ ἄλλων, γράφει στὸν Ταράσιο, ποὺ εἶχε χάσει τὴν κόρη του:

«Ἐννοήσωμεν τίνες ἐσμέν· πόθεν γεγόναμεν; οὐκ ἐκ θνητῶν θνητοί;... Θνητὴ προελήλυθεν ἐκ σπλάγχνων θνητῶν, καὶ τῷ θνητῷ βίῳ, νόμῳ φύσεως λειτουργοῦσα, τῷ αὐτῷ τῆς φύσεως νόμῳ πρὸς τὴν ἀθάνατον πολιτείαν ἀπεδήμησεν... Τοιγαροῦν στῶμεν ἀνδρείως, στῶμεν εὐθαρσῶς...».

«Ἂς νοιώσουμε ποιεὶ εἴμαστε· ἀπὸ ποῦ καταγόμαστε; δὲν εἴμαστε θνητοὶ γεννημένοι, ἀπὸ θνητούς; Θνητὴ ἦταν καὶ ἡ κόρη σου ἀφοῦ προῆλθε ἀπὸ σπλάγχνα θνητῶν καὶ ἀφοῦ ἐξυπηρέτησε τὸ νόμο τῆς φύσεως, μὲ αὐτὸ τὸ νόμο τῆς φύσεως, ἀπεδήμησε πρὸς τὴν ἀθάνατη πολιτεία... Λοιπὸν ἂς σταθοῦμε μὲ ἀνδρεία, ἂς σταθοῦμε μὲ θάρρος μπρὸς στὸ θλιβερὸ γεγονός...».

Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Μ. Φωτίου δὲν εἶναι ἁπλᾶ σημειώματα ἐπάνω σὲ τρέχουσες ὑποθέσεις, ἀλλὰ τεκμήρια τόσο τῆς θεολογικῆς του δεινότητος ὅσο καὶ τῆς ἀδόλου πνευματικότητός του. Ἀπὸ τὶς γραμμὲς ποὺ χαράζει ὁ ἄνθρωπος καὶ δὲν τὶς προορίζει γιὰ δημοσιότητα φαίνεται ἡ πτώχεια ἢ ὁ πλοῦτος τῆς ψυχῆς τοῦ ἐπιστολογράφου. Ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Φωτίου ἀναπηδᾶ ὅλο τὸ ψυχικό του μεγαλεῖο,

ποὺ μπορεῖ νὰ συγκεφαλαιωθῆ στὴν ταπείνωσί του, στὴν ἁπλότητά του καὶ στὴν ἀγάπη του.

ε) Οἱ ὕμνοι του.

Ὁ Μ. Φώτιος συνέθεσε καὶ ὕμνους, ποὺ ἀναφέρονται στὶς δοκιμασίες του ἢ ἀνυμνοῦν θεῖα πρόσωπα ἢ τὸν αὐτοκράτορα. Στοὺς πρώτους ὑπάγονται οἱ ᾠδές του, ποὺ φανερώνουν ὅλο τὸ βάθος τῆς πίστεώς του καὶ τὴν πνοὴ τῆς ποιήσεώς του.

ΩΔΗ Γ΄

«Νεῦσον πρὸς ἡμᾶς τοὺς τιμῶντας σε, Λόγε,
ἐχθρῶν ἁπάντων μηχανὰς ἀποτρέπων,
ὑπερβολῇ γὰρ ἐχθρικῆς κακουργίας
εἰς πλῆθος εἰσέδυμεν ἀσχέτου ζάλης,
ῥῦσαι δὲ καὶ στήριξον ἡμᾶς σῷ φόβῳ».

ΩΔΗ Ε΄

«Ὁ φῶς ὑπάρχων αὐθυπόστατον, Λόγε,
ἴθυνον αὐτὸς πρὸς τρίβους σωτηρίας
βοῶντα δέξαι καὶ σκότους ἁμαρτίας
ἐλευθέρωσον, Χριστέ, τὴν ἐμὴν φρένα·
λύτρον γὰρ ἡμῶν τῶν κακῶν ἐλήλυθας».

ΩΔΗ ΣΤ΄

«Συνεσχέθην τῆς ἡδονῆς ταῖς ἄρκυσιν(*)
ἐν πλημμελείαις τοῦ βίου πεφυρμένος·

(*) (στὰ δίχτυα).

κράζω δέ, Σωτήρ, ὡς ἔχων εὐσπλαγχνίαν
αὐτός με ῥῦσαι χειρὶ πανσθενεστάτῃ,
ἰσχὺς γὰρ ἡμῖν σωστικὴ πέλεις, Λόγε».

Ἀκόμα ἔχουμε δυὸ κανόνες τοῦ Φωτίου στὴ Θεοτόκο. Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κανόνας ἔχει ἀκροστιχίδα: «Πρώτη δέησις τῇ Παναγίᾳ Παρθένῳ Φωτίου», τοῦ ἄλλου ἡ ἀκροστιχὶς εἶναι: «Τρίτη δέησις τῇ πανευκλεεῖ Κόρῃ Φωτίου». Ἀπὸ αὐτὸ συνάγεται ὅτι εἶχε συνθέσει περισσότερους παρακλητικοὺς κανόνας στὴν Παναγία.

«Φωτὸς οἰκητήριον, Παρθένε, σκότους
μὲν αἰωνίου ἀπολύτρωσαι, ἔχεις γὰρ
τὸ δύνασθαι, ἔχουσα πειθόμενον τὸν
σὸν υἱὸν καὶ Κύριον, ταῖς σαῖς δεήσεσι
θέλησον τὴν ἐμὴν σωτηρίαν
καὶ ἀκολουθήσει τῷ νεύματι τὸ ἔργον».

«Ὦ Δέσποινα πάντων τῶν κτισμάτων,
ὦ θείων ἀγγέλων ὑμνολόγημα, πάντας,
νῦν διάσωσον, τοὺς εἰς σὲ προστρέχοντας,
ἐκ πειρασμῶν καὶ θλίψεων καὶ περιστάσεων,
τηροῦσα ἀβλαβεῖς ἐπηρείας
τῆς τῶν ὁρωμένων ἐχθρῶν καὶ ἀοράτων».

Ἐπίσης ἀπὸ μερικοὺς ἀποδίδεται στὸν Φώτιο ἢ σὲ μαθητὴ τῆς Σχολῆς του ὁ περίφημος Ἀκάθιστος Ὕμνος στὴν Ὑπέρμαχο Στρατηγό. Τὴν γνώμη αὐτὴ διετύπωσε ὁ Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς καὶ ὑποστήριζε ὁ Ν. Βέης, ὅπως μᾶς ἐβεβαίωσε ὁ ἐπίτιμος Γεν. Διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης κ. Εὐ. Φωτιάδης.

Ἀλλὰ καὶ οἱ μορφὲς τῶν ἁγίων καὶ ὁμολογητῶν κέντρισαν τὴν ποιητικὴ διάθεσι τοῦ μεγάλου Πατριάρχου. Ὣς ἐμᾶς ἔχουν φθάσει ὕμνοι στὴν ἁγία Εἰρήνη τὴν Παρθένο καὶ στὸν Μεθόδιο τὸν Ὁμολογητή. Τὴν πρώτη ὑμνεῖ καὶ μ' αὐτὰ τὰ λόγια:

«Φωταυγείᾳ διαλάμπουσα πάσῃ τῇ γῇ καὶ θαυμάτων διανέμουσα τὰς δωρεὰς τοῖς ἐν πίστει προστρέχουσι, τῇ σκέπῃ Σου, ἀλλὰ καὶ νῦν, Πανεύφημε, ταῖς ἱκεσίαις σου, τῇ προσευχῇ σου φώτισον τὰς διανοίας ἡμῶν καὶ κόσμον εἰρήνευσον ταῖς πρεσβείαις σου».

Ἀκολουθοῦν μερικοὶ στίχοι ἀπὸ τὸν ὕμνο του στὸν Μεθόδιο τὸν ὁμολογητή:

«Ἀστὴρ ἀνέτειλεν εὐσεβείας ὁ μέγας ἐν Ἱεράρχαις Μεθόδιος καὶ τὴν ἀχλὺν διατμήξας τῶν κακοδόξων... πρὸς τῷ θρόνῳ παρεστὼς τῆς Τριάδος ὡς ὅσιος, ὡς μάρτυς, ὡς ἱερεύς, ὡς πατριάρχης πράξει καὶ θεωρίᾳ ἡμῖν αἰτεῖται τοῖς ἐν πίστει τελοῦσι τὴν ἱερὰν αὐτοῦ μνήμην τὸ μέγα ἔλεος».

Ἔχουμε ἀκόμα ἀπὸ τὴν ποιητικὴ πέννα τοῦ Πατριάρχου καὶ δυὸ ὕμνους, ὅπου στὸν πρῶτο παρουσιάζεται νὰ μιλάη ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος καὶ στὸν δεύτερο ν' ἀπαντάη ἡ συνάθροισι τοῦ λαοῦ. Λέει ὁ Αὐτοκράτωρ:

«Ἀπὸ χειλέων ὕμνον
προσφέρω σοι τῷ Κτίστῃ
ἀπὸ καρδίας βάθους
Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω...

Ἤγειράς με ἐκ λάκκου,
Κύριε, κατωτάτου,
Δυναστῶν δὲ ἐν μέσῳ
ἔθηκας τοῦ λαοῦ σου...

Λίθῳ τὴν κεφαλήν μου
ἐκόσμησας τιμίῳ
ἔδειξας βασιλέα
καὶ ἄρχοντα λαοῦ σου.

Μεγαλύνω σου, Σῶτερ,
τὴν θείαν δυναστείαν
ὅτι ὡς δυνατός μοι
εἰργάσω μεγαλεῖα.

Νεώτερος ὑπῆρχον
ἐν τέκνοις τοῦ πατρός μου.
Ἀλλ' ὦ! σου τῶν θαυμάτων
ἀνέδειξας δεσπότην...

Φιλάνθρωπε οἰκτίρμον,
ἣν ἔδωκας εἰρήνην
τοῖς θείοις Ἀποστόλοις
παράσχου τῷ λαῷ σου».

Ἀπαντώντας ἡ σύναξις τῶν πιστῶν ὑμνεῖ τὸν καλό της Βασιλιὰ μὲ τόνους κάποτε καὶ ὑπερβολικούς:

«Γενεὰ ἐπαινέσει
τὴν σὴν μεγαλωσύνην
καὶ γενεὰ ἐπαινέσει
σῶν ἔργων τὰς δυνάμεις.

Διδοὺς συντετριμμένοις
βραχίονα καὶ κράτος
καὶ κατασπῶν ἐδάφει
ὀφρὺν τὴν ἐπηρμένην...

Ξενίζει με, ὦ Ἄναξ,
ἡ σύνεσις ἐκείνη
τὰ ἔργα σου τὰ θεῖα
τῶν σοφῶν βουλευμάτων...

Ρωμαίων μέγα γένος,
ἔντεινε καὶ εὐφραίνου
ἰσχύϊ καὶ συνέσει
τοῦ σοφοῦ βασιλέως...

Ὦ ἄγαλμα σοφίας
καλλώπισμα εἰρήνης
ἀγλάϊσμα τῶν σκήπτρων
ἔντεινε καὶ εὐφραίνου».

Δὲν κατατάσσεται βέβαια ὁ Φώτιος ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους ὑμνωδοὺς τῆς Ἐκκλησίας μας. Πάντως εἶναι φανερὸ ὅτι διέθετε καὶ ποιητικὴ φλέβα ὁ πολυτάλαντος αὐτὸς βυζαντινὸς Πατριάρχης.

Μὲ τὰ ὅσα ἀναφέραμε δὲν ἐξαντλεῖται ὁ κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ Μ. Φωτίου. Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα, ποὺ δυστυχῶς χάθηκαν. Ἔτσι φαίνεται ὅτι πολλοὶ λόγοι του, ἐπιστολές του καὶ ποιήματά του ἀπωλέσθησαν. Ἀκόμα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἀπολεσθέντα ἐντελῶς ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος των: ἡ πραγματεία του «Κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου»,

ποὺ ὁ ἴδιος μνημονεύει· ἄλλη «Κατὰ Λεοντίου Ἀντιοχείας», ποὺ μνημονεύει ὁ συντάκτης τοῦ Λεξικοῦ «Σουΐδα» καὶ διάφορα ἄλλα διαλεκτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα, ποὺ συνέταξε χάριν τῶν μαθητῶν του. Τέλος καὶ ἕνα πόνημά του «Περὶ ἀντιφάσεων» στὰ νομικὰ συγγράμματα τῶν Ρωμαίων ἔχει χαθῆ.

Ἔχοντας ὅλα αὐτὰ ὑπ' ὄψιν μας, μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ γενικὴ ἄποψι τῆς πολύμορφης παραγωγῆς τοῦ Μ. Φωτίου. Ὑπῆρξε ἀληθινὰ «χαλκέντερος» ὁ Ἕλληνας Πατριάρχης. Καὶ σ' αὐτὸ μόνο μὲ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο ἴσως μπορεῖ νὰ παραβληθῆ. Καὶ οἱ δυὸ ἔζησαν μιὰ ταλαιπωρημένη ζωή, μὰ συγχρόνως καὶ μιὰ ζωὴ πλούσια σὲ πνευματικὴ προσφορά.

Η΄

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΑΙΝΟΙ

ΣΥΧΝΑ στὴν ἱστορία φάνηκαν προσωπικότητες ἐξαιρετικῆς ἀξίας, μεγάλες διάνοιες μὲ ἀνώτερο ἠθικὸ χαρακτῆρα, ποὺ ἔγιναν σημεῖο ἀντιλεγόμενο. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Μ. Φώτιος. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του καὶ κάποιοι μεταγενέστεροι, ὁ Νικήτας ὁ Παφλαγών, ὁ Νεοκαισαρείας Στυλιανός, ὁ Μητροφάνης, Συμεὼν ὁ Μάγιστρος, Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος, Κεδρηνός, Βαρώνιος, Jaeger, Hergenröther κ. ἄ. μεταχειρίσθηκαν ταπεινὰ ἐπίθετα, ὅπως «ἀνοσιώτατος, δοξοχαρὴς καὶ σκανδαλοποιός»,

γιὰ νὰ τὸν παραστήσουν σὰν κακοποιὸ τάχα στοιχεῖο τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμα συκοφαντήθηκε ὁ Φώτιος ὅτι δίδασκε ὅτι καθένας ἔχει δυὸ ψυχές, μιὰ ἁμαρτωλὴ καὶ μιὰ ἀναμάρτητη, ὅτι λειτουργῶντας δὲν ἀπήγγελλε εὐχές, ἀλλὰ ψιθύριζε ποιήματα εἰδωλολατρῶν ποιητῶν, ὅτι ἐξασκοῦσε μαγικὲς τέχνες.

Μὴ λησμονοῦμε ὅμως ὅτι παρόμοιες συκοφαντίες, καὶ φοβερώτερες, ἐξετοξεύθησαν καὶ κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου καὶ τόσων ἄλλων. Ταπεινοὶ ἄνθρωποι ζητοῦν πάντοτε νὰ μειώσουν κάθε κορυφή. Μήπως καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν μᾶς εἶπε: «Πάντες οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται»; (Β΄ Τιμ. γ΄ 12).

Κάποτε ὅμως καὶ οἱ φανατικοὶ πολέμιοι τοῦ Μ. Φωτίου δὲν μποροῦσαν νὰ κρύψουν τὸν θαυμασμό τους πρὸς αὐτόν. Ὁ Νικήτας ὁ Παφλαγὼν λέει: «Ἦν δὲ οὗτος ὁ Φώτιος οὐ τῶν ἀγενῶν τε καὶ ἀνωνύμων, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐγενῶν κατὰ σάρκα, καὶ περιφανῶν σοφίᾳ τε κοσμικῇ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφομένων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζετο». Ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Κ. Ἄμαντος ὅτι «οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Νικήτα, θαυμαστοῦ τοῦ Ἰγνατίου, εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἔπαινος διὰ τὸν Φώτιον».

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συγγραφεῖς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν παπικὴ ἀντίληψι τοῦ πρωτείου καὶ θεωροῦν τὸν Φώτιο σὰν ὑπεύθυνο τοῦ πρώτου σχίσματος, ὁμολογοῦν τὴν ἱκανότητά του καὶ θαυμάζουν τὴν μόρφωσι καὶ τὴν ἀρετή του.

Ὁ ἱστορικὸς Jaeger, ἐνῶ δὲν τὸν κρίνει μὲ ἀμεροληψία ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ παραστήση ὅτι ἀπὸ ἐγωϊσμὸ

καὶ φιλαρχία ἔδρασε ὅπως ἔδρασε, ὁμολογεῖ ὅτι τιμάει «τὰ σπάνια χαρίσματά του. Προικισμένος μὲ ἀκούραστον ζῆλον διὰ τὴν ἐργασίαν ὁ Φώτιος, εἶχε τὰ πάντα ἀναγνώσει καὶ μελετήσει... Ὅταν ἔχῃ τὴν ἀλήθειαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ γραφή του διαγράφει συχνάκις ἀριστουργήματα, ἀντάξια τῆς ἀρχαιότητος. Τότε τίποτε τὸ βεβιασμένον, τὰ πάντα εἶναι φυσικά,... τὸ ὕφος του εἶναι ἐπιμελημένον, ἡ λογική του αὐστηρά, αἱ σκέψεις του εἶναι εὐγενεῖς, τὰ συναισθήματά του ὑψηλά· τότε γνωρίζει νὰ καλλύνῃ ὅ,τι γράφει, ἀκόμη καὶ τὰ ξηρότερα θέματα. Ἐὰν τὸ θέμα εἶναι ἀντάξιον τοῦ πλούτου τοῦ ταλάντου του, κατορθώνει νὰ διαλάμπουν ὅλοι οἱ θησαυροὶ τῆς μορφώσεώς του, μὲ ὅλας τὰς λεπτότητας τῆς διαλεκτικῆς, μὲ ὅλον τὸ πῦρ τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς ρητορικῆς». Καὶ ὁ Γερμανὸς Hergenröther προκατειλημμένος καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ Φωτίου, γράφει: «Ἐὰν ὁ Φώτιος ὡς Χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος καὶ κυβερνήτης τῆς Ἐκκλησίας, ὑπέπεσε εἰς δεινὰ παραπτώματα, ἐὰν ἡ ἱστορία, οὐδέποτε θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ στίγμα ὅπερ ἐνεκόλαψεν αὐτῷ ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος, ὡς ἐπιστήμων ὅμως, ὡς συγγραφεύς, ὡς φιλόσοφος, ὡς θεολόγος ἀνεδείχθη λαμπρότατος. Τὸ δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις κλέος τοῦ ἀνδρὸς μιᾷ φωνῇ ἀνέκαθεν, μέχρι καὶ τῆς σήμερον».

Παρὰ τὶς συκοφαντίες καὶ τὶς κάποτε δυσμενεῖς γιὰ τὸν Μ. Φώτιο κρίσεις, σύγχρονοί του, μὰ περισσότερο μεταγενέστεροι καὶ σημερινοὶ μελετηταί του ἀποκατέστησαν καὶ ἀποκαθιστοῦν τὴν σπάνια αὐτὴ μορφὴ τῆς Ὀρθοδοξίας μας. Θαυμάζουν καὶ ἐπαινοῦν τὶς ἀρετές του, τὸ ἀγωνιστικό του φρόνημα, τὴν μεγάλη μόρφωσί του.

῾Ο Πατριάρχης ᾿Αλεξανδρείας Μιχαὴλ ἔγραφε στὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὸν Βουλγαροκτόνο, ὅταν ἐπανέφερε ἀπὸ τὴν ἐξορία στὴν Βασιλεύουσα τὸν Μ. Φώτιο: «῾Η κραταιά σου βασιλεία ἀπέδωκε τῇ ᾿Εκκλησίᾳ τὴν δόξαν αὐτῆς. Φαμὲν δὴ Φώτιον τὸν ἁγιώτατον Πατριάρχην, τὸν φωτοειδῆ καὶ φωτοποιὸν ἄνθρωπον, τῆς ἱερωσύνης τὴν τελειότητα, τὸν γνώμονα τῆς ἀληθείας τὸν ἀδιάστροφον, τῆς ἀρετῆς τὸν κανόνα τὸν εὐθύτατον, τῆς σοφίας τὸ ἐνδιαίτημα, τῶν ξένων τὸ καταφύγιον».

Καὶ ὁ ᾿Αρέθας ὁ Καισαρείας λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φωτίου τὸν χαρακτήριζε μ᾿ αὐτὰ τὰ λόγια: «῾Ιερὸς μὲν τὸ γένος, ἱερώτερος δὲ τὴν σοφίαν, ὅση τε θεία καὶ ὅση τῆς κατ᾿ ἀνθρώποις λογίζεται». ᾿Ενῶ ἀργότερα ὁ ὑμνογράφος του μὲ τὴν ποίησι ἀποζητοῦσε νὰ ζωγραφίση τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ ἐπαινέση τὰ ἔργα του:

«῾Ως τῶν ἀποστόλων ὁμότροπος καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων ἱκέτευε, Φώτιε, εἰρήνην τῇ οἰκουμένῃ δωρήσασθαι καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος».

᾿Αλλὰ καὶ κατὰ τὴν ᾿Αναγέννησι οἱ μελετηταί ζήτησαν ν᾿ ἀποκαταστήσουν στὸ βάθρο ποὺ τοῦ ἄξιζε τὸν Μ. Φώτιο. ῾Ο ᾿Ηλίας Μηνιάτης καὶ ὁ Δοσίθεος Πατριάρχης ῾Ιεροσολύμων ἀνασκευάζουν πολλὲς ἀπὸ τὶς κατηγορίες ποὺ εἶχαν ἐκτοξευθῆ κατὰ καιροὺς ἐναντίον του καὶ ὁ δεύτερος συμπεραίνει: «Φανερὸν ἐκ τούτων ὅτι ὁ Φώτιος ἦτο ἐνάρετος, ὅτι διὰ τὴν ἀρετήν του τὸν ἐτίμα ὁ βασιλεὺς καὶ ὄχι διὰ μάγια... Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν πάντα τὰ κατὰ τοῦ Φωτίου λεγόμενα, εἰσὶ πλάσματα καὶ προφανεῖς μῦθοι».

Οἱ νεώτεροι αἰῶνες καὶ περισσότερο ἡ ἐποχή μας ἀνέβασαν ἀκόμα πιὸ ψηλὰ τὸν μεγάλο Πατριάρχη. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε ἡ πρόοδος τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στοὺς καιρούς μας. Τὸ «ἄγνωστο Βυζάντιο» ἔπαψε νὰ εἶναι πιὰ ἄγνωστο. Ξένοι καὶ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐξιχνίασαν καὶ ἐξιχνιάζουν μὲ ὅλο νέα δεδομένα καὶ νέες ἔρευνες καὶ ἐξονυχιστικὲς μελέτες κάθε περίοδο τῆς ἑλληνικῆς βυζαντινῆς Ἱστορίας. Καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἔνδοξες περιόδους ἦταν καὶ ὁ 9ος αἰών. Καὶ ἡ μεγαλύτερη μορφή του ὁ Μέγας Φώτιος.

Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς λέει: «Ἡ μνήμη τοῦ Φωτίου θέλει μείνει ἀνεξάλειπτος εἰς ὅλων ἐκείνων τὰς ψυχὰς ὅσοι χαίρουσιν εἰς τὴν δόξαν τῆς Πατρίδος». Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ μεγάλος αὐτὸς δάσκαλος τοῦ Γένους, μὲ λίγες λέξεις τὸν χαρακτηρίζει: «Φώτιος, γράφει, τὸ μέγα ὄνομα, καὶ τοῦ τε κατ' αὐτὸν καὶ τῶν μετ' αὐτὸν αἰώνων τὸ θαῦμα». Ὁ Ἰω. Βαλέττας, ποὺ ἔχει εἰδικῶς ἀσχοληθῆ μὲ τὸν Μ. Φώτιο, τὸν ἀποκαλεῖ «σοφώτατον καὶ γενναῖον τῆς Ὀρθοδοξίας πρόμαχον καὶ σωτῆρα». Ὁ ἐθνικός μας ἱστορικὸς Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος γράφει: «Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἔξοχος· κατὰ τὸ χιλιετὲς διάστημα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους μέχρι τῆς πτώσεως οὐδὲν ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν στερεώματος ἢ τὸ τοῦ Φωτίου». Ὁ ἱστορικὸς Σ. Ζαμπέλιος λέει στὶς «Βυζαντινές του Μελέτες» ὅτι ὁ Φώτιος ὑπῆρξε «ὁ κορυφαῖος τῆς Θ΄ ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἔνδοξος ἐγκαινιστὴς τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος, οὗ τὸ κλέος πληροῖ τὴν ἱστορίαν, τὴν γραμματολογίαν καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Μεσαίωνος, ...τῆς ἱστορικῆς ἅμα καὶ τῆς πνευματικῆς παραδόσε-

ως φύλαξ καὶ διερμηνεύς, ἀνοίγει καινὸν στάδιον εἰς τὸν μεσαίωνα τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ὑποστηρίζει ὅτι «ὁ Φώτιος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐργασθεὶς ὑπὲρ μόνης τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους».

Παρόμοιους ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια τοῦ χαρίζουν καὶ ἄλλοι βυζαντινολόγοι τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ καθηγητὴς Β. Τατάκης γράφει: «Ὁ Φώτιος εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ σπουδαιότερος συντελεστὴς καὶ ἐκπρόσωπος τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς, ποὺ παρουσιάζει ὁ 9ος αἰώνας. Γεμίζει τὸν αἰῶνα αὐτὸν μὲ τὴν πολύπλευρη σοφία καὶ δρᾶσι του, μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ παρουσία του».

Ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης ὑπογραμμίζει: «Ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος συνδυάζων ἑλληνικὴν παιδείαν, εὐσέβειαν, πίστιν, ἐπιμονήν, μαχητικότητα, εὐστροφίαν, θεωρητικὸς ὡς πρὸς τὴν σκέψιν, πρακτικώτατος ὡς πρὸς τὸ ἔργον, ἀνεδείχθη διὰ τῶν περιστάσεων ἀντάξιος τῶν ζητήσεων καὶ τῶν κινδύνων τῆς ἐποχῆς του». Καὶ ὁ καθηγητὴς Ἰωάν. Καραγιαννόπουλος τονίζει: «Ὁ Φώτιος ἦτο μία τῶν ἀξιολογωτέρων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς του. Λίαν πεπαιδευμένος, ὀξυνούστατος καὶ μὲ διπλωματικὰ χαρίσματα πρώτης τάξεως ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος ἀρχηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίοδον καὶ ἀντάξιος ἀντίπαλος τοῦ Νικολάου καὶ τῶν οἰκουμενικῶν του ἀξιώσεων».

Καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί μας ἱστορικοὶ ἀποκαλύπτονται ἐμπρὸς στὸ μεγαλεῖο τοῦ σοφοῦ Πατριάρχου. Ἔτσι ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος γράφει: «Ὁ Φώτιος εἰς τὸ ἄκρον τῆς μαθήσεως φθάσας καὶ ἀπείρου γνώσεως, ἀνεδείχθη σοφίᾳ καὶ μαθήσει πάντων εὐδοκιμώτατος». Ὁ Ἀ. Διομήδης Κυριακὸς λέει: «Ὁ

Φώτιος ἔσωσε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Πάπα· ἡ θεία πρόνοια διὰ τοῦ Φωτίου ἔσωσε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἑλληνισμόν...». Γι' αὐτὸ «τῷ Φωτίῳ θέλει αἰωνίως ὀφείλεσθαι εὐγνωμοσύνη παρά τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλλάδος διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ παπισμοῦ». Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, μεγάλος ἱστορικός, τονίζει ὅτι «***ὑπῆρξεν ἐγκαλλώπισμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ μεγάλη τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους δόξα***». Καὶ ὁ καθηγητὴς Δ. Σ. Μπαλάνος ὑπογραμμίζει: «Ὁ Φώτιος ἦτο ἀναντιρρήτως ὅλως ἐξέχουσα προσωπικότης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, διακριθεὶς ὡς ἱεράρχης, ὡς διδάσκαλος, ὡς σοφός, ὡς συγγραφεύς, ὡς ἄνθρωπος. Ἀνεδείχθη πράγματι οὐ μόνον ἡ σπουδαιοτέρα μορφὴ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξοχωτέρα ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης ὁλοκλήρου τῆς μεταπατερικῆς ἐποχῆς. Μὲ βαθυτάτην ἀγάπην πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ στερρῶς ἐχόμενος τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, ἔναντι τῶν ὑπερφιάλων καὶ ἀντιχριστιανικῶν παπικῶν ἀξιώσεων, ἠγωνίσθη δι' ὅλου τοῦ βίου του πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀληθινῶν της συμφερόντων. Ὡς διδάσκαλος καὶ συγγραφεὺς διεκρίθη διὰ τὴν ἔξοχον πολυμάθειάν του, τὴν ὡριμότητα τῆς κρίσεως, τὸ ἐπιμελημένον τοῦ ὕφους, ὡς καὶ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῆς ἀξίας τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ ἀφυπνίσῃ ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον δι' αὐτήν, ἀναδειχθεὶς τοιουτοτρόπως ἀληθὴς προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν. Ἀξία ἐξάρσεως εἶναι καὶ ἡ πρὸς τοὺς καταδυναστευομένους καὶ τοὺς δυστυχοῦντας συναντίληψις καὶ ἡ μετριοφροσύνη, ὡς καὶ ἡ ἀκαταπόνητος φροντίς του διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὐ μόνον εἰς

τὴν Βουλγαρίαν καὶ Ρωσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀσσυρίαν, Μεσοποταμίαν, Ἀρμενίαν, καὶ πρὸς καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων, καὶ μάλιστα τῶν Παυλικιανῶν, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ ἐπισκευὴν καταστραφέντων κατὰ τοὺς σεισμοὺς καὶ τὰς ἐχθρικὰς ἐπιδρομὰς ναῶν, βιβλιοθηκῶν καὶ ἱδρυμάτων ἐν γένει».

Στὰ νεώτερα ὅμως χρόνια ἐπαίνους δὲν ἔπλεξαν μόνο Ἕλληνες διανοηταὶ στὸν μεγάλο Ἱεράρχη τοῦ Βυζαντίου. Θερμοὺς ἐπαίνους τοῦ χάρισαν καὶ μεγάλοι ἱστορικοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ποὺ μελέτησαν καὶ ἐμβάθυναν στὴν Βυζαντινὴ ἱστορία.

Ὁ F. Kattenbusch, ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Μ. Φώτιος ἦταν «πολυσχιδὲς πνεῦμα, φιλόλογος, φιλόσοφος, θεολόγος, νομικός, μαθηματικός, φυσιογνώστης, ρήτωρ, ποιητής, μὲ λαμπρὰν μνήμην, σιδηρᾶν ἐπιμέλειαν, καλὴν αἰσθητικὴν κρίσιν, μεγάλην διαλεκτικὴν εὐστροφίαν, εἰς πρακτικὰς ὑποθέσεις διορατικὸς καὶ εὐφυής, μὲ θαυμαστὴν δύναμιν θελήσεως, βαθὺς γνώστης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πιστὸς φίλος». Ὁ Ehrhard λέει: «Ὁ Φώτιος δὲν εἶναι μόνον ἡ σπουδαιοτέρα προσωπικότης εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ γραμματολογίας τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ἀλλὰ καταλαμβάνει εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας γενικῶς θέσιν οἵαν οὐδεὶς τῶν μετ᾽ αὐτὸν Βυζαντινῶν πλέον καθεῖξε καὶ ἡ ὁποία τὸν κατατάσσει μεταξὺ τῶν μεγάλων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας». Καὶ ἀλλοῦ: «Νέαν καὶ ἰσχυρὰν πνοὴν ἐμφυσᾷ εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν ὁ μέγας τοῦ Ἔθνους διδάσκαλος, ὁ ἀναστήσας αὖθις τὴν παλαιὰν λογοτεχνίαν, ὁ γνωστότατος κατά τε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν βίον βυζαντινὸς Φώτιος».

Παρόμοιους ὕμνους καὶ πιὸ θερμοὺς ἔπλεξε στὸν Μεγάλο Ἱεράρχη ὁ διαπρεπέστερος ἀπὸ τοὺς βυζαντινολόγους Γερμανὸς Κάρολος Κρουμβάχερ. Γράφει: «Αἴφνης ἀνεγείρεται ὡς ὑψηλὴ βουνοῦ κορυφὴ ἀπὸ χώρας ὁμαλῆς, μία τῶν γιγαντωδῶν μορφῶν τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Θαυμαστὴ ἐν τῷ μεγαλείῳ αὐτῆς προσωπικότης, ἥτις ἐνεφύσησε νέαν καὶ ἰσχυρὰν πνοὴν εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν· ὁ μοναδικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διδάσκαλος, ὁ ἀναστήσας αὖθις τὴν παλαιὰν λογοτεχνίαν». Ἀλλοῦ ὁ Κρουμβάχερ χαρακτηρίζει τὸν Φώτιο σὰν «Κολόμβο» τῆς φιλολογίας.

Καὶ στὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια παρόμοιες γνῶμες γράφονται γιὰ τὸν Ἕλληνα Πατριάρχη. Ἀναφέρομε μόνο τοῦ διασήμου βυζαντινολόγου François Dvornik, ποὺ ἔχει εἰδικὰ μελετήσει καὶ ἔχει γράψει πολλὰ ἔργα γιὰ τὸν Μ. Φώτιο. Ἂν καὶ δὲν παρουσιάζεται μερικὲς φορὲς τελείως ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος, ἂν καὶ συχνὰ ὑποστηρίζη τὴ γραμμὴ τῆς Ρώμης, ἐν τούτοις μὲ τὶς πολύτιμες ἐργασίες του «ἀποκαθιστᾶ σὲ πολλὰ σημεῖα τὸν τόσο ἀδικηθέντα Ἕλληνα Ἱεράρχη». Γράφει στὸ ἔργο του τὸ «Σχίσμα τοῦ Φωτίου»: «Ὡς πρὸς τὴν κρίσιν περὶ Φωτίου τῶν Δυτικῶν δεικνύεται μία νοοτροπία, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ ὑπερηφανευώμεθα. Εἶναι ἕνα παράδειγμα τῶν προκαταλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἠμποροῦν νὰ προέλθουν ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἱστορικῆς κριτικῆς... Πόσον τὰ πράγματα θὰ ἦσαν διαφορετικά, ἂν ἡ περίπτωσις τοῦ Φωτίου εἶχε κατανοηθῆ καὶ κριθῆ μὲ ἄλλο πνεῦμα!... Ἀνακρίνοντας τὴν ἕως τώρα πορεία μας βλέπουμε ὅτι ὁ Φώτιος, ὁ μεγάλος αὐτὸς Πατριάρχης καὶ Πατὴρ τῆς Ἀνατο-

λικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διάρκειαν αἰώνων περιεφρονήθη ἀπὸ τὴν Δύσι... Συγχρόνως ὅμως νοιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ χαιρετήσωμε εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μ. Φωτίου τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα, τὸν σοφὸν ἀνθρωπιστήν, τὸν Χριστιανόν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἀρκετὰ γενναιόφρων, ὥστε νὰ συγχωρήση τοὺς ἐχθρούς του, καὶ νὰ κάμνη τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν συμφιλίωσιν. Αἱ σπάνιαι φιλολογικαὶ καὶ ἐπιστημονικαί του ἱκανότητες πάντοτε τὸν τοποθετοῦν ὑψηλὰ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν σοφῶν, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν τὰ ἔργα του...».

Κλείνοντας τὸ ἀπάνθισμα μὲ γνῶμες καὶ κρίσεις γιὰ τὸν Μ. Φώτιο — ἂν θέλαμε ν' ἀναφέρουμε ὅσα ἔχουν γραφῆ γι' αὐτὸν θὰ χρειαζόταν τόμος ὁλόκληρος — ἂς τονίσουμε ὅτι ὑπῆρξε ἕνας μεγάλος δάσκαλος τοῦ Γένους στὰ βυζαντινὰ τὰ χρόνια. Ἕνας δάσκαλος, ποὺ μὲ τὴν ζωή του καὶ τὴν διδαχή του μᾶς φανέρωσε πὼς πίστευε βαθειὰ σὲ μιὰ πολὺ πλατειὰ ἀποστολὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ συγγραφέως μέσα στὴν κοινωνία. Ἔφερε στὸν 9ον αἰῶνα ἕνα πνεῦμα ἀνθρωπιστικό, θετικὸ καὶ φιλοπρόοδο, ἀλλὰ συνάμα ὑποταγμένο σ' ἕνα ἀνώτερο ἰδανικό, στὸ ἰδανικὸ τῆς Ἀλήθειας.

Συγχρόνως ὁ Μ. Φώτιος ἀγαποῦσε ἀληθινὰ τὸ Ἔθνος του. Ἡ ἀκτῖνα τῆς δράσεώς του σκέπαζε ὅλη τὴν Βαλκανική, κι' ἔφθανε ὣς τὶς στέππες τοῦ Βορρᾶ καὶ τὶς θερμὲς πεδιάδες τῆς Ἀνατολῆς.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς μελέτες του καὶ τὴν πολύμορφη δρᾶσι του ἢ σωστότερα πάνω ἀπ' ὅλ' αὐτά, μᾶς ἔδωσε ἕνα ζωντανὸ παράδειγμα πίστεως καὶ ἀρετῆς. Ὑπηρέτησε τὴν χριστιανικὴ Ἀλήθεια καὶ τὴν Ὀρθοδοξία μὲ θάρρος καὶ συνέπεια. Ὁ

νόμος τοῦ Εὐαγγελίου ἦταν ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ζωῆς του. Βάσανα καὶ κόπους καὶ ταλαιπωρίες πρόσφερε στὸν βωμὸ τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ του.

Καὶ στὶς ὧρες τοῦ θριάμβου παραμέριζε τὴν ματαιοδοξία, τὴν σπουδαιοφάνεια, τὴν μεγαλοστομία, τὸν ἐγωκεντρισμό. Φάνηκε ταπεινὸς στὶς μεγάλες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Ἀμνησίκακος καὶ συγχωρητικός. Ταπεινός, ἀλλ' ὄχι ταπεινωμένος. Ὅταν ἔπρεπε ὕψωνε τὸ ἀνάστημά του. Καὶ ὅταν πάλι ἐπεβάλλετο ἔσκυβε ταπεινὰ τὸ κεφάλι.

Ἡ ἐποχή μας μιλάει συχνὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ὁλοκληρωμένου ἀνθρώπου. Στὴν μορφὴ τοῦ Μ. Φωτίου μπορεῖ πολὺ νὰ πλησιάσουμε τὸ αἴτημα αὐτό. Παρουσιάζοντάς μας ἕνα ἁρμονικὸ συνδυασμὸ νοῦ καὶ ψυχῆς, θεωρητικῶν πτήσεων καὶ πολυποίκιλης δράσεως, γνώσεως καὶ ζωντανῆς πίστεως μᾶς δίδει τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο, τὸν ὀρθόδοξο κληρικό, ποὺ φθάνει στὰ ὕπατα ἀξιώματα τῆς Ἐκκλησίας, «ἄ ρ τ ι ο». Εἶναι μιὰ προσφορὰ ἀνεκτίμητη!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1) Μ. Φωτίου, Ἔργα, Migne τόμ. 101 - 104.

2) Ἰωάννου Βαλέττα, Φωτίου Ἐπιστολαί, Λονδῖνον 1864.

3) Στ. Ἀριστάρχου, Φωτίου λόγοι καὶ ὁμιλίαι 83, Κωνσταντινούπολις, τόμοι δύο, 1900.

4) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Φωτίου, Ἀθῆναι 1912.

5) Δημητρίου Σίμου Μπαλάνου, Οἱ Βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, Ἀθῆναι 1951.

6) Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Αἱ περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου κρίσεις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς μας, Περ. Ὀρθοδοξία, τ. Δ΄, 1955.

7) Νικ. Μπουγάτσου, Ἕνας ἅγιος γράφει στὸ Βασιλιὰ γιὰ τὰ καθήκοντά του, Ἀθῆναι 1964.

8) Β. Λαούρδα, Φωτίου ὁμιλίαι, ἔκδοσις κειμένου, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Θεσσαλονίκη 1959.

9) Βυζαντινὰ κείμενα, Βασικὴ Βιβλιοθήκη.

10) Κυρίλλῳ καὶ Μεθοδίῳ, τόμος ἑόρτιος ἐπὶ τῇ 1100ῇ ἐτερίδι, Θεσσαλονίκη 1966.

11) Ἀρχιμ. Ἠλία Μαστρογιαννοπούλου, Βυζάντιον, ἕνας κόσμος πνεύματος καὶ ἀγάπης, Ἀθῆναι 1967.

12) N. Jorga, Médaillons d' histoire litteraire Byzantine, Photius, «Byzantion» 1926.

13) Fr. Dvornik, Patriarch Photius, Scolar and Statesman.

14) Τοῦ ἰδίου, Le Schisme de Photius, Histoire et Legende, Paris 1950.

15) Τοῦ ἰδίου, Byzance et la Primauté Romaine, Paris 1964.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ